

ANALELE ARADULUI

Anul VI, nr. 6 – 2020

**Asociația Națională Arădeană
pentru cultura poporului român**

Colecția „ASTRA ARĂDEANĂ – 1863”

Vasile Goldiș
University Press
Arad

ANALELE ARADULUI

Colecția „Astra Arădeană – 1863”

Anul VI, Nr. 6, 2020

Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român

Comitetul coordonator:

ÎPS dr. Timotei Sevciciu, Arhiepiscop al Aradului
Ing. dr. Gheorghe Falcă, deputat Parlamentul European
Prof. Ioan Traia, muzeograf Muzeul Satului Bănăţean, Timişoara

Consiliul editorial:

Redactor-şef: dr. Doru Sinaci

Redactor-şef adjunct: dr. Constantin Ghiţă

Secretar general de redacţie: prof. dr. Gabriela Adina Marco

Secretar de redacţie: prof. Ioana Nistor

Membri: conf. univ. dr. Sorin Bulboacă, conf. univ. dr. Adrian Niţu, dr. Elena Rodica Colta, dr. Oana Mihaela Tămaş, arhivist Mirela Paciţa, arhivist Anca Băiţoiu, prof. Ujj János, prof. Puskel Péter, lector univ. dr. Stelean-Ioan Boia, prof. Horia Truţă, dr. Augustin Mureşan, dr. Marius Răzvan Meszar, prof. Dan Demşea, dr. Felicia Aneta Oarcea, dr. Adelina Stoenescu

Consiliul ştiinţific:

Preşedinte: prof. univ. dr. Ioan Bolovan, prorector Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, membru corespondent al Academiei Române, director al Institutul de Istorie „George Bariţiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca

Preşedinte executiv: prof. univ. dr. habil. Corneliu Pădurean, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad

Membri:

- prof. univ. dr. Josef Wolf, Institutul pentru Istoria şi Geografia Regională a Şvabilor Dunăreni Tübingen, Germania
- cerc. şt. dr. Volker Wollmann, Muzeul Ardelean din Gundelsheim, Germania
- prof. univ. dr. Francesco Guida, Università degli Studi Roma Tre, Italia
- cerc. şt. I dr. Dumitru Suciu, Academia Română, Institutul de Istorie „George Bariţiu”, Cluj-Napoca
- cerc. şt. I dr. Ioan Haţegan, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”, Timişoara
- prof. univ. dr. Dumitru Preda, ambasador, Universitatea Bucureşti
- prof. univ. dr. Sorin Mitu, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca
- conf. univ. dr. Marius Eppel, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca
- prof. univ. dr. Marius Grec, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş” Arad
- prof. univ. dr. habil. Sorin Şipoş, Universitatea din Oradea
- prof. univ. dr. emerit Ion Zainea, Universitatea din Oradea
- prof. univ. dr. Mihai Drecin, Universitatea din Oradea
- dr. Laurenţiu Ştefan Szemkovics, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti
- prof. dr. Dumitru Tomoni, vicepreşedintele Societăţii de Ştiinţe Istorice din România

CUPRINS CONTENTS

I. ISTORIE / HISTORY	
<i>Josef WOLF, Marionela WOLF</i> Șvabii bănățeni și Marea Unire. Actanți politici din părțile Aradului The Banat Swabians and the Great Union. The politicals Actors from Arad.....	5
<i>Doru SINACI</i> „Problema Banatului” – pe masa Conferinței de Pace de la Paris ‘The Banat Issue’ – On the Agenda of the Paris Peace Conference.....	50
<i>Corneliu PĂDUREAN</i> Județul Arad, înainte și după Tratatul de la Trianon. Realități demografice Arad County before and after the Treaty of Trianon. Demographic realities.....	63
<i>Gabriela Adina MARCO</i> Mihai Șerban. Un arădean participant la Conferința de Pace de la Paris (1920) Mihai Șerbn. A man from Arad Attending the Peace Conference in Paris (1920).....	80
<i>Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS</i> Două sigilii ale regelui Ferdinand I și Ministerului Afacerilor Străine pe împuternicirea dată lui Alexandru Vaida-Voevod pentru Conferința de Pace de la Paris (1920) Two Seals of King Ferdinand I and the Ministry of Foreign Affairs on the Power of Alexandru Vaida-Voevod for the Peace Conference in Paris (1920).....	91
<i>Mihai HANDARIC</i> Biserica Reformată din Transilvania înainte de Trianon The Reformed Church of Transilvania before Trianon.....	104
<i>Constantin AVĂDANEI</i> TRIANON – 100, un alt punct de vedere TRIANON – 100, A Distinct Perspective.....	125

Florica R. CÂNDEA România la Conferința de Pace de la Paris (1920). Câteva considerații Romania at the Peace Conference in Paris (1920). Some Considerations	130
Mihai D. DRECIN Delia CORA Familia Veliciu din Chișineu-Criș. Rolul ei în făurirea și consolidarea României Mari The Veliciu family from Chișineu-Criș. Its role in shaping and consolidating Greater Romania.....	134
Adrian NIȚU Aradul industrial în al treilea deceniu al secolului XX The Industrial Arad in the Third Decade of the Twentieth Century.....	147
II. RECENZII / REVIEWS	
Ioana NISTOR Dicționarul istoric al localităților din județul Arad, coordonatori: Sorin Bulboacă, Doru Sinaci, vol. II. Comunele județului Arad, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, 665 p.	170
Ioan Veniamin GEOLDEȘ Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, Delia Cora, Cristian Culiciu (coord.), Maramureșul istoric: studii de istorie și arheologie, Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2020, 336 p.	173
ANALELE ARADULUI INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI.....	176

I. ISTORIE HISTORY

Şvabii bănăţeni şi Marea Unire Actanţi politici din părţile Aradului

The Banat Swabians and the Great Union The politicals Actors from Arad Region

*Josef WOLF, Marionela WOLF
Institutul de Istorie şi Geografie Regională, Tübingen
josef.wolf@idgl.bwl.de*

Abstract

In the introductory part, the article outlines the uncertainties that characterized the state of mind of the Banat population at the beginning and at the end of the First World War. This is followed by an analysis of the end of the war in the autobiographical retrospective of 'small people', based on oral history sources, derived mainly from the documentary work of the journalist Walther Konschitzky, deployed in the 1970s. Five decades after the end of the war, the memories of 'small people' are located in the sphere of everyday life, or rest in the family circle, but there are also significant stories for the political and social situation at that time. Biographical accounts allow for the reconstitution of group memory mechanisms, illuminating both social and emotional aspects of the group.

A central topic is the process of political ethnization of the Banat Swabians, following the divergent political orientations of the cultural and political elite of this ethnic group in the first years after the end of the war, in the context of the temporary Serbian occupation of the region and the establishment of the Romanian administration. The change of state rule has its effects on the process of self-organization of the Swabians. The institutionalization of the political movement of the Swabians affects the invention of a new collective identity in close connection to the changes concerning the loyalty to the state and the integration of this ethnic group within the Romanian state.

Finally, the activity of several personalities from the area of Arad, in the context of the Great Union, is analysed. The most prominent personality is the ideologist of the national movement of the Banat Swabians, Adam Müller-Guttenbrunn. Josef Striegl and Hans Beller played an important role in institutionalizing the Swabian political movement. The printer, publisher and journalist Nikolaus Bitto was the most representative figure of the Germans in the city of Arad throughout the interwar period.

Keyword: Banat, Arad, Temesvar, World War I, Hungarian Soviet Republic, Great Union of Romanians, Greater Romania, German minorities, Banat Swabians, political mobilization, self-organization, national identity, state loyalty.

Incertitudinile începutului și ale sfârșitului

În Primul Război Mondial Banatul nu a fost decât pentru puțin timp câmp de luptă: în 1914, la începutul conflagrației, de-a lungul Dunării, și în vara anului 1916, după intrarea României în război, în ținuturile sud-estice. Regiunea se situa însă în vecinătatea a două fronturi secundare ale conflagrației mondiale: frontul sârbesc din Balcani și frontul româno-rus din Carpații Orientali, fiind un important spațiu de etapă pentru armatele Puterilor Centrale. Timișoara și Arad aveau garnizoane mari. Importante noduri de comunicație între Budapesta și București, cele două orașe ocupau o poziție strategică în planurile de război ale armatei austro-ungare și germane¹.

Izbucnirea războiului a fost însoțită de erupții emoționale colective, fiind așteptată de categorii sociale largi, dincolo de apartenența lor etnică. Cum declarația de război a bătrânului monarh a avut parte de multă înțelegere din partea populației, presa a mijlocit imaginea unor soldați, care pășeau încrezători în victorie în direcția frontului. În primele săptămâni războiul era chiar popular, din moment ce constituia în opinia multora riposta cuvenită la provocarea inacceptabilă a micului Regat al Serbiei, căruia trebuia să i se dea o lecție. După cum relatează preotul romano-catolic din Giarmata (Jahrmarkt, jud. Timiș), Franz Demele, în însemnările sale zilnice, opinia generală era că „cu Serbia vom termina tocmai la micul dejun de dimineață”². Expresia se găsește în versiuni asemănătoare în multe cărți poștale trimise de pe front, în care expeditorii înrolați își exprimau speranța într-o durată scurtă a războiului – până la culesul strugurilor sau al porumbului, la mijlocul lunii septembrie sau în octombrie, cel târziu până de Crăciun, aceasta era opinia prevalentă, susținută și în presă. Orașenimea prosperă nu voia să renunțe la concediul de vară pe plaja de la Abazia (Opatja): Dacă nu va fi posibil în august, atunci o lună mai târziu, își exprima speranța un înrolat din Timișoara într-una din primele cărți poștale de campanie trimise acasă.

¹ Asupra evoluției regiunii în anii Primului Război Mondial vezi Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei conflagrații mondiale*, Timișoara, 2014.

² Franz Demele, *Temesgyarmat während der Kriegszeit 1914-1918* (Jahrmarkter Heimatblätter), [s.l.], 1992, p. 18.

Încrederea în victorie a cuprins treptat toate păturile sociale. Chiar dacă nu au dorit războiul, intelectualii și elitele culturale s-au integrat – independent de apartenența lor națională – curentului larg favorabil mobilizării. Părți mari ale populației maghiare și germane, dincolo de păturile burgheze, au fost cuprinse de o euforie naționalistă. Au susținut intrarea în război, în speranța că va fi victorios și de scurtă durată.

Primul punct de înclinare a stării de spirit l-a constituit căderea fortăreței Przemyśl din Galiția. Încheiat cu o înfrângere grea a armatei austro-ungare, atacul asupra fortăreței considerate drept inexpugnabilă a fost cel mai mare asediu în Primul Război Mondial. După ce fortăreața încercuită în septembrie 1914 a fost despresurată, rușii au asediat-o din nou la 9 noiembrie timp de 133 de zile. Garnizoana austriacă constând din 110.000 de soldați a capitulat în 22 martie 1915, ajungând în prizonieratul rus. Evenimentul a însemnat o primă turnură a războiului, întunecând starea de spirit a populației. Iată ce-și amintește o martoră din Nerău (Nero, jud. Timiș) în retrospectiva vieții: „În timpul Primului Război Mondial, când toți se aflau pe front, se afla aici un om pitic, care cânta întotdeauna la armoniu; era foarte mic și striga în continuu: «Pșemisl a căzut» și «E război, e război! Pșemisl a căzut!» Ședea întotdeauna pe masă, piticul din Chichinda [Mare]. Cu armoniul cânta întotdeauna la cazinou, aici la noi. Și cânta piticul, tot cânta.”³ Era vechiul măscărici în ipostaza sa modernă, glasul și instanța publică a oamenilor simpli.

Un nou șoc perceptiv a cuprins populația șvabă la intrarea României în război la 27 august 1916. Preotul Demele nota în însemnările sale că deschiderea noului front „a provocat [în regiune] consternare generală și teamă imediată”⁴, deși evenimentul era așteptat de mai multă vreme. Pe fundalul nemulțumirii față de mersul ostilităților și a numeroaselor rechiziții, momentul a basculat atmosfera generală într-o direcție pesimistă, favorizând instalarea treptată a unei atitudini pasive a necombatanților rămași pe „frontul de acasă”.

Pe fondul unei pasivități crescânde și a pericolului revoluției, incertitudinile sfârșitului au fost similare cu cele ale începutului. Războiul a luat sfârșit atunci când nimeni nu mai spera să se încheie curând. În centrul articolului de față se află comportamentul actanților mici și mari din cadrul populației șvăbești din Banat și zona Aradului la sfârșitul războiului și în perioada de tranziție până la încheierea Tratatului de Pace de la Trianon în 4

³ Walther Konschitzky, „Veronika Fürbach: Mir ware Lebemensche”, în *Neuer Weg*, 16 noiembrie 1973.

⁴ F. Demele, *op. cit.*, p. 39.

iunie 1920. Emoțiile colective schimbătoare cu efecte asupra comportamentului politic au caracterizat și sfârșitul războiului, destrămarea vechii ordini și constituirea unei ordini politico-teritoriale noi.

Sfârșitul războiului în retrospectiva autobiografică a „oamenilor mici”

Constituirea memoriei regionale a fost sincronă cu evenimentele militare și politice majore ale războiului. Memoria narativă a românilor bănățeni a fost documentată cuprinzător de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu într-o valoroasă lucrare de referință.⁵

Mai complex este procesul de formare a memoriei șvabilor bănățeni. Forme ritualizate ale memoriei individuale și colective au devenit încă în timpul conflagrației o componentă esențială a întristării provocate de pierderile de vieți și un ajutor important în prelucrarea consecințelor traumatice ale conflictului militar. Printre aceste forme se numără monumentele de eroi (germ. *Kriegerdenkmäler*) ridicate încă în timpul războiului, primul monument datând din anul 1916.⁶ Tot în timpul războiului se situează începuturile memoriei narative: însemnări în registrele parohiale, succinte relatări anuale cuprinse în cronicile parohiilor catolice (*historia domus*), jurnale de zi și memorii concepute de actanți după încheierea războiului. Importanța cea mai mare revine însă tradiției orale, povestirilor celor întorși de pe front și din prizonierat.

Istoria povestită oral are la șvabii bănățeni o lungă tradiție, coborând până în epoca colonizărilor. În anii 1960 și 1970 *oral history* a cunoscut în Occident un prim apogeu ca metodă istoriografică modernă. Noul gen publicistic s-a răspândit curând și în Banat. Publicistul Walther Konschitzky s-a ocupat intens cu însemnarea experienței istorice „autentice” a germanilor din Banat, atenționând prin numeroase articole de presă primul asupra istorioarelor subiective ale martorilor săi. Prin angajamentul său publicistic el a integrat „oamenii mici” în marea istorie. De la primele istorisiri autobiografice publicate, prima conflagrație mondială a ocupat un loc central în chestionarul său tematic. Konschitzky și-a publicat înregistrările în cotidianul „Neuer Weg”, reunindu-le mai târziu într-o lucrare de pionierat, *Dem Alter die Ehr. Lebensberichte aus dem Banat*

⁵ Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol. I-III, Cluj-Napoca, 2012-2015.

⁶ Vezi documentarea vizuală întreprinsă cu acribie de Walther Konschitzky, *Kriegerdenkmäler im Zeichen des Kreuzes. Orte des Erinnerns an die Opfer des Ersten Weltkrieges im Banat*, Timișoara, 2015; monografia lui Bernhard Böttcher, *Gefallen für Volk und Heimat. Kriegerdenkmäler deutscher Minderheiten in Ostmitteleuropa während der Zwischenkriegszeit* (Studia Transylvanica, vol. 39), Köln, 2009.

(Cinste cărunteți. Povestiri autobiografice din Banat, 1982). Prin aceasta a conferit martorilor săi nu numai un glas, ci totodată a recunoscut experiența lor de viață, viziunile lor asupra acesteia și nu în cele din urmă performanța lor narativă. În cele ce urmează vom recurge la acest tezaur inevaluabil al memoriei șvabilor bănățeni asupra războiului mondial.

La cinci decenii de la sfârșitul războiului – în anii 1970 –, orizontul amintirilor „oamenilor mici” se situează în sfera cotidianului sau se restrânge la cercul familiei, nu lipsesc însă nici povestiri relevante pentru situația politică și socială în acel moment. Mulți își exprimau atitudinea antimilitaristă. Erau bucuroși că războiul se încheiase, dincolo de consecințele sale teritorial-politice. Disoluția monarhiei și schimbarea stăpânirii ținea în crezul lor politic de ordinea divină: vechiul împărat nu mai exista, noul rege îi luase locul. Schimbarea loialității de stat constituia mai degrabă o problemă a elitei culturale și politice șvăbești, decât a „oamenilor mici”. Laitmotivul multor amintiri legate de sfârșitul Marelui Război este în contextul reîntoarcerii de pe front sau din prizonierat, starea de haos și spectrul revoluției „bolșevice”.

Pentru prizonierii din Rusia războiul s-a încheiat cu câteva luni mai devreme, prin ieșirea Rusiei, sfârșiate de revoluție, din război în urma păcii separate de la Brest-Litovsk, încheiate de Germania și Rusia în 3 martie 1918. Un soldat din Livezile (Tolwad, jud. Timiș) relatează intrarea trupelor germane în orașul ucrainean Harkov după încheierea păcii: „Orașul era plin de mașini, veniseră ofițeri germani, care m-au întrebat dacă sunt german. Le-am spus că după limba maternă sunt german, ca prizonier sunt ungur și îmbrăcat arăt ca un rus. Așa a fost capitulația în Rusia în primăvara anului 1918, a fost revoluție. Prikajicul meu – administratorul moșiei – mi-a spus: Acum Nikolai ești liber, acum nu mai trebuie să muncești. După aceea ne-am adunat și sănătate, plecăm acasă. După două luni de concediu am plecat din nou pe frontul de pe Piave în Italia. Pe Piave noi eram considerați „comuniști”, fiindcă am venit din Rusia. Puști nu ne-au mai dat. Când frontul s-a prăbușit, ne-au dat din nou puști, dar totul era degeaba. Apoi ne-am întors acasă.”⁷

Scăpat din prizonieratul rusesc după încheierea Păcii de la Brest-Litovsk și mergând pe jos distanțe mari, un soldat din Fibiș (Fibisch, jud. Timiș) a fost pedepsit la întoarcere cu trimiterea pe frontul italian: „Ajuns deci acasă și fiind în concediu timp de o lună, m-am dus la Arad să văd cum stau lucrurile, dacă să mă duc din nou pe front, deși totul era deja destul de

⁷ Walther Konschitzky, „Nikolaus Gieser: E scheeni Einichkeit”, în *Neuer Weg*, 8 septembrie 1984.

șubred, se auzea una și alta. Când am ajuns în fortăreață, am primit de îndată o uniformă nouă. Deja în ziua următoare am primit ordin de a depune uniforma – eram liberi. M-am dezecipat, mi-am luat îmbrăcămintea civilă și am ieșit prin Sânnicolau [Mic], unde ardeau barăcile. Totul ardea! Am ajuns acasă la Fibiș pe jos, prin Cruceni și Fırteaz.”⁸

Pentru mulți participanți la război, acesta a fost marea lor călătorie prin lume.⁹ Un soldat din Cruceni (Kreuzstätten, jud. Arad) descrie odiseea reîntoarcerii sale din prizonieratul rus: „Am trecut dincolo de fluviul Usuri¹⁰, am văzut Marele Zid Chinezesc și am trecut prin Coreea. Când am ajuns la Nikolsk-Ussurijsk¹¹ se aflau acolo deja 10.000 de prizonieri, câte 500 într-o baracă. [...] A venit revoluția¹² și apoi contrarevoluționarii. În 12 aprilie a sosit vasul «Mount Vernon», cu care am plecat peste Marea Japoniei în Japonia. Pe munții de la Vladivostok era încă zăpadă, iar când am ajuns la Yokohama înfloriseră deja cireșii. De acolo am plecat peste ocean. În 28 august, aceeași zi în care am plecat pe câmpul de luptă, am ajuns din nou acasă. Numai cu șase ani mai în vârstă și alt om. Atunci a început o viață cu totul nouă.”¹³

Rănit și căzut prizonier la căderea fortăreței Przemyśl, un soldat timișorean descrie prizonieratul său în întinderile nesfârșite ale Rusiei. Era la început „nefericit” de soarta sa „fiindcă li se spusese în continuu că rușii îi maltratează, le taie nasul și le scot ochii. [...] Astfel de istorioare ne-au povestit, la fel ca și rușilor despre noi.” A avut mult noroc cu tratamentul medical care i s-a aplicat. La Tașkent a luat împreună cu un concetățean hotărârea de a evada prin Afganistan. Traseul evadaților a fost însă cu totul altul, ajungând prin Munții Pamir și orașul Buhara din Uzbekistan pe cursul inferior al fluviului Volga, unde a intrat ca felcer în Armata Roșie. Prin schimb de invalizi a ajuns din nou în patrie. Bolșevicii l-au însărcinat să ia la Viena legătura cu comuniștii de acolo. În capitala imperiului populația i-a întâmpinat ostil, neavând încredere în prizonierii veniți din Rusia, considerați infestați de ideologia bolșevică. Întors acasă, a primit trei luni de concediu, și după încheierea acestuia se sfârșise și războiul: „În Viena era

⁸ Idem, „Tobias Bischof, E lange Wech”, în: *Neuer Weg*, 11 ianuarie 1975; Idem, *Dem Alter die Ehr. Lebensberichte aus dem Banat*, vol. I, București, 1982, pp. 191-205.

⁹ Asupra problematicei vezi Sabiene Autsch (coord.), Lars Koch, Daniela Neuser și Martin Ortmann, *Der Krieg als Reise. Der Erste Weltkrieg – Innenansichten*, Siegen, 1999.

¹⁰ Afluent al Amurului.

¹¹ Azi *Ussurijsk*, oraș în provincia rusă Primorje, situată în extremitatea sud-estică a țării rusești al Mării Japoniei.

¹² În original dial. *Revlation*.

¹³ Walther Konschitzky, „Martin Tiffert: Hunger tut weh”, în *Neuer Weg*, 14 noiembrie 1974.

suferință mare, foamete mare, oh Doamne, totul se dădea pe cartelă, rău. Așa că am plecat la Timișoara. Dar a trebuit să trăiesc. Am lucrat la descărcat devagoane, am descărcat lemn și am încărcat cărbune pe locomotive, am devenit membru al gărzii civile, deci din nou cu pușca căci noi n-am învățat altceva. Asta era în vremea în care au fost la Timișoara francezii și negrii.”¹⁴

Un alt martor al sfârșitului de război descrie haosul reîntoarcerii de pe frontul italian: „Și acum în octombrie [1918] ne-au spus: Acasă! Dar cine știa oare încotro și în ce direcție – dă-i înainte! Dar unde? Confuzia era totală: noi, italienii, negrii, americanii. Încotro să mergem? Eram în cazarmă, trebuia să ieșim de acolo! Mi-am luat trusa medicală și am ieșit afară. Cei de sus ne-au lăsat să fugim, răzând de noi. Nici un drac nu s-a mai ocupat de noi. Italienii au plecat mai departe, au ocupat țara lor și au intrat apoi în Austria. După zile de mers pe jos a dat la Udine de un tren, călătorind pe treptele acestuia. La un tunel de înălțime joasă oamenii de pe acoperiș n-au vrut să coboare, oprind trenul timp îndelungat, „toți voiau acasă”. Când trenul a pornit, multora li s-au retezat capetele: „Eu am scăpat, aflându-mă pe trepte. Uneori este bine când te afli jos de tot. [...] Am tot mers. Când am ajuns în Austria, acolo erau deja băieții tineri, comuniștii. Aceștia le-au rupt ofițerilor noștri epoleții și ne-au luat armele – fie, eram atunci scutiți de război. Cu următorul tren am plecat la Budapesta, fără a plăti bilet, căci atunci era republica liberă, puteai face tot ce vrei! Ajunși la Budapesta ne-am întrebat cum ajungem mai departe și cum dăm de un tren. Zice amicul meu: „Știi ce facem, Franz, ne facem polițiști”¹⁵. Aceștia se îngrijeau de ordinea la căile ferate, împiedicându-i pe civili să urce în tren. Am primit o banderolă roșie și o pușcă. Îndreptându-ne spre tren, prietenul îmi spune: Nu trebuie să urci imediat. Să sari numai după ce eu am urcat în tren. Când trenul se afla deja bine în mers, am aruncat puștile, sărind în tren și n-am mai ieșit de acolo. Când am ajuns la Seghedin era acolo un colonel care voia să ne ducă în cazarmă. N-a avut însă norocul acesta. Asupra trenului s-a tras cu mitraliere. Noi am sărit în vagon dintr-un loc în altul, ne-am rostogolit dintr-un loc într-altul, gloanțele pătrunzând prin ferestre. Tocmai acum să murim? Colonelul nu mai putea face nimic, cu toții voiam acasă, ne săturaserăm de viața de regiment. [...] Apoi am plecat la Timișoara, și de acolo pe jos înspre casă [la Moravița], căci înspre sud numai circulau trenuri. [...] O zi bună și jumătate de noapte a durat până ce am ajuns. Eram rănit, având o tijă de grenadă.” Acasă i-a găsit pe bătrânii

¹⁴ Idem, „Hugo Vinzenti: Keine Zeit für die Vergangenheit”, în *Neuer Weg*, 12 aprilie 1974.

¹⁵ În original ung. *rendör*.

săi părinții, pe care i-a întreținut în timpul războiului din solda lunară primită (30-40 florini) și câștigul din jocul cu cărți, banii fiind expediați prin poștă. Puțini însă au făcut așa ceva.” A fost mulțumit de soarta sa: „Na, acum s-a sfârșit războiul, l-am răzbit de viu. Apoi m-am căsătorit, apoi a început celălalt război, pentru pâinea cea de toate zilele. Dar și acest război a fost greu, de multe ori rău.”¹⁶

„Cum ne-am întors de pe front, povestește Anton Rohr din Jamu Mare (Grossscham, jud. Timiș), tocmai era revoluția¹⁷ la Timișoara. Zăceam în cazărmi, cu puțin timp înainte de destrămarea [imperiului]. Dintr-o dată s-a auzit în cazarmă, că pe stradă este lume. Păi am ieșit și noi din cazarmă, lumea venind deja în întâmpinarea noastră, deși nu le-am făcut nimic. Erau mulți, îmbrâncindu-ne, atâta popor era. Cei mai mulți erau femei și fete tinere, rupându-ne gradele militare de pe uniforme și luându-ne șepcile, pe care le aruncau în sus odată cu strigătul: «Pace este acum, plecați acasă!» Cine a organizat revolta, nu pot să spun. Nici n-am văzut prea mult, numai că ne-au degradat. Aceasta trebuie să se fi întâmplat prin 18 octombrie[1918]. Și așa cum au spus-o femeile, așa s-a și întâmplat. Ne-am întors în cazarmă și scurt timp după aceea monarhia s-a destrămat. Ne-au mai trimis în jos, la Dunăre, să apărăm patria. Da, să apărăm patria! Noi însă voiam acasă, am văzut doar că a venit sfârșitul. Nu am mai făcut nimica. Și apoi ne-am dus acasă. Da, așa a fost, diavolul nu a vrut să fie nici ucenic și nici soldat. Eu am trăit aceste vremuri – peste tot sărăcie, peste tot foamete și am cunoscut și ceea ce este setea!”¹⁸

Hans Hehn din Petroasa Mare (Wetschehausen, jud. Timiș) relatează o întâmplare cu un sfârșit norocos: „Când am sosit din războiul mondial acasă, soldații tocmai demolau în gara din Timișoara¹⁹ un vagon în care se afla coniac. Am alergat cu toții acolo și ne-am umplut canistrele de campanie. Seara am ajuns acasă, în ceasul al doisprezecelea: soția, mama și cei șase copii au avut boala spaniolă²⁰. Pe mulți i-a răpus atunci această boală, deoarece nu existau medicamente și nu ajuta altceva decât băutura tare. Dar nici așa ceva nu aveau oamenii. Cu coniacul pe care l-am adus în

¹⁶ Idem, „Stefan Franz, „Rot war die Piave”, în *Neuer Weg*, 25 mai 1973; Idem, *Dem Alter die Ehr*, p. 206-211.

¹⁷ În original dial. *Revlation*.

¹⁸ Idem, „Anton Rohr, Ich war e Stiefkind”, în *Neuer Weg*, 21 decembrie 1972; Idem, *Dem Alter die Ehr*, p. 157-160.

¹⁹ Gara din cartierul Iosefin.

²⁰ Gripa spaniolă.

canistra mea toți s-au însănătoșit.”²¹

Un participant la război relatează întâmplările din Denta, unde în primăvara anului 1919 a avut loc o ”răscoală” împotriva viceprimarului german și notarului ungur. Întorși de pe front cu armamentul lor, soldații s-au răzbunat pe autoritățile locale pentru samavolniciile săvârșite față de soțiile lor în timpul războiului. Reprezentanții stăpânirii, inclusiv primarul sârb, au fost maltratați de femei cu saboții lor de lemn, sub ochii soților lor înarmați. Primăria a fost distrusă și actele arse. Vicenotarul s-a sinucis de teamă iar notarul și-a chemat în ajutor fiul, care era locotenent-major într-un regiment de honvezi din Budapesta. După câteva zile acesta a ajuns în comună cu o companie de soldați, adunând toți bărbații și arestând vreo douăzeci dintre răsculați: „Locotenentul major i-a pus lângă mormanul de gunoi de lângă zid și i-a împușcat pe toți. [...] Doi dintre ei s-au făcut că sunt morți, scăpând noaptea.” Ofițerului i-sa intentat un proces. Tergiversat mai mulți ani, procesul a dobândit o dimensiune internațională. Martorul evenimentelor rezumă: „Printre răsculații uciși s-au aflat sârbi și români, nici un german. Cu asta cântecul a luat sfârșit: după patru ani de război, bărbații au fost împușcați acasă. Ofițerul i-a executat nu în urma unui ordin ci pe proprie răspundere. Nu avea nici un drept să-i împuște, deoarece femeile au vrut doar să se răzbune pentru nedreptățile pe care le-au suferit.”²²

Un soldat din Semlac (Semlak, jud. Arad) a fost luat prizonier când războiul deja se sfârșise: „Cugetă: N-am avut nici o brazdă de pământ, deoarece am venit prea târziu din război, abia în 1920 am venit din prizonieratul în Italia. Și atunci pământul fusese deja împărțit [foștilor] militari²³, am primit doar o jumătate de iugăr, atâta. Și aceasta a fost averea mea și cele cinci degete de la fiecare mână, și o nevastă bună – aceasta a fost averea mea. Care a fost nenorocul meu? În ultima noapte, când războiul se terminase deja, am căzut prizonier în Italia! Era în 28 octombrie [1918] când am ajuns în prizonierat. Da, prizonier de război după război! Războiul se încheiase și nimeni nu a mai luptat, eram în lagărul de câmp [situat pe malul râului Piave], deci pregătiți să mergem acasă, războiul fiind terminat. Italienii s-au reîntors strigând «Războiul a luat sfârșit! Este Pace! Pace, pace! Tutti vanti casa!» Dar pe noi ne-au luat, ducându-ne dincolo de Piave și ținându-ne acolo alte șaisprezece luni. De ce? Dușmanul nu mai avea nevoie de noi, dar nici cei de acasă [guvernul Károlyi] nu aveau nevoie de

²¹ Idem, „Franz Kozilek, Weibesterbe is ka Männervederbe”, în *Neuer Weg*, 29 octombrie 1971.

²² Idem, „Hans Hehn, Do war Aufstand”, în *Neuer Weg*, 19 martie 1983.

²³ Referință la reforma agrară din România (1920).

noi, nu. Eu vă pot spune de ce au făcut aceasta. Era un lucru făcut de comun acord. Aceia le-au plătit italienilor ca să ne țină acolo prizonieri, deoarece le era frică de comunism, că am fi și noi sau vom deveni comuniști dacă ne întoarcem acasă, numai de aceea ne-au ținut internați. Și am rămas acolo șaisprezece luni, mulți au rămas acolo datorită numelui lor. Celor care au avut nume germane, le-au dat drumul acasă în Semlac, și noi am rămas acolo. Datorită revoluției ungare! Ne-au spus că suntem unguri, și pe aceștia nu voiau să-i lase acasă în acel moment. Era destul de trist în prizonierat. În continuu în lagăr, mereu foame, timp de șaisprezece luni! Foamete și numai foamete! Foamea doare! La 24 mai [1920] am ajuns peste Tisa la Seghedin, întorcându-mă din prizonierat pe jos. În sfârșit am fost atunci acasă și am mâncat din nou pâine. În toți acești ani n-am mai știut ce gust are aceasta – pâinea de acasă.”²⁴

Relatările biografice permit reconstituirea mecanismelor memoriei de grup, ele luminând deopotrivă aspectul social și cel emoțional al acesteia. Maurice Bloch susține că între reprezentările memoriei autobiografice și ale celei istorice nu există diferențe esențiale.²⁵ Imaginile vizuale sugerate de narativele de mai sus sunt asociate cu experiențe existențiale, de multe ori traumatice. Ele joacă un rol central în povestirile cu privire la participarea la război sau la perceperea și experiența acestuia, înlesnind tranziția de la memoria individuală, privată, la cea colectivă publică, care devine o parte a identității de grup. La nivelul oamenilor simpli memoria istorică este mai degrabă o formă a cunoașterii intersubiective, înzestrată cu conținuturi simbolice, decât rezultatul unui proiect colectiv.²⁶

Procesul de etnicizare politică a șvabilor bănățeni

Orientări politice divergente

Pentru a împiedica dezmembrarea vechii Austriei, la 16 octombrie 1918 împăratul Carol I (Karl I, ca rege al Ungariei Karl VI) a adresat în calitate sa de șef al statului un manifest destinat „Regatelor și Țărilor reprezentate în Consiliul Imperial” (*im Reichsrat vetretene Königreiche und*

²⁴ Idem, „Peter Pinczés, Brot vun dehaam!”, în *Neuer Weg*, 12 octombrie; Idem, *Dem Alter die Ehr*, pp. 87-90.

²⁵ Maurice Bloch, „Mémoire autobiographique et mémoire historique du passé éloigné”, în *Enquête*, 2 (1995), p.59-76.

²⁶ Francesca Cappelletto, „Long-term memory of extreme events: From autobiography to history”, în *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9 (2003), nr 2, pp. 241-260; Idem, „Kriegserinnerungen in zwei Dörfern der Toskana: vom autobiographischen zum sozialen Gedächtnis”, în *Psychologie und Gesellschaftskritik*, 30 (2006), nr. 2, pp. 7-34, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-289231> (accesare 5.02.219).

Länder), care cuprindeau teritoriile din Cisleithania desemnate începând din anul 1915 „țări austriece” (*österreichische Länder*).²⁷ Manifestul imperial „Către popoarele mele austriece credincioase” (*An Meine getreuen österreichischen Völker*) a dat noi impulsuri etnicizării politice a populației germane²⁸ și s-a repercutat de îndată și asupra părților transleithane. O consecință imediată a fost constituirea de consilii naționale în întreaga Ungarie. La 9 noiembrie Consiliul Național Român a cerut noului guvern maghiar ultimativ transferul administrației în 36 de comitate din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș²⁹. După eșuarea tratativelor de la Arad³⁰ și intrarea armatei române în Transilvania, Consiliul Național Român a preluat treptat administrația în teritoriul revendicat. În declarația adoptată de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 Consiliul Național Român a pus în vedere minorităților naționale acele drepturi pe care înainte le reclamasă fără succes de la guvernele maghiare, între altele folosirea limbii proprii, autonomie locală și culturală. Declarația (germ. *Karlsburger Beschlüsse*) va constitui în viitor un punct de referință central al minorității germane în dezbaterile în jurul problemelor minoritare.

Destrămarea dublei monarhii a oferit elitei germane din Ungaria șansa de a deveni un actor al vieții politice. Germanii din fosta Ungarie erau înrădăcinați stabil în structurile statului ungar, activitatea lor politică desfășurându-se în cadrul marilor partide maghiare de guvernământ sau de

²⁷ Despre sfârșitul imperiului vezi Gordon Brook-Shepherd, *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers*, Wien, 1968, pp. 194-197; Elisabeth Kovács, *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916-1922)*, vol. I, Wien-Köln-Weimar 2004; despre „Manifestul popoarelor” (*Völkermanifest*) vezi Helmut Rumpler, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*, Wien, 1966; Jakob Kathrein: „An meine getreuen österreichischen Völker”. Das «Völkermanifest» Karls I. vom 16. Oktober 1918 – Ein später Versuch zur Abwendung des Zerfalls der Habsburgermonarchie?”, în *historia scribere*, 7/2015, pp. 33-68.

²⁸ Asupra etnicizării politice a populației germane din țările austriece vezi Pieter M. Judson, *Inventing Germanness. Class, Ethnicity and Colonial Fantasy at the Margins of the Habsburg Monarchy* (Working Papers in Austrian Studies, vol. 93, 2), Minneapolis, 1993; Idem, *Guardians of the Nation: Activists and the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, 2006; Arnold Suppan, „«Germans» in the Habsburg Empire. Language, Imperial Ideology, National Identity and Assimilation”, în Charles Ingrao, Franz A. J. M. Szabo (coord.), *The Germans and the East*, Lafayette, 2008, pp. 147-190.

²⁹ László Makkai, András Mócsy, Zoltán Szász (coord.), *Erdély története*, ed., vol. I-III, aici vol. III, pp. 1711-1714.

³⁰ Peter Haslinger, *Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918* (Zur Kunde Südosteuropas 2, vol. 19), Wien, 1993.

opozitie. Doar sașii transilvăneni și-au păstrat individualitatea politică, fiind reprezentați în parlamentul țării cu proprii lor deputați, care din 1874 și până în 1890 au constituit o facțiune distinctă, situată în opoziție cu guvernul, principalele puncte de fricțiune constituindu-le politica față de naționalități și măsurile legate de unificarea și centralizarea administrației³¹. În anul 1890 sașii au încheiat o înțelegere cu guvernul maghiar, obținând în schimbul ralierei la facțiunea guvernamentală unele concesi, care le-au permis între altele salvarea școlilor confesionale periclitare de maghiarizare. Politica de aliniere dusă de așa-numitul „partid al negrilor” (*Partei der „Schwarzen”*) a fost criticată de partidul minoritar al verzilor” (*Partei der „Grünen”*), fiind considerată drept particularistă și oportunistă. Ultimii căutau colaborarea cu alte grupări politice germane și chiar cu Partidul Național Român Transilvania și Ungaria.

Deja înainte de cumpăna veacurilor în unele orașe s-au constituit cercuri naționale germane care urmăreau reunirea organizatorică a tuturor grupurilor regionale germane din Ungaria.³² Această mișcare, susținută de unele cercuri naționale săsești și din Reich-ul german, nu în cele din urmă de Asociația Pangermană (*Alldeutscher Verband*)³³, este legată de

³¹ Isolde Schmidt, *Beiträge zur Kenntnis des südostdeutschen Parteiwesens*, München, 1939, pp. 17-48; Konrad Gündisch, Mathias Beer, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen* (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, vol. 8), München 1998, pp. 159-164.

³² Ingomar, „Die «deutschnationale» Bewegung in Südungarn vor 1914”, în *Südostdeutsches Archiv*, 15/16, pp. 115-190; Günter Schödl, „Ungarns «Deutsche Bewegung» und mitteleuropäische Politik am Vorabend des Ersten Weltkrieges”, în *Südostdeutsches Archiv*, 17/18 (1974/75), pp. 108-129; Günter Schödl, „Am Rande des Reiches, am Rande der Nation”, în Idem (coord.), *Deutsche Geschichte in Osten Europas: Land an der Donau*, Berlin, 1995, pp. 349-454; Idem, „Zwischen ungarischem Staat und deutschem Volk. Die Schwaben um 1900”, în Walter Engel, Walter Tontă (coord.), *Deutsches Kulturleben im Banat am Vorabend des Ersten Weltkriegs. Der Beitrag von kleineren Städten und Großgemeinden, Landesverband Baden-Württemberg, Kulturtagung 2012*, Stuttgart, 2013, pp. 22-34.

³³ Günter Schödl, *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890-1914. Zur Geschichte des deutschen extremen Nationalismus* (Erlanger historische Studien, vol. 3), Frankfurt am Main. et. al., 1978; Michael Peters, *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908-1914). Ein Beitrag zur Geschichte des völkischen Nationalismus im spätwilhelminischen Deutschland* (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, vol. 501), ed. a II-a, Frankfurt am Main, 1996.

activitatea lui Edmund Steinacker (1839-1929) și a lui Ludwig Kremling (1861-1930)³⁴.

Rezistența față de politica de deznaționalizare a cuprins cu deosebire orașele din sud-vestul Banatului, situate în fosta Graniță Militară, în care limba germană a fost limbă oficială până la desființarea acesteia în anul 1873/81. La 30 decembrie 1905 s-a constituit la Vârșeț (Vršac) Partidul Popular al Germanilor din Ungaria (*Ungarländische Deutsche Volkspartei*), condus de Ludwig Kremling (1861-1930). Programul conceput de Edmund Steinacker revendica respectarea strictă a legii naționalităților (1868) și libertăți culturale pentru naționalități, dreptul de vot universal și egal³⁵.

În cele două campanii electorale până la izbucnirea războiului partidul a colaborat cu candidații Partidului Național al Românilor din Transilvania și Ungaria, reușind să trimită câțiva deputați în parlament. Noii formațiuni politice i-a lipsit totuși aderența populației germane cu deosebire în mediul rural. Dar nici intelectualitatea orășenească nu a împărtășit programul partidului, etichetat de autorități drept „pangerman”. În loc să unească, partidul a scindat electoratul german. Intelectuali marcanti ca avocatul Kaspar Muth (1876-1966) din Lovrin, președintele secției bănățene a Partidului Independenței și al Pașoptiștilor (ung. *Függetlenség és Nygyvennyolcas Párt*), cunoscut și sub numele de Partidul Național sau Partidul Kossuthist, sau profesorul Josef Striegl (1875-1945), până în 1917 directorul internatului întreținut la Seghedin (Szeged) de influența Asociației a Agricultorilor din Ungaria de Sud (*Südungarischer Landwirtschaftlicher Bauernverein*), înființată în 1891 și numărând peste zece mii de membrii în comitatele Ungariei meridionale, au sprijinit campania antipangermană a guvernului³⁶. Prelatul Franz Blaskovics (1864-1937), unul din liderii Asociației Agricultorilor, a inițiat înființarea unui club antipangerman la Timișoara și a fost co-inițiatorul unui club similar la Budapesta. De asemenea el a pus organul de presă al asociației, *Der Freimütige* (Francul, Sincerul), în serviciul campaniei guvernamentale împotriva Asociației Pangermane.

³⁴ Isolde Schmidt, *op. cit.*, pp. 61-72; Ingomar Senz, *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschum und ungarischer Innenpolitik*, München, 1977, pp. 60-71.

³⁵ Senz, *Die nationale Bewegung*, pp. 98-115.

³⁶ Josef Wolf, Marionela Wolf, „Asociațiile germanilor din Banat. Linii evolutive și dinamica mobilizării politice după Primul Război Mondial”, în Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Asocianism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, Cluj-Napoca, 2011, pp. 33-78, aici pp. 48-51.

În toamna anului 1918 reprezentanții politici ai germanilor din Ungaria credeau că menținerea Ungariei în vechile sale granițe este încă posibilă. Cei douăzeci de participanți la o întrunire a deputaților sași, care a avut loc în 23 octombrie 1918 în parlamentul de la Budapesta în vederea formulării unei declarații asupra drumului de urmat, s-au situat cu o singură excepție (Rudolf Brandsch) pe poziția menținerii integrității statului ungar³⁷. Peste puțin timp, în 1 noiembrie, s-a constituit la Budapesta Consiliul Național al Germanilor din Ungaria de dincoace de Piatra Craiului (*Volksrat der ungarländischen Deutschen von diesseits des Königsteigs*), condus de filologul Jakob Bleyer (1874-1933). Programul acestui consiliu național, care – după cum reiese din denumirea sa –, îi excludea pe sașii transilvăneni, era extrem de moderat: se cereau drepturi egale pentru naționalități nu însă fără a asigura guvernul de menținerea integrității teritoriale a statului ungar „cu orice preț și în toate împrejurările”. Respinsă era ideea unei „autonomii naționale a germanilor”: „Drepturile poporului nostru ne sunt sfinte, dar sfinte sunt și legăturile statale și afective care ne unesc de secole în bucurie și suferință de națiunea ungară”.³⁸

Datorită diferențelor mari dintre diferitele orientări ale grupărilor politice germane, la 10 noiembrie a luat ființă un nou gremiu, Consiliul Popular al Germanilor din Ungaria (*Deutscher Volksrat für Ungarn*), care urma să coordoneze activitatea numeroaselor organizații locale. Consiliul reprezenta o alianță între vechiul Partid Popular al Germanilor din Ungaria, grupul de deputați sași în parlamentul de la Budapesta, Asociația Studenților Șvabi și Sași (*Landsmannschaft der schwäbisch-sächsischen Hochschüler*) și Comitetul German al Muncitorimii Organizate din Ungaria (*Deutsches Landeskomitee der organisierten Arbeiterschaft Ungarns*). Noua organizație cerea autonomia culturală pentru toate etniile și întemeierea juridică a acestei revendicări. Programul prevedea democratizarea țării și se situa în continuare pe poziția păstrării integrității țării³⁹.

Spre deosebire de Transilvania, soarta Banatului a rămas mult timp neclară⁴⁰. La sfârșitul Primului Război mondial, populația Timișoarei se afla

³⁷ Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)* (Südosteuropäische Arbeiten, vol. 98), München, 1996, p. 80.

³⁸ Ludmilla Schlereth, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*, München 1939, p. 28.

³⁹ *Ibidem*, p. 34-36.

⁴⁰ Vezi Ionela-Felicia Moscovici, *La France et le Banat entre 1916-1919, les convulsions de la guerre et de la paix*, Cluj-Napoca, 2013, pp. 381-452; Andrea Schmidt-Rösler, *Rumänien nach dem Ersten Weltkrieg: die Grenzziehung in der Dobrudscha und im Banat und die Folgeprobleme* (Europäische Hochschulschriften: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, vol. 622), Frankfurt am Main, 1994.

într-o stare extrem de tensionată⁴¹. La 31 octombrie 1918 în oraș a avut loc o mare demonstrație de stradă. În aceeași zi, în sala cazărmii militare, s-au întrunit importante personalități politice și militare locale și au înființat un Sfat Popular al Banatului (*Banater Volksrat*), cuprinzând reprezentanți ai consiliului muncitoresc, ai consiliului soldaților și ai partidelor politice. În Sfatul Poporului erau reprezentate etniile principale din Banat: români, sârbi, germani și unguri. Purtătorul de cuvânt al organului executiv a fost avocatul Otto Roth (1884-1956), membru al consiliului orășenesc și al conducerii regionale a Partidului Social-Democrat.⁴² Într-o adunare populară, Roth a proclamat cu sprijinul lui Albert Bartha, șeful Statului Major al Comandamentului Militar din Timișoara, Republica Bănățeană (*Bánáti köztársaság, Banater Republik, Banatska republika*). A fost ziua în care la Budapesta a fost instalat noul guvern condus de Károlyi Mihály, care l-a numit pe Roth comisar guvernamental (*kormánybiztos, Regierungskommissar*) în Banat, subordonând Sfatul Poporului guvernului de la Budapesta.

Argumentele legitimizează ale conducerii Republicii Bănățene erau nesiguranța generală, spectrul revoluției bolșevice și necesitatea menținerii ordinii politice și sociale. În sud-vestul Banatului așa-numitele „cadre verzi” (sârb. *zeleni kadar*), comiteau jafuri și tulburau liniștea publică⁴³. Scopul noii formațiuni era de fapt menținerea vechilor structuri teritoriale și de putere într-un veșmânt instituțional nou. Manevra nu era deloc agreată deopotrivă de români și de sârbi, care o vedeau ca o încercare de a împiedica unirea Banatului cu România, respectiv Serbia. În aceeași zi s-a constituit și Consiliul Militar Național Român sub președinția lui Aurel Cosma (1867-1931), cât și Sfatul Național Militar al Șvabilor (*Schwäbischer Militärerrat*) din Banat, având ca lider pe locotenent-colonelul Albert Fuchs. În temeiul Convenției Militare semnate la în 13 noiembrie la Belgrad de sârbi cu guvernul Károlyi, care prevedea retragerea armatei

⁴¹ Josef Striegl, „Stimme und Stimmung der Deutschen Südbanats”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 237, 22 octombrie 1918.

⁴² „Konstituierung des Banater Volksrates in Temesvar”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 246, din 1 noiembrie 1918, pp. 3-4; „Organisation des Banater Volksrates”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 247, 3 noiembrie, p. 3.

⁴³ Jovica Luković, „Grenzziehung als Epochengrenze? Untergang der Habsburger Monarchie, Selbstbestimmungsrecht und Banater Republik”, în Josef Wolf (coord.), *Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Südosteuropa. Grenzregionen – Kolonisationsräume – Identitätsbildung* (Danubiana Carpathica, Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas, vol. 3/4), München, 2010, pp. 77-116, aici pp. 90-92.

ungare la nord de râul Mureș, trupele sârbe au ocupat începând din 14 noiembrie 1918 Timișoara și ținuturile vestice și centrale ale regiunii.

Gruparea reprezentată de Rudolf Brandsch a încercat să influențeze activitățile elitei politice șvăbești în sensul unei decizii similare cu cea luată de sași⁴⁴. La 8 ianuarie 1918 la Mediaș s-au întrunit Consiliul Central Săsesc lărgit și Consiliul Național Germano-Săsesc (*Deutsch-sächsischer Nationalrat*), cei 138 delegați cu drept de vot hotărând unirea cu România.⁴⁵ Argumentele invocate au fost „evenimentele de importanță istorică universală” și dreptul popoarelor la autodeterminare. Deși votată în unanimitate, conducerea minorității s-a simțit obligată în mai multe rânduri să justifice declarația, arătând că în situația dată nu exista nici o alternativă la aceasta. Peste puține zile, Consiliul Național Germano-Săsesc a cerut tuturor funcționarilor sași din instituțiile de stat, comitatense și orășenești depunerea necondiționată a jurământului față de rege și țară. Săvârșită simbolic, schimbarea de loialitate reflecta noile raporturi de putere și reorientarea politică a celui mai important grup regional german din vechea Ungarie. Decizia luată de sași a consolidat orientarea proromânească din cadrul șvabilor⁴⁶.

Conducerea minorității șvăbești a fost divizată, lipsită de o orientare clară și pasivă, aderând la una din pozițiile reprezentate de cele două figuri identificatoare ale germanilor din Ungaria în acel moment, Bleyer și Brandsch.⁴⁷ La marea manifestație a „șvăbimii din Ungaria de Sud” (*südungarisches Schwabentum*) din 20 octombrie de la Timișoara, prezidată de Franz Blaskovics, a fost adoptat un manifest elaborat de Kaspar Muth⁴⁸. Semnatarii se pronunțau pentru menținerea granițelor istorice ale regatului Ungariei și cereau respectarea integrității teritoriale a Banatului, de fapt a

⁴⁴ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Timișoara, 1980, pp. 68-155.

⁴⁵ Asupra activității Consiliului Național Germano-Săsesc vezi Harald Roth, *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat”. Siebenburgen 1918/1919*, München, 1993.

⁴⁶ Asupra atitudinii celorlalte minorități regionale germane față de Marea Unire vezi Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Sibiu, 2013; Josef Wolf, „Loialități în schimbare. Remodelarea identitară a minorității germane din România după Primul Război Mondial”, 1918-1920, în Victor A. Voicu (coord.), *Lucrările conferinței internaționale „România și evenimentele istorice din perioada 1918-1920. Desăvârșirea Marii Uniri și întregirea României”*, București, 2018, pp. 125-164.

⁴⁷ Franz Kräuter, „Hie Bleyer – hie Brandsch!”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 291, 25 decembrie 1918, pp. 1-2.

⁴⁸ Despre atitudinea șvabilor față de unirea Banatului cu România vezi William Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, 1978; Idem, „Neue Daten über die Einstellung der Schwaben zur Vereinigung des Banats mit Rumänien”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 21 (1978), nr. 2, pp. 27-34.

celor trei comitate care constituiau regiunea istorică, „libertatea culturală deplină a naționalităților”, „aplicarea temeinică a democrației și a adevărului social”.⁴⁹

Starea de spirit a populației germane, cuprinsă de nesiguranță, a fost surprinsă de Josef Striegl într-o serie de articole publicate în „*Temesvarer Zeitung*”. S-a exprimat decis împotriva proiectului mai vechi a lui Alexandru Vaida Voievod⁵⁰ de transformare a Ungariei într-o confederație de state naționale egal îndreptățite, mobilizând populația șvăbească împotriva „separatismului” parlamentarului român prin constituirea unui „front unitar pentru patria noastră maghiară”⁵¹. La 4 noiembrie s-a constituit la Timișoara Consiliul Național Șvăbesc (*Schwäbischer Nationalrat*), condus de Muth și Blaskovics⁵². Deși vechea Ungarie era în plină disoluție, ambii au favorizat reorganizarea statului și implicit a Banatului după un sistem cantonal de tip elvețian⁵³, conform cu reprezentările articulate de Oszkár Jászi⁵⁴ (1875-1957) la convorbirile de la Arad cu reprezentanții Consiliului Național Român Central⁵⁵. Dacă loialitatea lui Muth față de statul ungar a rămas neschimbată, Blaskovics în schimb a părăsit Consiliul Național al Germanilor din Ungaria condus de Bleyer, alăturându-se Consiliului Național German pentru Ungaria condus de Rudolf Brandsch.

Ocuparea unei bune părți a Banatului, inclusiv a centrului provincial Timișoara de către armata sârbă a schimbat la mijlocul lunii noiembrie constelația politică și militară. La 8 decembrie Consiliul Național Șvăbesc și-a mobilizat aderenții la o mare manifestație de protest, la care Muth a dat citire unui manifest, ale cărui puncte principale erau indivizibilitatea

⁴⁹ *Temesvarer Zeitung*, 22 octombrie 1918.

⁵⁰ Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voievod. Putere și defăimare*, București, 2017.

⁵¹ Josef Striegl, „Einheitliche Front der deutschen Südungarns”, în *Temesvarer Zeitung*, 24 octombrie 1918.

⁵² „Konstituierung des Schwäbischen Nationalrates”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 273, 4 decembrie 1918, p. 2.

⁵³ Asupra opțiunilor șvăbești înainte de dezmembrarea teritorială a Banatului vezi Mariana Hausleitner, *Die Donauschwaben 1868-1945: ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 18), Stuttgart, 2014, pp. 65-72. Referitor la modelul cantonal vezi Zsolt K. Lengyel, „«Östliche Schweiz» und Siebenbürgen 1918/1919. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativen zur großrumänischen Staatsidee”, în *Siebenbürgische Semesterblätter*, 6 (1992), pp. 112-130; Andrea Schmidt-Rösler, „Der Gedanke einer Banater Autonomie 1918-1920”, în *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 44 (1995), nr. 1, pp. 55-62.

⁵⁴ György Litván, *A twentieth-century prophet: Oszkár Jászi, 1875-1957*, Budapest, New York, 2006.

⁵⁵ Vezi Peter Haslinger, *Arad, November 1918: Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn, 1900 bis 1918*, Wien, 1993.

teritorială a Banatului și ținerea unui plebiscit în legătură cu viitorul statut de drept și politico-teritorial al provinciei.⁵⁶ Datorită constelațiilor schimbătoare ale puterii – în acel moment ținuturile de vest și centrale ale Banatului erau ocupate de armata sârbă – planurile lui Muth s-au dovedit iluzorii. Intervenția trupelor franceze și divizarea provinciei în zone de ocupație la începutul lunii decembrie 1918 a favorizat planurile de partajare ale regiunii.

La 29 iulie 1919 în comitatul Timiș și în orașul Timișoara a fost introdusă administrația românească, care a sprijinit orientarea radicală din cadrul mișcării politice șvăbești, condusă de mai mulți aderenți ai fostului Partid Național al Germanilor, printre care profesorul de liceu Michael Kausch (1877-1942). Favorabili integrării provinciei în statul român, „radicalii” au fost susținuți și de Rudolf Brandsch. Dezideratul a fost articulat într-un manifest, adoptat la 10 august 1919 în cadrul unei mari manifestații la Timișoara⁵⁷. O delegație a adus conținuturile manifestului la cunoștința Consiliului Dirigent, Kausch fiind cooptat consilier al secției învățământ a guvernului provizoriu, condusă de Valeriu Braniște⁵⁸. Concomitent o delegație constituită din avocații Stefan Frecot (Timișoara), Andreas Buschmann (Lipova), Thomas Fernbacher și social-democratul Franz Timon, ambii din Lugoj, a înaintat un memoriu Conferinței de Pace întrunite la Paris⁵⁹. Punctul central al memoriului a fost revendicarea integrității teritoriale a Banatului: „În numele tuturor șvabilor bănățeni declarăm că speranța în bunăstarea tuturor națiunilor din Banat o poate asigura numai un Banat nepartajat iar un Banat partajat înseamnă prin granițele sale nenaturale ruina economică pentru toate popoarele care locuiesc aici și un motiv pentru certuri permanente și continuă nemulțumire,

⁵⁶ „Manifest! Temeswar den 8. Dezember 1918”, în Josef Riess, *Deutsches Volkswesen im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muth's*, Timișoara 1935, pp. 49-51.

⁵⁷ „Das ungeteilte Banat. Die gestrige Monstrevolksversammlung”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 180, 12 august 1919, p. 2. Semnificative sunt luările de cuvânt ale lui Johann Rösler și Rudolf Brandsch: „Rede Johann Rösers (Auszug), gehalten in der Volksversammlung vom 10. August”, în *Deutsche Wacht*, nr. 105, 17 august 1919, p. 1; „Rede des Herrn Abgeordneten Rudolf Brandsch (Auszug), gehalten in der Volksversammlung vom 10. August”, în *Deutsche Wacht*, nr. 106, 19 august 1919, p. 1; vezi și Marin, *Kurze Geschichte*, pp. 128-129.

⁵⁸ Privitor la activitatea lui Kausch în cadrul Consiliului Dirigent vezi memoriile sale, Michael Kausch, *Schicksalswende im Leben des Banater deutschen Volkes. I. Wegbereitung und Aufbauarbeit*, Timișoara 1939.

⁵⁹ Vezi analiza bine documentată, prezentată de Anne Friederike Delouis, „Die Delegation der Banater Schwaben bei der Pariser Friedenskonferenz: Hintergrund und Bedeutung eines unbeachteten Memorandums von 1919”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 53 (2015), nr. 1-4, pp. 279-326.

perturbând pacea râvnită. De aceea dorim inseparabilitatea Banatului. Deoarece Timișoara, centrul vieții economice și sociale a Banatului, a fost atașată României și drepturile de suveranitate ale Majestății Sale Regele României au fost extinse asupra Banatului, și pentru că vedem în manifestul de la Alba Iulia⁶⁰ o garanție ca în noul stat să ne putem dezvolta caracterul nostru național, să folosim în mod liber limba maternă putând dezvolta fără obstacole ambele – atât caracterul național și limba maternă – în mod liber pe tărâm politic, cultural, economic și social, asigurându-ne viitorul național, dorim ca întregul Banat să fie ca unitate și nepartajat atașat Regatului României mari”⁶¹. Șvabii bănățeni au fost unica minoritate națională din România care și-a putut exprima doleanțele la Congresul de Pace de la Paris.

Orientarea proromânească a reușit să se impună în mișcarea politică a șvabilor bănățeni într-un moment hotărâtor. Administrația românească a sancționat lipsa de loialitate imputată celeilalte direcții politice: avocatul Muth, prelatul Blaskovich, profesorul Striegl și comerciantul de cherestea Christian Schaljo (Saljó, 1888-1955), care au refuzat să depună jurământul de loialitate, au fost internați în 20 septembrie 1919 timp de mai multe luni de autoritățile românești la Făgăraș. Abia în 28 august 1920, cu puține zile înainte de a rosti prima sa cuvântare în parlament,⁶² Muth a dat o declarație de loialitate față de statul roman.

Aderenții vechiului Partid Național al Germanilor din Ungaria s-au strâns într-o nouă formațiune politică, condusă de Michael Kausch: Partidul Popular Germano-Șvălesc (*Deutsch-schwäbische Volkspartei*). Până la mijlocul anului 1920 noul partid era practic lipsit de opoziție, inițiind cu sprijinul administrației românești procesul de „regermanizare” a comunității etnice regionale. Au fost redeschise școlile cu limba de predare germană, reintroduse vechile nume de localități și constituite filiale locale ale noii Asociației Culturale Germano-Șvălești (*Deutsch-Schwäbischer Kulturverband*), inițiate de Kausch după modelul Astrei române. Cu toate acestea, clientela electorală, decepționată de situația economică și unele

⁶⁰ Declarația Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.

⁶¹ Vezi textul integral al memoriului în Delouis, *op. cit.*, pp. 310-317 (versiunea franceză), pp. 318-325 (traducerea germană), aici p. 311 și p. 319. Memoriul a fost tradus în limba română de Aurel C. Peteanu, „Delegația Șvabilor din Banat la conferința de pace. Memoriu prezentat la conferința de pace”, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 11 (1943), noiembrie-decembrie 1943, pp. 416-425.

⁶² „Rede Dr. Muths im Interesse der Banater Schwaben und der Minderheiten. Manius [und] Tache Ionescus Erwiderung”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 164, din 2 septembrie 1920, p. 2.

măsurile nepopulare ale administrației militare, i-a refuzat la alegerile din martie 1920 votul. Cum 70% din electoratul german nu s-a prezentat la vot, partidul nu a obținut nici un mandat. Eșecul Partidului Popular se anunțase deja în toiul campaniei electorale, când principalii actanți politici au analizat critic deciziile luate în ultimele luni de administrația românească. Chiar un vechi aderent al mișcării naționale șvăbești a trebuit să recunoască, că opțiunea pentru România nu a fost luată ușor: cum apartenența la Ungaria nu mai era posibilă, rămânea doar alternativa pronunțării în favoarea României sau a Serbiei. Confruntat cu „catastrofa”, poporul s-a decis pentru unica „faptă salvatoare” unirea cu România⁶³. De fapt, gruparea autonomistă, șovăielnică în privința căii de urmat, a trebuit în cele din urmă să se aranjeze cu un *fait accompli*.

Organizația minoritară a șvabilor bănățeni

După instaurarea administrației românești în Banatul răsăritean, germanii din Banat erau reprezentați de un singur partid politic, Partidul Popular German (*Deutsche Volkspartei*), care se considera succesor al vechiului Partid Popular al Germanilor din Ungaria (*Ungarländische Deutsche Volkspartei*). Conducerea partidului se afla în mâinile unor intelectuali liberali radicali, care s-au pronunțat fără echivoc pentru integrarea Banatului întreg în granițele statului român întregit. Rezultatul alegerilor parlamentare nu reflecta însă în mod adecvat aderența populației șvăbești la politica Partidului Popular German. La scrutinul din noiembrie 1919 acest partid a obținut opt mandate, succes datorat sprijinului administrației românești. Cealaltă grupare politică, Partidul Autonom al Șvabilor (*Schwäbische Autonomiepartei*), s-a constituit formal abia în mai 1920, la câteva săptămâni înainte de semnarea Tratatului de Pace de la Trianon. Conducerea sa era constituită din personalități maghiarofile, desemnate în epocă drept „maghiaroni” (*Magyaronen*), indivizi socializați în sistemul politic maghiar și educați în limba de stat și în spiritul naționalismului maghiar, maghiari prin aculturație⁶⁴.

Speranța multora dintre autonomiști era că realitățile instituite în vara anului 1919 și sancționate prin tratatele de pace nu vor fi durabile.

⁶³ „Die erlösende Tat”, în *Deutsche Wacht*, nr. 101, 12 august, 1919, p. 1; vezi și „Der böse Anschluss. Von einem alten Freiheitskämpfer”, în *Banater Tagblatt*, 28 aprilie 1920 (1) și 29 aprilie 1920 (2).

⁶⁴ Asupra calificativului cu caracter peiorativ în terminologia politică a noii elite politice germane vezi Peter Haslinger, „Grenzgänger zwischen Nationalkulturen: Die ‚Magyaronen‘ im Burgenland der Zwischenkriegszeit”, în Monika Fludernik, Hans-Joachim Gehrke (coord.), *Grenzgänger zwischen Kulturen*, Würzburg, 1999, p. 289-304.

Personalitățile de frunte ale partidului erau avocatul Kaspar Muth și prelatul Franz Blaskovics. Din punct de vedere politic șvabii erau la sfârșitul războiului în termeni de identitate și conștiință națională pasivi și dezorientați.⁶⁵ Michael Kausch a definit retrospectiv diferențele dintre cele două grupări într-o perspectivă identitară, reliefând schimbarea de loialitate care a avut loc în interiorul grupului la sfârșitul războiului: „Deosebiriile dintre cele două poziții aruncă o lumină semnificativă asupra formării celor două grupări, una dintre orientări primind numele de șvabi unguri (*Ungarische Schwaben*), sau moderații, cealaltă numele de șvabii germani (*Deutsche Schwaben*) sau radicalii germani”⁶⁶. De fapt cele două orientări politice au coexistat deja la începuturile mișcării de emancipare națională a germanilor din Ungaria. Datorită etnicizării politice accelerate, ele și-au putut mobiliza aderenții, dobândind dimensiunile unor mișcări de masă.

La alegerile din martie 1920 reprezentanții ambelor grupări politice au concurat pentru voturile alegătorilor șvabi. Partidul Popular a atenționat alegătorii că autonomiștii sunt „un partid condus de indivizi, care până deunăzi au fost înregistrați la poliție pentru lipsa de încredere politică” din partea administrației românești⁶⁷. Campania electorală a fost dominată de acuzația lipsei de loialitate a autonomiștilor față de statul român. Exceptând credibilitatea și intensitatea comportamentului de loialitate, programul celor două partide nu prezenta deosebiri esențiale. În electoratul șvăbesc acceptanța inițială față de administrația românească scăzuse însă datorită unor măsuri nepopulare legate de aplicarea reformei agrare și situația învățământului, terenul central al confruntărilor minorității cu guvernul. În campania electorală Partidul Popular German a fost susținut de deputații proprii și alți reprezentanți ai Partidului Parlamentar German. În dezbaterile politice s-a implicat însuși șeful facțiunii parlamentare germane, Rudolf Brandsch, justificând declarația de aderare a sașilor transilvăneni și a celorlalți minorități regionale germane la România. Era unica cale de urmat în situația dificilă existentă la sfârșitul anului 1918 și începutul celui următor: „Dacă o casă arde și flăcările mistuie deasupra casei noastre, ne refugiem în prima colibă bună, care ne oferă un acoperământ sigur și nu ne

⁶⁵ Josef Striegl, „Nationales Bewusstsein”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 263, 22 noiembrie 1918, p. 1.

⁶⁶ Michael Kausch, *Schicksalswende im Leben des Banater deutschen Volkes. I. Wegbereitung und Aufbauarbeit*, Timișoara, 1939, p. 21. Asupra celor două orientări vezi și Josef Gabriel, „Die Richtungen in der schwäbischen Bewegung (III.)”, în *Deutsche Wacht*, nr. 32, 17 mai 1919.

⁶⁷ *Banater Tagblatt*, 18 mai 1920, p. 1.

mai punem mult întrebarea, dacă podeaua este parchetată”⁶⁸. În condițiile modificării electorale și a reducerii mandatelor în cameră aproape cu jumătate, cât și a unei participări slabe la vot a electoratului șvăbesc, Partidul Popular a pierdut în alegeri toate mandatele, dintre care trei au fost câștigate de autonomiști⁶⁹.

Tonul campaniei electorale și rezultatul alegerilor evidențiază contradicții de nesoluționat în acel moment în cadrul elitei politice șvăbești. Partidul Autonomist și-a mobilizat aderenții în mediul sătesc, recurgând la potențialul organizatoric al potentei Asociații a Agricultorilor din Ungaria de Sud (*Südungarischer Bauernverein*), intelectualitatea locală (preoți, învățători, notari), mari proprietari de pământ și țărănimea înstărită. Autonomiștii nu s-au ferit de recursul la accente confesionale față de conducerea politică a sașilor transilvăneni luterani, acuzată de tutelare politică a adversarului politic, Partidului Popular⁷⁰. În pofida acestor tensiuni, cei trei deputați autonomiști s-au alăturat la sfârșitul anului 1920 facțiunii parlamentare germane⁷¹. A fost premiza apropierii între cele două partide ale populației șvăbești, care în 6 martie 1921 au hotărât în cadrul unei „adunări generale” ținute la Timișoara întemeierea unei „Organizații Populare Germano-Șvăbești” (*Deutsch-schwäbische Volksorganisation*)⁷². Textul invitației este semnificativ pentru scopurile politice ale acesteia: „O cetate puternică să fie pentru toți această comunitate a poporului (*Volksgemeinschaft*) pentru ocrotirea drepturilor noastre și dezvoltarea noastră liberă în sensul tratatului de pace și a declarației de la Alba Iulia! O protecție eficientă a drepturilor fiecărui individ și pentru întregul popor în loialitate și respectarea legilor”⁷³.

În 13 martie 1921 cele două partide s-au unit formând Comunitatea Populară a Germanilor Șvabi (*Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft*). Kaspar Muth a fost ales în unanimitate președinte al noii organizații, pe care

⁶⁸ *Banater Tagblatt*, 1 (1920), 2 iunie 1920. „Banater Tagblatt” (Cotidianul bănățean), organul Partidului Popular al Germanilor Șvabi, succede în 18 noiembrie 1919 ziarului *Deutsche Wacht* (Straja germană), din care au apărut 179 de numere. Ziarul era finanțat de Johann Röser, membru fondator al Partidului Popular.

⁶⁹ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932*, Sibiu, 1934, p. 6.

⁷⁰ Rudolf Brandsch, „Einige Klarstellungen zur Banater Frage”, în *Deutsche Tagespost*, 17 iunie 1920.

⁷¹ *Schwäbische Volkspresse*, 13 ianuarie 1921.

⁷² „Deutsch-schwäbischer Volkstag in Timișoara. Volksgemeinschaft und Monstreversammlung des Banater Schwabentums”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 59, 15 martie 1921, p. 1.

⁷³ *Banater Tagblatt*, 26 februarie 1921.

a condus-o până în 1926. Unificarea s-a făcut în detrimentul fostului Partid Popular.⁷⁴ Reprezentantul aripii radicale a acestuia, Hans Beller (1896-1955), a devenit secretarul organizației. Liderul partidului Michael Kausch a trecut însă deja în 1922 la Partidul Național Liberal iar în primăvara anului 1924 a fost chiar exclus din comunitatea etnică, în urma controverselor privitoare la scopurile și funcțiile Asociației Culturale Germano-Șvăbești (*Deutsch-Schwäbischer Kulturverband*), pe care o conducea. Instituționalizarea politică a mișcării de etnicizare și escamotarea temporară a disensiunilor din cadrul elitei politice șvăbești au constituit de fapt o victorie a autonomiștilor, care după încheierea Tratatului de Pace de la Trianon, au fost puși în fața unui fapt împlinit și în temeiul dreptului internațional, trebuind să se reinventeze pentru a-și menține credibilitatea față de stat și proprii aderenți.

Pentru câțiva ani opoziția a fost adusă la tăcere, dar cu prețul perpetuării vechilor disensiuni și efectul erodării interne a comunității. Ziarele „Lugoscher Zeitung”, condus de Heinrich Anwender (1882-1948), și „Arader Zeitung”⁷⁵, editat de Nikolaus Bitto, erau organele de presă cele mai importante ale opoziției. Anwender definea în mod semnificativ diferențele dintre conducerea comunității și opoziția politică în termeni polari: „Noi suntem democrați, ei sunt oligarhici, noi liberi cugetători, ei ultramontani, noi idealști, ei mercantili”⁷⁶.

Modelul organizatoric al comunității etnice șvăbești era cel al sașilor transilvăneni. Calitatea de membru era dobândită prin afiliere. La sfârșitul anului 1922, existau 70 de organizații locale (*Ortsgruppen*), numărul lor crescând vertiginos cu prilejul sărbătoririi bicentenarului colonizării șvabilor⁷⁷ în toamna anului 1923. La începutul anului 1925 existau 152 organizații locale⁷⁸.

⁷⁴ Asupra orientării programatice a Comunității Etnice vezi articolul „Die Haupttrichtlinien der Politik des Banater Schwabentums”, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 30, 8 februarie 1922, pp. 1-2.

⁷⁵ Hildrun Glass, „Minderheiten im rumänischen Banat. Das minderheitenpolitische Konzept der «Arader Zeitung» und ihr Verhältnis zu Ungarn und Juden (1921-1941)”, în *Ungarn-Jahrbuch*, 18 (1990), pp. 107-128.

⁷⁶ *Lugoscher Zeitung*, 30 martie 1924.

⁷⁷ Asupra semnificației politice a culturii memoriale și îndeosebi a acestui eveniment vezi Josef Wolf, „Selbstrepräsentation und kulturpolitische Neuorientierung der Banater Schwaben 1918-1925”, în Walter Engel, Walter Tonța (coord.), *Die Banater Schwaben und der Erste Weltkrieg, Kriegsgeschehen und Auswirkungen auf das Banat*, Stuttgart, 2014, pp. 79-140.

⁷⁸ *Lugoscher Zeitung*, 11 decembrie 1925.

Procesul de etnicizare politică a șvabilor a fost însoțit de conflicte interetnice acerbe nu numai în orașe ci și în unele localități din județul Arad (Șiria, Gașa, Pâncota, Sântana). Comunitățile confesionale s-au diferențiat etnopolitic, fiecare parte căutând să-și asigure solidaritatea întregii comunități sau a unei bune părți din locuitori. Reprezentanții Partidului Autonomist au recurs în comunicarea internă timp de mai mulți ani la limba maghiară, la fel preoțimea, care a trebuit să fie avertizată de noul episcop Augustin Pacha să folosească limba germană la serviciul divin și în comunicarea cu cancelaria diecezană. În istoriile parohiale (*historia domus*) ale comunităților romano-catolice din județul Arad tranziția de limbă a avut loc în multe parohii abia în anii 1921-1924 sau chiar și mai târziu.

Actanți politici din părțile Aradului

Activitatea mai multor personalități originare din părțile Aradului sau locuind aici se află în strânsă legătură cu Marea Unire și întregirea statului român. Cel mai important este ideologul mișcării de emancipare politică a șvabilor bănățeni, Adam Müller-Guttenbrunn. Josef Striegl și Hans Beller au jucat un rol important în instituționalizarea mișcării politice a șvabilor. Editorul și publicistul Nikolaus Bitto a fost cea mai reprezentativă figură a germanilor din Arad în întreaga perioadă interbelică.

Adam Müller-Guttenbrunn

Bine cunoscut în mediul vienez, Adam Müller-Guttenbrunn (1852-1923) era la sfârșitul Primului Război Mondial una din personalitățile reprezentative ale elitei șvăbești.⁷⁹ Spre deosebire de Nikolaus Lenau (1802-1850), cealaltă figură identificatoare a șvabilor bănățeni, scriitorul și dramaturgul Müller-Guttenbrunn a fost un șvab „adevărat“, sub aspectul originii sale. Adevăratul său nume a fost Adam Luckhaupt, fiind copilul legitim al frumoasei Eva Müller, fiica maistrului rotar Müller, și al lui Adam Luckhaupt, cel de-al doilea fiu al unui țăran înstărit, ambii originari din Zăbrani (Guttenbrunn). Iată cum caracterizează scriitorul Müller-Guttenbrunn în romanul *Meister Jakob und seine Kinder* (Maistrul Iacob și copii săi, 1918) familia tatălui său și implicit elita rurală a satului arădean:

⁷⁹ Despre viața și opera lui Müller-Guttenbrunn vezi Hans Weresch, *Adam Müller-Guttenbrunn, sein Leben, Denken und Schaffen*, vol. I-II, Freiburg i. Br., 1975; Nikolaus Britz, *Adam Müller-Guttenbrunn und Niederösterreich*, Mattersburg, 1982; Ferdinand Ernst Gruber, *Adam Müller-Guttenbrunn, der Erzschwab*, Leipzig, 1921; Felix Milleker, *Adam Müller-Guttenbrunn, sein Leben und Dichten*, Großbetschkerek, 1921; Bruno Kremling (coord.), *Adam Müller-Guttenbrunn. Der Mensch und sein Werk. Festschrift zum 70. Geburtstag*, Neusatz, 1922.

„Unii erau deja divizați în mai multe linii [genealogice], familia Luckhaupt posedea deja cinci gospodării și avea mulți simpatizanți la alegeri. Firește, cum nu putea să dispună de atâtea sesii în comună, s-a extins numai printr-o înțeleaptă politică matrimonială. Prin aceasta îi feresc pe urmașii lor să devină mici țărani sau meșteșugari. Și pe nici unul nu l-au lăsat să studieze. Credeau că sunt destul de deștepți, nu aveau nevoie de domni⁸⁰ în familie”. Decenii la rând a fost ignorat de familia tatălui și chiar de satul întreg, care l-a descoperit abia după moartea sa.

Müller-Guttenbrunn fost un adevărat *self-made-man*. La început ucenic al unui bărbier, a urcat prin muncă, silință și răbdare treptele ierarhiei sociale, fiind după absolvirea unei școli comerciale, telegrafist, autor de teatru, director de teatru⁸¹, jurnalist, scriitor, foiletonist, critic literar și deputat în parlamentul noii Austrii. Verile le petrecea la Weidlinger Marienburg, unde era vecin cu Edmund Steinacker (1839-1929), unul din inițiatorii Partidului Popular al Germanilor din Ungaria (*Ungarländische Deutsche Volkspartei*) și co-fondator al Consiliului Cultural Germano-Ungar (*Deutsch-Ungarischer Kulturrat*).

Prin activitatea sa a încercat să activeze încă la sfârșitul secolului al XIX-lea identitatea colectivă a germanilor din vechea Ungarie. Îndeosebi romanele sale, apărute în perioada 1908-1921, cât și scrierile privitoare la starea populației germane din regiunea sa de origine au marcat durabil autopercepția șvabilor bănățeni. Lucrările publicate în timpul războiului mondial au îndeplinit și o funcție propagandistică, scriitorul atribuind muribundului imperiu rolul unui factor de echilibru într-o Europă sfâșiată de conflicte naționale.

Cu două excepții, volumul *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn* (Imagini culturale germane din Ungaria), publicat în anul „mileniului maghiar” (1896) la Leipzig, și nuvela sa *Die Magyarin* (Unguroaica), a rămas până la începutul veacului al XX-lea un autor austriac, fixat pe teme vieneze. Abia după vârsta de cincizeci de ani a început să se dedice unei tematici legate de meleagurile sale de origine. În anul 1908 a publicat anonim romanul *Götzendämmerung* (Amurgul idolilor), care descria stările actuale din Ungaria condamnând politica de deznaționalizare a șvabilor. Romanul a provocat un adevărat scandal politic. În anul 1910 a apărut povestirea cu caracter autobiografic *Der kleine Schwab* (Micul Schwab) și în anul următor *Die Glocken der Heimat* (Clopotele natale). În același an a

⁸⁰ În original *Herrische*.

⁸¹ Director al Teatrului Raimund (*Raimund-Theater*, 1893-1896) și al Teatrului Jubileului Imperial (*Kaiserjubiläums-Theater*, 1898-1903).

editat antologia *Schwaben im Osten* (Șvabii în Răsărit). În anii 1913, 1916 și 1917 au apărut trei eposuri istorice, constituind trilogia *Von Eugenius bis Josephus* (De la Eugeniu la Iosif).⁸² A urmat în 1918 romanul cu elemente autobiografice *Meister Jakob und seine Kinder* (Maistrul Iacob și copii săi), locul narațiunii constituindu-l un sat din Banat – de fapt localitatea sa de origine. Interesat de cotidian, el se apleacă asupra vieții oamenilor simpli în epoca colonizărilor din Banat. Elementele ficționale la care recurge sprijină reconstrucția și comunicarea de fapte istorice. Textele sale trebuie privite însă și din perspectiva funcției lor politice compensatoare și anticipatoare.

Ultima sa opera importantă este trilogia *Das Dichterherz seiner Zeit* (Sufletul de poet al epocii sale), dedicată vieții poetului Nikolaus Lenau: vol. I *Sein Vaterhaus* (Casa părintească, 1919), vol. II *Dämonische Jahre* (Ani demonici, 1920) și vol. III *Auf der Höhe* (La înălțime, 1921). Această ultimă fază a creației sale literare i-a adus, câțiva ani după Primul Război Mondial și cu puțin timp înainte de deces, recunoașterea ca scriitor și publicist politic.

Importantă este și activitatea sa ca editor de calendare și contribuțiile literare cuprinse în acestea. Din 1912 și până la moartea sa, Müller-Guttenbrunn a editat la Timișoara calendarul *Schwäbischer Hausfreund* (Prietenul casei șvăbești), adresat cu precădere publicului rural. Aici a publicat și fragmente din romanele sale.

Prezentarea războiului mondial este în textele sale contradictorie.⁸³ Analist fin, Müller-Guttenbrunn nu a ezitat să atenționeze opinia publică asupra „brutalizării”⁸⁴ mediilor în timpul „Războiului Popoarelor” (*Völkerkrieg*): „De când se tipăresc ziare, acestea nu au abuzat atât de josnic de ele însele ca în timpul acestui război.”⁸⁵ Despre cântecul *Jeder Schuss – ein Russ* (Fiecare glonte un rus, în germ. rimat) spunea că „nu-și poate imagina să existe undeva un public, care să accepte prezentarea muzicală a unui astfel de cântec”. Titlul ar fi „una din brutalitățile cele mai îngrozitoare

⁸² După ce în anul 1913 apăruse romanul *Der grosse Schwabenzug* (Marea colonizare șvabă), a publicat în 1916 partea a doua a trilogiei, romanul *Barmherziger Kaiser* (Milostive Împărat) și un an mai târziu partea a treia, *Joseph der Deutsche* (Iosif Germanul).

⁸³ Despre scrierile sale relative la marea conflagrație mondială vezi Olivia, „Sinnräume. Der Banater Schriftsteller Adam Müller-Guttenbrunn im Umfeld des Ersten Weltkriegs”, în: Idem (coord.), *Textfronten. Perspektiven auf den Ersten Weltkrieg im südöstlichen Europa* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 21; Sammelbände, 4), Stuttgart [2015], pp. 171-195, aici pp. 175-181.

⁸⁴ În germ. *Verrohung*.

⁸⁵ Adam Müller-Guttenbrunn, *Völkerkrieg! Österreichische Eindrücke und Stimmungen. Allerlei Kriegsmomente*, Graz, 1915, p. 69.

puse pe melodie. Cabaretiștilor de tip Brett⁸⁶ trebuie să li se spună răspicat: Feriți-vă mâinile de la așa ceva!”⁸⁷ Puțini autori au condamnat agresivitatea extremă a propagandei de război atât de răspicat ca Müller-Guttenbrunn.⁸⁸

Pentru Müller-Guttenbrunn războiul constituia un mijloc de apărare a Europei Centrale (*Mitteleuropa*) ca comunitate de valori. Pleda pentru menținerea monarhiei, pe care o considera un construct politico-teritorial ce-i drept reformabil dar în continuare viabil. Fără a trece sub vedere situațiile conflictuale între diversele limbi și naționalități, dubla monarhie constituia pentru el la mijlocul conflagrației mondiale locul al unei „vieți bune”. O considera „inima vechii lumi [europene]”⁸⁹.

Evoluția ostilităților l-a trezit însă curând la realitate, deziluzionându-l. În *Kriegstagebuch eines Daheimgebliebenen*⁹⁰ (Jurnal de război al unuia rămas acasă) deplângea paralizia practicii politice democratice, cenzura și entuziasmul de război, care erodau bazele societății. Judecând evoluția operațiilor militare nota în decembrie 1915 în jurnalul său de zi următoarele: „Acest prim război punic nu-și atinge nicidecum scopul. Anglia este subestimată. Beligeranții s-au desconsiderat reciproc și se vor pregăti mai bine pentru un al doilea război, peste treizeci de ani”⁹¹ – o profeție la care Müller-Guttenbrunn s-a înșelat doar în privința duratei intervalului de stare alternantă.

Scrierile sale literare îmbină realitatea istorică și ficțiunea. Interesul scriitorului pentru istorie a crescut într-o perioadă în care cerința publicului pentru teme istorice prelucrate literar sporise. Scriitorii deveneau ca povestitori ficționali istoriografi, imaginându-și fresce panoramice, pe care le înzestrau cu detalii nedocumentate în izvoare.⁹² Atitudinea sa antimaghiară caracterizează și romanele istorice scrise în timpul războiului. Deja în romanul politic *Götzendämmerung* (Amurgul idolilor, 1907) a criticat aspru atitudinea guvernului de la Budapesta față de minoritățile

⁸⁶ Aluzie la popularul cabaret Frankfurter Brett.

⁸⁷ A. Müller-Guttenbrunn, *op. cit.*, p. 67.

⁸⁸ Asupra propagandei de război germane și austro-ungare în literatură și grafică vezi Hans Weigel, „Auch das war vorgestern. Bestandaufnahme literarischer Kriegspropaganda in der österreichisch-ungarischen Monarchie und im Deutschen Reich 1914-1918”, în Hans Weigel, Walter Lukan, Max D. Peyfuss (coord.), *Jeder Schuss ein Russ', jeder Stoss ein Franzos. Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und in Österreich*, Wien, 1983, pp. 5-31, aici p. 5.

⁸⁹ A. Müller-Guttenbrunn, *op. cit.*, p. 40.

⁹⁰ Adam Müller-Guttenbrunn, *Kriegstagebuch eines Daheimgebliebenen. Eindrücke und Stimmungen aus Österreich-Ungarn. Idyllische Feldpostbriefe*, Graz, 1916.

⁹¹ Idem, *Roman meines Lebens*, Leipzig, 1927, p. 279.

⁹² Spiridon, *op. cit.*, p. 182.

germane din Transleithania. În primii ani de război s-a ferit să critice guvernul maghiar, pentru a reveni în a doua parte a războiului în articolul *Die Schwaben in Südungarn* (Șvabii din Ungaria de sud, 1916)⁹³ din nou la o atitudine critică. În *Deutsche Sorgen in Ungarn. Studien und Bekenntnisse* (Îngrijorări germane în Ungaria. Studii și confesiuni, 1918) se erijează în reprezentant al germanilor din Țările Coroanei Sf. Ștefan. Printre articolele care informează despre situația germanilor din Ungaria se numără și „Un schimb de scrisori nepoliticos” (*Ein unhöflicher Briefwechsel*) cu primarul Timișoarei Josef Geml (1858-1929), pe care îl acuză că ar fi informat greșit pe feldmareșalul August von Mackensen⁹⁴ asupra situației germanilor din Timișoara și Banat.⁹⁵

În 1918 a elaborat planul unei Fundații Școlare Germano-Ungare (*Deutsch-ungarische Schulstiftung*). Loialitatea față de statul ungar nu a abandonat-o decât în momentul dezmembrării monarhiei.⁹⁶ În calendarele sale, semnate cu pseudonimul *Vetter Michl* (Cumătrul Mihai) și apărute după 1921 în Banatul românesc, el s-a re poziționat în acord cu noua constelație politică. A tematizat și dificultățile șvabilor de a-și regăsi „atitudinea naturală”⁹⁷ față de propriul popor, exprimând-și speranța în „însănătoșirea”⁹⁸ organismului etnic.⁹⁹ Reteritorializarea monarhiei pe baze naționale, refuzată în timpul războiului, îi apare acum drept șansă pentru afirmarea liberă a propriei identități. Până la încetarea apariției în 1923 calendarul său informează despre succesele Asociației Culturale a Germanilor Șvabi (*Deutsch-Schwäbischer Kulturverband*), pandantul Astei române.

La începutul anului 1919 Müller-Guttenbrunn a pledat pentru apartenența Burgenland-ului de Austria¹⁰⁰ și s-a implicat în procesul de etnicizare politică care a cuprins provinciile cisleithane ale fostului imperiu. A sprijinit mișcarea pentru unirea Austriei Germane (*Deutsch-Österreich*),

⁹³ Adam Müller-Guttenbrunn, „Die Schwaben in Südungarn”, în Idem, *Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Stuttgart, Berlin, 1916, pp. 242-253.

⁹⁴ Josef Geml, *Mackensen in Temesvár*, Timișoara, 1916, 83 p.

⁹⁵ Adam Müller-Guttenbrunn, *Ein unhöflicher Briefwechsel*, în idem, *Deutsche Sorgen in Ungarn. Studien und Bekenntnisse*, Wien et. al. 1918, pp. 140-163.

⁹⁶ Spiridon, *op. cit.*, pp. 188-189.

⁹⁷ În germ. *natürliche Gesinnung*.

⁹⁸ În germ. *Genesung*.

⁹⁹ Vezi: Vetter Michl [Adam Müller-Guttenbrunn], *Der schwäbische Hausfreund*, 12 (1922), nepaginat.

¹⁰⁰ Adam Müller-Guttenbrunn, *Wohin gehört Westungarn?*, Wien, 1919, 14 p., broșură-manifest.

cum s-a numit inițial Republica Austria după destrămarea imperiului, cu Germania. A aderat la Asociația pentru Germania Mare (*Grossdeutsche Vereinigung*), constituită în 1919, din care un an mai târziu a reieșit Partidul Popular pentru Germania Mare (*Grossdeutsche Volkspartei*). La numai o jumătate de an de la alegerea sa în parlament, în august 1920, el și-a retras mandatul de deputat: „Îmi depun mandatul și renunț la realegere. Ideea unor domni, care căutau un nume pentru Partidul Național German, m-a adus în politică. Și m-am lăsat convins. Aceasta nu duce la nimic. Trebuie să-ți cauți tu însuși țeluri în viață. Adio!”¹⁰¹ În pofida disoluției imperiului și a reteritorializării Europei Centrale nu și-a schimbat concepția asupra rolului Imperiului Habsburgic în evoluția istorică. Nu s-a distanțat nici un moment de ideea unei specificități și a unei meniri a Austriei în spațiul de limbă și cultură germană.

Romanele istorice ale lui Müller-Guttenbrunn au formulat un narativ istoric care a jucat un rol important în remodelarea identitară a șvabilor dunăreni după Primul Război Mondial. Poezia sa „Cântecul Șvabilor” (*Schwabenlied*) a devenit în 1921 imnul Comunității Etnice a Germanilor Șvabi, de fapt imnul germanilor bănățeni. Prima strofă rezumă istoria șvabilor și destinul lor de popor de coloniști : „Dintr-un pustiu a devenit un Eden înfloritor, / Din mlaștini s-a ridicat o lume nouă / Despre această țară lăsați-ne să vorbim smeriți și în nemțește,/ Disprețuiește-l pe cel ce n-o cinstește [...]”¹⁰². În strofa a treia el îi poziționează pe urmașii coloniștilor față de patria de origine și noua lor patrie, accentuând caracterul performativ al istoriei lor: „Din țărână germană am alunecat / Departe în această insulă din oceanul popoarelor. / Dar unde plugul șvabului a deștelenit pământul,/ Devine german și acesta nu se mai clinește”¹⁰³. Apelul la „germanitate” și „pământul german” (*deutsche Erde*) este în toate strofele imnului recursiv.

În statele succesorale – deopotrivă în România și în Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – au fost recunoscut meritele lui Müller-Guttenbrunn în domeniul publicistic și literar, subliniindu-se rolul său în procesul de etnicizare politică a populației germane, prin critica acerbă la adresa

¹⁰¹ Idem, *Roman meines Lebens*, p. 84.

¹⁰² Textul original al primei strofe în întregime: „Aus einer Wüste war ein blühend Eden,/ Aus Sümpfen hob sich eine neue Welt. / Von diesem Land lass't treu und deutsch uns reden, / Verachten den, der's nicht in Ehren halt. / O, Heimat, deutschen Schweisses stolzer Blüte,/ Du Zeugin mancher herben Väternot, / Wir segnen dich, auf dass dich Gott behüte, / Wir steh'n getreu zu dir in Not und Tod!”

¹⁰³ „Von deutscher Erde sind wir abgeglitten / Auf diese Insel weit im Völkermeer. /Doch wo des Schwaben Pflug das Land durchschnitten, /Wird deutsch die Erde, und er weicht nicht mehr.” Despre geneza imnului vezi G. Philipp, „Auf den Spuren des Banater Schwabenliedes”; <http://www.nanater-schwaben.org/> (accesat la 15.9.2018).

guvernelor maghiare. Cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, casa de naștere din Zăbrani a fost prevăzută cu o placă memorială din marmură, în prezența liderilor Partidului Popular German, Michael Kausch și Johann Beller. Tot atunci primăria și magistratul orașului Timișoara au hotărât ca una din străzile cele mai frumoase ale orașului să-i poarte numele. În Ungaria însă Müller-Guttenbrunn nu conta ca o figură identificatoare a minorității germane, fiind declarat persona non grata și ignorat prin tot instrumentarul clasic de *damnatio memoriae*¹⁰⁴. În anul 1922 a devenit *Doctor Honoris Causa* al Universității din Viena, iar guvernul roman i-a acordat la propunerea ministrului cultelor și artelor, Constantin Banu, ordinul „Bene Merenti” clasa I. În pofida unor repetate opinii critice, orașul Viena îi cinstește până în prezent memoria printr-un mormânt de onoare în Cimitirul Central (*Zentralfriedhof*).

Lui Müller-Guttenbrunn i se impută desconsiderarea „valahilor”, cu deosebire în romanul său „Maistrul Iacob și copii săi”. Un articol mai recent al jurnalistului Ștefan Both, publicat în ediția online a ziarului „Adevărul”, poartă titlul „Renumitul scriitor Adam Müller-Guttenbrunn, despre români: Este cunoscută lipsa de dorință și aversiune față de muncă a acestui popor”¹⁰⁵. Nu am reușit să găsesc în roman citatul incriminat. Cred însă că este vorba despre următorul pasaj: „Și când șvabii treceau printr-un sat valah, contau întotdeauna că se vor anunța doritori de muncă, care trebuiau să fie luați în căruță. Și aceasta a fost de obicei cazul. Valahii au așteptat la intrarea în sat, se tocmeau cu țăranul în privința lefei și urcau. Siguranță nu puteai avea, fiindcă își luau mereu câte o zi de odihnă și nu puteai ține socoteala mulțimii de sărbători grecești¹⁰⁶, în care munca le era interzisă. Abia când acești zilieri străini, pe care nimeni nu-i îndrăgea și fără de care marile gospodării nu răzbeau, erau seara duși înapoi, se iveau deseori ocazii de reîntoarcere pentru numeroșii călători pe jos. Dar până să se întâmple aceasta, cele trei fete de vânător erau de regulă deja acasă. Căci țăranii nu le îngăduiau zilierilor lor valahi să termine ziua de lucru prea devreme. Aceștia

¹⁰⁴ Anton Tafferner, „Das Bleyer'sche Sonntagsblatt. Ein Kampfblatt des ungarischen Deutschtums”, în Theodor Veiter (coord.), *Volk und Volkstum im Donauraum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Geburtstag*, Wien, 1981, pp. 101-138, aici p. 118.

¹⁰⁵ https://adevarul.ro/locale/timisoara/renumitul-scriitor-adam-muller-guttenbrunn-despre-romani-e-cunoscuta-lipsa-dorinta-aversiune-fata-munca-acestui-popor-1_54cf4cc8448e03c0fd33e637/comment/747366.html (accesat în 21.10.2018).

¹⁰⁶ Ale bisericii greco-ortodoxe.

trebuiau să lucreze pentru treizeci de creștari până la soare-apune. Doar la fel făceau și ei înșiși.”¹⁰⁷

În romanele sale Müller-Guttenbrunn recurge în funcție de persoana care vorbește, deopotrivă la etnonimul de „român” și „valah” (*Wallachen*), cum erau desemnați în dialect românii de populația rurală (*Wallachen*), în publicistica sa termenul „român” este însă folosit consecvent. Desigur, nu li se putea imputa românilor că nu lucrau în zile de sărbătoare, fiindcă nici catolicii nu lucrau duminică și în zilele festive. Pasajul nu conține însă nici un fel de indiciu asupra așa-zisei „lenevii” a românilor, ci mai degrabă asupra exploataării lor nemiloase, aceștia muncind pentru o leafă mică. Nu altfel însă îi tratau țăranii înstăriți și pe argații și lucrătorii sezonieri de aceeași origine. Și aceștia lucrau de nevoie și nu alta era etica lor a muncii, pofta de a munci. Este un comportament social întâlnit și la alte etnii, nu numai în raporturile dintre proprietari de pământ germani și lucrători români. În ultimul capitol al romanului aflăm că Ion (Johann) își luase un „ucenic valah” (*walachischer Lehrbub*). Dacă „valahul” ar fi fost într-adevăr atât de trândav, desigur șvabul nu l-ar fi luat¹⁰⁸.

Un alt argument care infirmă teza desconsiderării scriitorului față de români se găsește în romanul publicat anonim *Götzendämmerung* (Amurgul idolilor). Reîntors din America, eroul romanului, inginerul hidraulic Trautmann, candidează la alegerile parlamentare, fiind sprijinit alături de șvabi cu orientare națională și de alegători români din satele vecine. Aceasta displace partidului așa-zişilor „maghiaroni” (*Magyaronen*) – a șvabilor asimilați. Pentru a împiedica candidatura sa, i se retrage cetățenia ungară, acordată de guvernul precedent. Măsura samavolnică a autorităților îi motivează însă pe șvabi și români să voteze pentru prima oară nu un deputat ungar, ci unul român. Întâmplarea se sprijină pe un dat real: la alegerile

¹⁰⁷ În textul original: „Und wenn die Schwaben an dem wallachischen Dorfe vorbeiführen, rechneten sie immer damit, dass sich da Arbeitswillige meldeten und mitgenommen werden mussten. Und das war denn auch meistens der Fall. Die Walachen warteten vor ihrem Dorf, feilschten mit den Bauern um den Lohn und stiegen auf. Und Verlass auf sie war nie, denn sie hielten immer wieder gern einen Ruhetag, und man konnte auch die vielen griechischen Feiertage nicht zählen, an denen ihnen die Arbeit verboten war. Erst wenn diese fremden Tagelöhner, die keiner liebte und ohne die man in den größeren Wirtschften nicht nachkam, am Abend wieder abgeladen waren, gab es häufiger Rückfahrtgelegenheit für die vielen Fußgänger. Aber bis sich das begab, waren die drei Weidmannsmädeln meist schon daheim. Denn einen frühen Feierabend gewährten die Bauern ihren walachischen Tagelöhnern nicht. Die mußten für dreißig Kreuzer schaffen, so lange die Sonne am Himmel stand. Taten sie’s doch selber auch.”

¹⁰⁸ Vezi Walter Stahli, *Deutschsprachige Banater Persönlichkeiten. Alte Ansichtskarten, Fotos und Stiche mit und über Prominente Banater Herkunft*, Nürtingen, 2018, p. 36.

parlamentare din anul 1906, electoratul din satele șvăbești din Câmpia Banatului au sprijinit candidații români. Fără a fi menționat cu numele, candidatul amintit este Coriolan Brediceanu (1849-1909), ales deputat în două circumscripții electorale. Relatarea lui Müller-Guttenbrunn are un mesaj politic clar: numai cooperarea politică dintre șvabi și români poate constitui o stavilă comună împotriva politicii de deznaționalizare a guvernului ungar.

Müller-Guttenbrunn a acordat activității politice a elitei românești din Transilvania și Ungaria o înaltă apreciere, admirând coeziunea națională a românilor și consistența și eficacitatea instituțiilor lor naționale, care le garantau menținerea identității. Într-un sat șvălesc primarul german Jörgl (Georg) era în ceartă cu inginerul hidraulic Gergely, care dorea să controleze digurile în plină iarnă. Administrația comitatensă amenința să-l încarcereze în temnița comitatului. Reîntors din închisoare, primarul le povestea consătenilor săi în dialect cum a zăcut în „puturoasa temniță veche [...] împreună cu toate naționalitățile, cu slovaci, sârbi și români”. Îi mulțumea lui Dumnezeu pentru această pedeapsă, „care i-a luminat mintea”. Bărbaților din sat le povestea cum a decurs arestul: „Am fost încarcerat împreună cu valahii și de la ei am învățat ceea ce ne lipsește. Trebuie să cerem un preot german când Horvat ne va părăsi cândva; un notar german și un deputat¹⁰⁹ german trebuie să ne alegem, și de un inginer electric avem nevoie în primul rând. Și nici școlile noastre nu trebuie să le cedăm statului. Ele trebuie să rămână școli confesionale, altminteri nu suntem stăpâni în casă. [...] Toate astea trebuie să le învățăm de la valahi. Țștia nu se lasă bătuți, ăștia le au pe toate cele amintite”¹¹⁰. Imaginea românilor în opera lui Müller-Guttenbrunn trebuie corelată cu cea a altor autori germani¹¹¹ și occidentali din acea epocă. Atunci nimeni nu-i va mai reproșa lipsa de empatie față de români și mișcarea lor de emancipare națională. Criticii de astăzi ai lui Müller-Guttenbrunn trebuie să învețe să distingă între autoimagine și heteroimagine, între „noi” și „ceilalți” și funcția de delimitare identitară a celor două forme complementare de percepție reciprocă.

În publicistica românească din ultimii ani i se aduce lui Müller-Guttenbrunn și incriminarea de a fi fost un „antisemit notoriu”, comportamentul său fiind chipurile în spațiul public românesc totuși tolerat

¹⁰⁹ În original *Ablegat*.

¹¹⁰ Adam Müller-Guttenbrunn, *Deutsches Leben in Ungarn*, Leipzig, [1916], pp. 35-36.

¹¹¹ Vezi Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775 – 1918. Un studiu imagologic*, București, 2014.

comparativ cu acela al „luptătorilor anticomuniști din Garda de Fier”¹¹². Comparația este abstrusă și denotă incompetența profesională a autorilor, care nu disting între anti-iudaismul creștin tradițional și antisemitismul politic modern, a cărui ascensiune se află – dincolo de geneza sa antebelică în mediul metropolitan al Vienei, Pragăi sau Budapestei – în strânsă legătură cu efectele războiului mondial, dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar și procesul de naționalizare întârziat, care a cuprins atât pe germanii cât și evreii din dubla monarhie. Desigur, directorul de teatru Müller simpatiza cu mișcarea anticlericală dar și anti-iudaică a primarului Vienei Karl von Lueger de rupere cu biserica Romei (așa numita *Los-von-Rom Bewegung*) și a eliminat din repertoriul teatrului „Raimund” autori de origine evreiască, după cum a angajat deliberat doar actori „creștini”.¹¹³ Partidul Popular pentru o Germanie Mare la care a aderat Müller-Guttenbrunn la sfârșitul războiului avea un program cu accente antisemite, nu cunoaștem însă activități politice desfășurate de scriitor în acest sens. Fiul său Roderich (1892-1956), romancier și el, a avut vederi comuniste. În judecarea scriitorului bănățean nu trebuie să ne lăsăm conduși de ideologie, prezenteism și „corectitudine politică”. Față de Müller-Guttenbrunn trebuie să manifestăm aceeași empatie și să aplicăm același etalon comportamental ca față de personalități marcante ale culturii românești cum sunt marele poet Mihail Eminescu, dramaturgul Ion Luca Caragiale sau față de poetul și omul politic Octavian Goga. Ori acest etalon nu cunoaște doar culorile alb sau negru, ci este unul nuanțat în numeroase tonalități de gri, pe care istoricul competent trebuie să le distingă. Cu toții au fost oameni ai epocii în care au trăit, cu specificitatea și limitele acesteia. Rasismul a existat înainte de național-socialism și Hitler, cuprinzând încă din a doua jumătate a veacului al XIX-lea părți însemnate ale intelectualității academice, după cum continuă să existe din păcate și astăzi. Ar fi păcat ca datorită unui deficit de istoricizare să renunțăm de pildă la Mihai Eminescu sau la contemporanul său german Richard Wagner.

Josef Striegl

Strâns legată de Arad este activitatea pedagogului Josef Philipp Striegl (1874-1945), originar din Jamul Mare (Grossscham) și înmormântat

¹¹² „Exclusiv. Adam Müller-Guttenbrunn, Șvabul antisemit omagiat în Timișoara și Arad”, în *Dan Tanasă blog*, <https://www.dantanasa.ro/exclusiv-adam-muller-guttenbrunn-svabul-antisemit-omagiat-in-timisoara-si-arad/> (accesare: 20.9.2018).

¹¹³ Vezi Richard Geehr, *Adam Müller-Guttenbrunn and the Aryan Theater of Vienna 1898-1903*, Göppingen. 1973.

în cimitirul orășenesc din Arad¹¹⁴. A urmat în anii 1884-1892 gimnaziul din Vârșeț (Vršac). La Universitatea din Budapesta a renunțat la studiul teologiei (1892-1893), pentru a se dedica limbii și literaturi germane, maghiare și latine. Din 1897 și până în 1903 a fost pedagog la Seghedin, pentru a deveni director al prestigiosului Internat de Băieți al Asociației Agricultorilor din Ungaria de Sud (*Knabeninternat des Südungarischen Bauernvereins*, influenta organizație a șvabilor bănățeni, numărând pe atunci peste zece mii de membri. Până la sfârșitul războiului a fost președintele filialei timișene a asociației.

În contextul disoluției dublei monarhii și al dezbatelor care au cuprins naționalitățile mari din Ungaria, intelectualii șvabi au început să se ocupe în ultima decadă a lunii octombrie 1918 și de problema autodeterminării națiunilor. Primul care a tematizat chestiunea a fost profesorul Striegl, care în 23 octombrie a publicat în cotidianul „*Temesvarer Zeitung*” un articol în care a discutat situația creată din perspectiva intereselor șvăbești: „Oare putem decide soarta Ungariei de sud, fără să cunoaștem atitudinea germanilor care locuiesc aici? Punctele lui Wilson, ponderea numerică a populației germane, intelectualitatea și cultura impun ca votul nostru să cântărească mult în luarea deciziei”. Recursul la dreptul la autodeterminare a popoarelor Austro-Ungariei proclamat în „Cele 14 puncte ale lui Wilson” ca principiu al noii ordini politice, servea la legitimarea dezideratelor șvăbești. Striegl a rezumat de fapt dorințele șvabilor în sensul unei hotărâri luate cu două zile mai înainte în Asociația Agricultorilor din Ungaria de Sud, situându-se pe poziția menținerii statului unitar ungar și a integrității depline a acestuia. El condiționa loialitatea față de acesta de transformări radicale ale structurii puterii, cerând între altele „libertăți culturale pentru naționalități” și „concesii cu privire la limba maternă în învățământul elementar”. Articolul condamna toate mișcările „separatiste” și interpreta punctul de vedere al președintelui american în modul următor: „Popoarele Austro-Ungariei, a căror existență dorim să fie ocrotită și asigurată, trebuie să li se acorde posibilitățile cele mai libere în vederea unei dezvoltări autonome. Cerem deci drepturi autonome pentru toate națiunile Austro-Ungariei”. Schimbarea rapidă a constelației politice l-a obligat pe Striegl la nici o săptămână să-și schimbe poziția, cerând într-un alt articol, publicat în același ziar la 29 octombrie, transformarea regatului într-un stat al naționalităților (*Nationalitätenstaat*)¹¹⁵.

¹¹⁴ Hans Schmidt, *Heimatsbuch der Gemeinde Grossscham im Banat* (Donauschwäbische Beiträge, 81), Ebenau, 1987, pp. 258-239.

¹¹⁵ Kausch, *op. cit.*, p. 22.

O nouă schimbare de perspectivă a intervenit după eșecul tratativelor de la Arad între delegația română și cea ungară. Striegl a participat la aceste tratative de partea delegației conduse de Jászi Oszkár, dându-și seama de pozițiile ireconciliabile între cele două părți. În articolul *Die Zukunft der Deutschen Südingarns* (Viitorul germanilor din Ungaria de Sud), publicat tot în „*Temesvarer Zeitung*” în 20 noiembrie, el a atenționat asupra situației învățământului în limba maternă, revendicând nu numai școli elementare în limba germană, ci și gimnazii și școli profesionale. Considera gimnaziile drept pepiniera unei noi intelectualități. Lipsa gimnaziilor ar fi dus la deznaționalizarea șvabilor, lipsiți de o elită conducătoare conștientă de sine. Cere în spiritul proiectului de cantonalizare a statului „tot felul de școli germane” pentru satele și orașele locuite de șvabi, teatru german și alte instituții culturale, administrație și jurisdicție proprie. Chiar dacă dezideratele sale se înscriu în curentul autonomist, prevalent în acel moment, Striegl a atenționat asupra necesității reorientării politice a șvabilor bănățeni.¹¹⁶

A fost membru al Consiliului Popular Șvăbesc constituit în noiembrie 1918 și în 1919 pentru scurt timp membru al Comitetului Guvernamental German instituit de guvernul Károlyi Mihály pentru reșezarea raporturilor dintre stat și naționalitatea germană. În 1919 s-a poziționat împotriva apartenenței Banatului la România¹¹⁷. Datorită refuzului de a depune jurământul de loialitate față de rege a fost internat la Făgăraș. După încheierea Tratatului de la Trianon și-a schimbat poziția, recunoscând noile realități.

Poziția antiromânească inițială nu a avut repercusiuni asupra carierei sale, autoritățile școlare românești apreciind competența sa profesională. În perioada 1920-1929 Striegl a fost profesor de germană și latină la Liceul „Moise Nicoară” din Arad, pentru a conduce în anii 1929-1933 liceul de stat din Carei (Grosskarol, jud. Satu Mare)¹¹⁸, înființat cu sprijinul administrației române pentru a sprijini procesul de regermanizare a șvabilor sătmăreni. Cuprinși încă a doua jumătate a veacului al XIX-lea de un intens proces de asimilare, aceștia erau amenințați de pierderea identității lor culturale.

¹¹⁶ Josef Striegl, *Die Zukunft der Deutschen Südingarns*, în *Temesvarer Zeitung*, Nr. 261, din 20 noiembrie, p. 1; Kausch, *op. cit.*, p. 29.

¹¹⁷ Asupra activității sale politice în anii 1918-1921 vezi Kausch, *op. cit.*, pp. 22-24, 26-30, 43, 81, 149, 330.

¹¹⁸ Stefan Schmied, *Heimatbuch der Sathmarer Schwaben*, Wangen/Allgäu 1952, pp. 50, 59.

Reîntors din Carei a preluat redacția ziarului *Volksblatt* (Foaia Poporului), editat de Nikolaus Bitto la Arad¹¹⁹.

Hans Beller

Ziaristul, editorul și politicianul Johann (Hans) Beller (1896-1955) s-a născut la Tisa Nouă (Wiesenhaid, jud. Arad) din părinți agricultori. În anii 1907-1913 a urmat Gimnaziul Piarist din Seghedin, pepiniera elitei intelectuale șvăbești asimilate sau filomaghiare, locuind în internatul Convictului Comunei Cărpiniș (*Konvikt der Gemeinde Gertianosch*). Și-a redescoperit identitatea în anii 1913-1915, când a fost elev al Gimnaziului Superior (*Obergymnasium*) din Sibiu, unde și-a susținut bacalaureatul. În mai 1915 a fost recrutat de Regimentul de infanterie nr. 33 din Arad pentru ca la scurt timp să fie transferat la Batalionul de Vânători de Câmp nr. 3. Până în 1918 a efectuat serviciul militar cu mici întreruperi (în 1916 a fost pe frontul cu România și în anii următori temporar în Bucovina și Ucraina) la paza de coastă în Dalmația și Albania, dobândind rangul de locotenent major. La sfârșitul războiului a activat la Panciova (Pančevo) ca ofițer de instrucție. A fost decorat cu două medalii de război. Mai multe luni a urmat în 1917 dreptul la Budapesta, fără a-și încheia studiile. În 1919 a reușit să susțină examenul de bază în drept.

În 1918 s-a raliat de la început orientării radical-naționale a germanilor din Banat, devenind secretarul Partidului Popular al Germanilor Șvabi (*Deutsch-Schwäbische Volkspartei*) și colaborator apropiat al lui Michael Kausch.¹²⁰ Din 1919 a fost deputat în consiliul orășenesc Timișoara și în perioada 1926-38 deputat al listei comune a minorităților din județul Arad. A fost unul din principalii actanți ai „Mișcării Tinerilor Șvabi” (*Jungschwaben*), o grupare care milita pentru restructurarea Comunității Etnice Germane pe principii strict naționale. În 1935 „Tinerii Șvabi” s-au scindat, o parte, în frunte cu Beller trecând als Partidul Popular al Germanilor din România (*Deutsche Volkspartei in Rumänien*) de orientare fascistă. Din vara anului 1941 și până în septembrie 1944 a fost adjunctul conducătorului Grupului Etnic German, Andreas Schmidt, în Banat.

A desfășurat o activitate prodigioasă ca ziarist, editând în perioada 1921-1941 la Timișoara „Cotidianul de Banat” (*Banater Tagblatt*), în anii 1931-1944 cotidianul *Extrapost* (Poșta extraordinară) cu un tiraj de ca. 45.000 de exemplare și între anii 1931-1944, în calitate sa de președinte al

¹¹⁹ Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992, col. 1892-1893.

¹²⁰ Kausch, *op. cit.*, pp. 13, 169, 176-180, 186, 204, 253, 260, 264 și 288.

Asociației Germano-Șvăbești pentru Comerț și Industrie ca Sindicat de Specialitate (*Deutsch-Schwäbischer Handels- und Gewerbeverband als Fachsyndikat*), gazeta bilunară „Jurnalul pentru Industrie și Comerț” (*Rundschau für Gewerbe und Handel*), cu un tiraj de 5.500 exemplare.

Arestat în toamna anului 1944 în cursul epurărilor din Grupul Etnic German (*Deutsche Volksgruppe in Rumänien*), scos în afara legii, a fost trimis în lagărul Slobozia, pentru a fi eliberat la sfârșitul anului 1945. Căutat de Siguranță a rămas timp de aproape cinci ani ascuns. Arestat din nou în anul 1951 pentru activități împotriva ordinii de stat, a fost condamnat la șase ani de temniță grea, fiind amnistiat în septembrie 1955. Anii de închisoare i-au șubrezit sănătatea. A murit la scurt timp după eliberarea sa, fiind înmormântat în cimitirul Fabric din Timișoara¹²¹.

Nikolaus Bitto

Născut la Bulgăruș (Bogarosch, jud. Timiș) tipograful și ziaristul Nikolaus Bitto (1894-1862) provine dintr-o familie de mici țărani.¹²² Ucenicia a urmat-o în anii 1907-1910 la tipograful Alois Pirkmayer din Periam (Perjamosch, jud. Timiș), cunoscut îndeosebi prin producția sa de calendare. Scurt timp a fost în anul 1908 practicant la cea mai mare tipografie din Sibiu, Krafft & Drotleff. După examenul de calfă a întreprins, în căutare de lucru și în vederea perfecționării, tradiționala călătorie a meseriașilor (germ. *Walz*) prin Monarhia Austro-Ungară (Budapesta, Fiume/Rijeka), Italia, Austria, Elveția și Germania. În perioada 1911-1913 a audiat cursuri la mai multe școli de specialitate și a fost calfă la Remscheid, Münster, Hamburg și în alte orașe. Intenția de a emigra în anul 1914 din Hamburg-Altona în Statele Unite ale Americii a fost zădărnicită de izbucnirea războiului. Chemat sub arme, a luptat pe frontul din Galiția, unde în 1916 a căzut prizonier. În lagărul rus a lucrat ca tipograf. La sfârșitul anului 1917 a reușit să evadeze prin nordul Rusiei, provinciile baltice și Germania, reîntorcându-se în Banat. Experiența de prizonierat și aventuroasa evadare sunt relatate în memoriile sale, publicate în anul 1921 în „*Arader Zeitung*”¹²³. Prin calitatea lor literară, ele merită să fie oferite și publicului român. La fel ca alți intelectuali șvabi s-a folosit în mediul privat

¹²¹ Petri, *op. cit.*, col. 110-112.

¹²² Cu privire la Bitto vezi: „Ein dreifaches Fest”, în *Arader Zeitung* 3 (1922), 7 decembrie 1922, p. 1; Josef Gassner, „Redakteur Nikolaus Bitto wäre 75 Jahre alt”, în *Der Donauschwabe*, 19 (1969), nr. 51, p. 2; Petri, *op. cit.*, col. 149-150.

¹²³ „Banater Schwaben in russischer Kriegesgefangenschaft. Geschichte aus dem Leben von Nik[olaus] Bitto”, în *Arader Zeitung*, 1921, nr. 3, 16 ianuarie, p. 1; nr. 4, 23 ianuarie, p. 1; nr. 5, 30 ianuarie, p. 1; nr. 6, 6 februarie, p. 1.

ani îndelungați de limba maghiară. Situații de acest gen se întâlnesc însă și la unii intelectuali români din Transilvania și Banat.

În anul 1919 Bitto a cumpărat o mică tipografie în Aradul Nou, editând din anul următor „Arader Zeitung”¹²⁴. Ziarul apărut la 5 decembrie 1920 ca săptămânal, numărând patru pagini. Datorită succesului său, Bitto a extins la sfârșitul anilor 1920 frecvența la trei exemplare pe săptămână a câte 8-10 pagini. Redacția cuprindea doi sau trei redactori. Conținutul său consta dintr-un mixaj de informații locale și politice și de știri senzaționale de diversă proveniență. Redactorii nu diferențiau formal știrile de comentarii, contribuțiile nu erau structurate pe domenii și proveniența informațiilor era doar rareori menționată. Se pare că acest mod de prezentare a informațiilor corespundea așteptărilor publicului rural.

În pofida greutăților începuturilor periodicul a cunoscut o largă răspândire. În anul 1935 ziarul avea un tiraj de 15.000 de exemplare, cinci ani mai târziu de 16.500 exemplare. Numai un alt ziar german din Banat, „Extrapost” (Poșta specială), editat de Hans Beller, avea un tiraj asemănător. Comparativ, organul Comunității Populare Șvăbești, „Banater Deutsche Zeitung” avea un tiraj de 10.000 exemplare. Deși apărea la Arad, periodicul se considera un ziar bănățean, recrutându-și majoritatea abonaților din mediul rural al Banatului¹²⁵. Era răspândit însă și în Bucovina și Basarabia, mai puțin în Transilvania. Din 1922 în impresum apare doar numele lui Bitto, care până în anul 1928 el a fost de fapt unicul redactor-șef al ziarului. Această funcție a fost preluată de reputatul ziarist bănățean Karl Hell (1875-1953), care în însemnările sale autobiografice se referă și la activitatea sa în Arad.¹²⁶ Unul din succesorii lui Hell a fost Josef Striegl.

Scopul ziarului a fost acela de a trezi cititorilor săi conștiința apartenenței lor la spațiul de limbă și cultură germană. De orientare liberală, „Arader Zeitung” a sprijinit orientarea național-radicală proromânească din cadrul mișcării naționale a șvabilor, Partidul Popular German (*Deutsche Volkspartei*), fiind deci un organ de opoziție față de elita politică

¹²⁴ O monografie documentată oferă Hildrun Glass, *Die «Arader Zeitung» (1920-44). Das Deutschlandbild einer Zeitung der deutschen Minderheit im rumänischen Banat und dessen Auswirkungen auf die Darstellung des Verhältnisses zu den anderen Minderheiten des Landes*, lucrare de masterat la Universitatea Ludwig Maximilian, München, 1988.

¹²⁵ Vezi *Arader Zeitung*, 15 (1934), 11 ianuarie, p. 4.

¹²⁶ Hell a fost redactor-șef în perioada octombrie 1928-1931 și iulie 1934-1938; vezi: „Karl Hell”, în *Neuland*, 6 (1953), nr. 23, p. 3; Petri, *op. cit.*, col. 681-682 – Experiența de redactor-șef la mai multe ziare din Banat este descrisă într-o lucrare cu caracter memorialistic: Karl Hell, *Kleine Geschichte in kleinen Geschichten. Erlebnisse eines deutschen Schriftleiters im Banat*, Temeschburg, 1942, 175 p.

conservatoare a șvabilor.¹²⁷ Din 1928 ziarul a susținut „Mișcarea Tinerilor Șvabi” condusă de Hans Beller. Ziarul constituie un izvor important pentru procesul de etnicizare politică a germanilor din zona Aradului, pentru raporturile dintre stat și minoritatea germană și integrarea acestora în societatea românească, dar și pentru viața cotidiană în Aradul interbelic. Un loc important în tematica ziarului ocupă politica minoritară, care nu se reduce la raporturile dintre stat și minorități, ci cuprinde și relațiile dintre minorități. Politica de deznaționalizare a guvernelor maghiare s-a repercutat după 1918 îndeosebi asupra raporturilor temporar încordate între minoritățile maghiară și germană.¹²⁸

În anul 1935 Bitto a scos un al doilea ziar, „Volksblatt” (Foaia Poporului), destinat cititorilor din orașe și care avea un profil tematic și o orientare politică asemănătoare¹²⁹. Din anul 1926 a tipărit un calendar de mare audiență, „Landsmann-Kalender” (Calendarul economului rural).

Din inițiativa lui Bitto au apărut la Arad mai multe instituții ale germanilor: grădiniță, școală generală, Casa Germană (*Deutsches Haus*) și altele. În 1941 a refuzat să predea ziarul Comunității Etnice Germane din România (*Deutsche Volksgruppe in Rumänien*), deși i s-a oferit suma de 10 milioane lei. Serviciul militar l-a efectuat în anii 1943-1944 în armata română, refuzând înrolarea în trupele SS. Reîntors în Arad după întoarcerea armelor împotriva Germaniei, a fost arestat la 16 septembrie 1944 de Grupul Etnic German în colaborare cu armata horthystă și închis la Budapesta și apoi în lagărele de concentrare de la Dachau și Flossenbürg. După opt luni s-a reîntors la Arad cu sănătatea zdruncinată. În anul 1948 tipografia sa a fost naționalizată. În 1961 a cerut plecarea definitivă în Germania. Este înmormântat în cimitirul din Arad¹³⁰.

BIBLIOGRAFIE

Autsch, Sabiene (coord.), Koch, Lars, Neuser, Daniela, Ortmann, Martin, *Der Krieg als Reise. Der Erste Weltkrieg – Innenansichten*, Siegen, 1999.

Bloch, Maurice, „Mémoire autobiographique et mémoire historique du passé éloigné”, în *Enquête*, 2 (1995), pp. 59-76.

¹²⁷ Kausch, *op. cit.*, pp. 317, 320-323.

¹²⁸ Hildrun Glass, „Minderheiten im rumänischen Banat. Das minderheitenpolitische Konzept der «Arader Zeitung» und ihr Verhältnis zu Ungarn und Juden (1921-1941)”, în *Ungarn-Jahrbuch*, 18 (1990), pp. 107-128.

¹²⁹ Glass, *op. cit.*, p. 110.

¹³⁰ Petri, *op. cit.*, col. 149-150.

Böttcher, Bernhard, *Gefallen für Volk und Heimat. Kriegerdenkmäler deutscher Minderheiten in Ostmitteleuropa während der Zwischenkriegszeit* (Studia Transylvanica, vol. 39), Köln, 2009.

Britz, Nikolaus, *Adam Müller-Guttenbrunn und Niederösterreich*, Mattersburg, 1982.

Brook-Shepherd, Gordon, *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers*, Wien, 1968.

Cappelletto, Francesca, „Kriegserinnerungen in zwei Dörfern der Toskana: vom autobiographischen zum sozialen Gedächtnis“, in *Psychologie und Gesellschaftskritik*, 30 (2006), nr. 2, pp. 7-34.

Cappelletto, Francesca, „Long-term memory of extreme events: From autobiography to history“, in *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9 (2003), nr 2, pp. 241-260.

Ciobanu, Vasile, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Sibiu, 2013.

Demele, Franz, *Temesgyarmat während der Kriegszeit 1914-1918* (Jahrmärkte Heimatblätter), [s.l.], 1992.

Delouis, Anne Friederike, „Die Delegation der Banater Schwaben bei der Pariser Friedenskonferenz: Hintergrund und Bedeutung eines unbeachteten Memorandums von 1919“, in *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 53 (2015), nr. 1-4, pp. 279-326.

Dudaş, Vasile, *Banatul în anii primei conflagrații mondiale*, Timișoara, 2014.

Gassner, Josef, Redakteur Nikolaus Bitto wäre 75 Jahre alt, in *Der Donauschwabe*, 19 (1969), nr. 51, p. 2.

Geehr, Richard S., *Adam Müller-Guttenbrunn and the Aryan Theater of Vienna 1898-1903*, Göppingen, 1973.

Geml, Josef, *Mackensen in Temesvár*, Temesvár, 1916.

Glass, Hildrun, *Die «Arader Zeitung» (1920-44). Das Deutschlandbild einer Zeitung der deutschen Minderheit im rumänischen Banat und dessen Auswirkungen auf die Darstellung des Verhältnisses zu den anderen Minderheiten des Landes*, lucrare de masterat la Universitatea Ludwig Maximilian, München, 1988.

Glass, Hildrun, „Minderheiten im rumänischen Banat. Das minderheitenpolitische Konzept der ‚Arader Zeitung‘ und ihr Verhältnis zu Ungarn und Juden (1921-1941)“, in *Ungarn-Jahrbuch*, 18 (1990), pp. 107-128.

Glass, Hildrun, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)* (Südosteuropäische Arbeiten, vol. 98), München, 1996.

Gruber, Ferdinand Ernst: *Adam Müller-Guttenbrunn, der Erzschwab*, Leipzig, 1921.

Gündisch, Konrad, Beer, Mathias, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen* (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, vol. 8), München 1998.

Haslinger, Peter, *Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918* (Zur Kunde Südosteuropas 2, vol. 19), Wien, 1993.

Haslinger, Peter. „Grenzgänger zwischen Nationalkulturen: Die «Magyaronen» im Burgenland der Zwischenkriegszeit“, in Monika Fludernik, Hans-Joachim Gehrke (coord.), *Grenzgänger zwischen Kulturen*, Würzburg, 1999, p. 289-304.

Hausleitner, Mariana, *Die Donauschwaben 1868-1945: ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 18), Stuttgart, 2014.

Heitmann, Klaus, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775 – 1918. Un studiu imagologic*, București, 2014.

Karl Hell, *Kleine Geschichte in kleinen Geschichten. Erlebnisse eines deutschen Schriftleiters im Banat*, Temeschburg, 1942.

Ivan, Marcel, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932*, Sibiu, 1934.

Judson, Pieter M., *Guardians of the Nation: Activists and the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, 2006.

Judson, Pieter M., *Inventing Germanness. Class, Ethnicity and Colonial Fantasy at the Margins of the Habsburg Monarchy* (Working Papers in Austrian Studies, vol. 93, 2), Minneapolis, 1993.

Kathrein, Jakob, „An meine getreuen österreichischen Völker“. Das «Völkermanifest» Karls I. vom 16. Oktober 1918 – Ein später Versuch zur Abwendung des Zerfalls der Habsburgermonarchie?“, in *historia scribere*, 7/2015, p. 33-68.

Kausch, Michael, *Schicksalswende im Leben des Banater deutschen Volkes. I. Wegbereitung und Aufbauarbeit*, Timișoara 1939

Konschitzky, Walther, *Dem Alter die Ehr. Lebensberichte aus dem Banat*, vol. I, Bukarest, 1982.

Konschitzky, Walther, *Kriegerdenkmäler im Zeichen des Kreuzes. Orte des Erinnerns an die Opfer des Ersten Weltkrieges im Banat*, Timișoara, 2015.

Kovács, Elisabeth, *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916–1922)*, vol. 1, Wien-Köln-Weimar, 2004.

Kremling, Bruno (coord.), *Adam Müller-Guttenbrunn. Der Mensch und sein Werk. Festschrift zum 70. Geburtstag*, Neusatz, 1922.

Lengyel, Zsolt K., „«Östliche Schweiz» und Siebenbürgen 1918/1919. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativen zur großrumänischen Staatsidee“, în *Siebenbürgische Semesterblätter*, 6 (1992), pp. 112-130

Leu, Valeriu, Bocșan, Nicolae, *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol. I-III, Cluj-Napoca, 2012-2015.

Litván, György, *A twentieth-century prophet: Oscár Jászi, 1875-1957*, Budapest, New York, 2006.

Luković, Jovica, „Grenzziehung als Epochengrenze? Untergang der Habsburger Monarchie, Selbstbestimmungsrecht und Banater Republik“, în Josef Wolf (coord.), *Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Südosteuropa. Grenzregionen – Kolonisationsräume – Identitätsbildung* (Danubiana Carpathica, Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas, vol. 3/4), München, 2010, pp. 77-116.

Makkai, László, Mócsy, András, Szász, Zoltán (coord.), *Erdély története*, vol. I-III, Budapest, 1986.

Maier, Liviu, *Alexandru Vaida Voevod. Putere și defăimare*, București, 2017.

Marin, William, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Timișoara, 1980.

Idem, „Neue Daten über die Einstellung der Schwaben zur Vereinigung des Banats mit Rumänien“, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 21 (1978), nr. 2, pp. 27-34.

Idem, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, 1978.

Milleker, Felix, *Adam Müller-Guttenbrunn, sein Leben und Dichten*, Großbetschkerek, 1921.

Moscovici, Ionela-Felicia, *La France et le Banat entre 1916-1919, les convulsions de la guerre et de la paix*, Cluj-Napoca, 2013.

Müller-Guttenbrunn, Adam, *Deutsches Leben in Ungarn*, Leipzig, [1916].

Idem, „Die Schwaben in Südungarn“, în idem, *Ruhmeshalle deutscher Arbeit in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Stuttgart, Berlin, 1916, p. 242-253.

Idem, *Ein unhöflicher Briefwechsel*, în idem, *Deutsche Sorgen in Ungarn. Studien und Bekenntnisse*, Wien et. al. 1918.

Idem, *Kriegstagebuch eines Daheimgebliebenen. Eindrücke und Stimmungen aus Österreich-Ungarn. Idyllische Feldpostbriefe*, Graz, 1916.

Idem, *Roman meines Lebens*, Leipzig, 1927.

Idem, *Völkerkrieg! Österreichische Eindrücke und Stimmungen. Allerlei Kriegsmomente*, Graz, 1915.

Idem, *Wohin gehört Westungarn?*, Wien, 1919.

Peteanu, Aurel C. (trad.), „Delegația Șvabilor din Banat la conferința de pace. Memoriu prezentat la conferința de pace”, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, 11 (1943), noiembrie-decembrie 1943, pp. 416-425.

Peters, Michael, *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908-1914). Ein Beitrag zur Geschichte des völkischen Nationalismus im spätwilhelminischen Deutschland* (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, vol. 501), ed. a II-a, Frankfurt am Main, 1996.

Petri, Anton Peter, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992.

Roth, Harald, *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat”. Siebenburgen 1918/1919*, München, 1993.

Rumpler, Helmut, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*, Wien, 1966.

Schlereth, Ludmilla, *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*, München 1939.

Schmidt, Hans, *Heimatbuch der Gemeinde Grossscham im Banat* (Donauschwäbische Beiträge, 81), Ebenau, 1987.

Schmidt, Isolde, *Beiträge zur Kenntnis des südostdeutschen Parteiwesens*, München, 1939.

Schmidt-Rösler, Andrea, „Der Gedanke einer Banater Autonomie 1918–1920”, în *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 44 (1995), nr. 1, pp. 55-62.

Idem, *Rumänien nach dem Ersten Weltkrieg: die Grenzziehung in der Dobrudscha und im Banat und die Folgeprobleme* (Europäische Hochschulschriften: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, vol. 622), Frankfurt am Main, 1994.

Schmied, Stefan, *Heimatbuch der Sathmarer Schwaben*, Wangen/Allgäu 1952.

Schödl, Günter, *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890-1914. Zur Geschichte des deutschen extremen Nationalismus* (Erlanger historische Studien, vol. 3), Frankfurt am Main. et. al., 1978.

Idem, „Am Rande des Reiches, am Rande der Nation”, în idem (coord.), *Deutsche Geschichte in Osten Europas: Land an der Donau*, Berlin, 1995, pp. 349-454.

Idem, „Ungarns «Deutsche Bewegung» und mitteleuropäische Politik am Vorabend des Ersten Weltkrieges”, în *Südostdeutsches Archiv*, 17/18 (1974/75), pp. 108-129.

Idem, „Zwischen ungarischem Staat und deutschem Volk. Die Schwaben um 1900”, în Walter Engel, Walter Tonța (coord.), *Deutsches Kulturleben im Banat am Vorabend des Ersten Weltkriegs. Der Beitrag von kleineren Städten und Großgemeinden*, Landesverband Baden-Württemberg, Kulturtagung 2012, Stuttgart, 2013, p. 22-34.

Senz, Ingomar, „Die «deutschnationale» Bewegung in Südungarn vor 1914”, în *Südostdeutsches Archiv*, 15/16, pp. 115-190.

Idem, *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik*, München, 1977.

Spiridon, Olivia, „Sinnräume. Der Banater Schriftsteller Adam Müller-Guttenbrunn im Umfeld des Ersten Weltkriegs”, în idem (coord.), *Textfronten. Perspektiven auf den Ersten Weltkrieg im südöstlichen Europa* (Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 21; Sammelbände, 4), Stuttgart [2015], pp. 171-195.

Stahli, Walter, *Deutschsprachige Banater Persönlichkeiten. Alte Ansichtskarten, Fotos und Stiche mit und über Prominente Banater Herkunft*, Nürtingen, 2018.

Suppan, Arnold, „«Germans» in the Habsburg Empire. Language, Imperial Ideology, National Identity and Assimilation”, în Charles Ingrao, Franz A. J. M. Szabo (coord.), *The Germans and the East*, Lafayette, 2008, pp. 147-190.

Tafferner, Anton, „Das Bleyer'sche Sonntagsblatt. Ein Kampfblatt des ungarischen Deutschtums”, în Theodor Veiter (coord.), *Volk und Volkstum im Donauraum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Geburtstag*, Wien, 1981, pp. 101-138.

Weigel, Hans, „Auch das war vorgestern. Bestandaufnahme literarischer Kriegspropaganda in der österreichisch-ungarischen Monarchie und im Deutschen Reich 1914-1918”, în Hans Weigel, Walter Lukan, Max D. Peyfuss (coord.), *Jeder Schuss ein Russ', jeder Stoss ein Franzos. Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und in Österreich*, Wien, 1983, pp. 5-31.

Weresch, Hans, *Adam Müller-Guttenbrunn, sein Leben, Denken und Schaffen*, vol. I-II, Freiburg i. Br., 1975.

Wolf, Josef, „Loialități în schimbare. Remodelarea identitară a minorității germane din România după Primul Război Mondial, 1918-1920”, în Victor A. Voicu (coord.), *Lucrările conferinței internaționale*

„România și evenimentele istorice din perioada 1918-1920. Desăvârșirea Marii Uniri și întregirea României”, București, 2018, pp. 125-164.

Wolf, Josef, „Selbstrepräsentation und kulturpolitische Neuorientierung der Banater Schwaben 1918-1925”, în Walter Engel, Walter Tonța (coord.), *Die Banater Schwaben und der Erste Weltkrieg, Kriegsgeschehen und Auswirkungen auf das Banat*, Stuttgart, 2014, pp. 79-140.

Idem, Marionela Wolf, „Asociațiile germanilor din Banat. Linii evolutive și dinamica mobilizării politice după Primul Război Mondial”, în Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Asocianism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, Cluj-Napoca, 2011, pp. 33-78.

„Problema Banatului” – pe masa Conferinței de Pace de la Paris

‘The Banat Issue’ – On the Agenda of the Paris Peace Conference

Dr. Doru SINACI
Subprefect al județului Arad

Abstract

Perceiving the perils that the leaders of the victorious nations in the Great War, gathered at the Paris Peace Conference, would agree to and act in ignorance for the division of the homogeneous territory of Banat or even be manipulated by inaccurate historical, demographical or ethnographical information, four Romanian scientist and cultural figures wrote and published in Paris, four individual scientific studies which they made available to the negotiators. The four Romanian personalities were: Sever Bocu, Traian Lalescu, George C. Mironescu and Traian Vuia.

Keywords: Banat, Romania, territorial unit, historical law, alliance treaty.

Marele Război avea să elimine de pe harta Europei și ultimul anacronism de sorginte medievală, respectiv imperiile continentale. În locul acestora, apăreau statele naționale, legitimate atât de trezirea la viață națională proprie a popoarelor încorsetate în aceste structuri prăfuite – demers care a caracterizat întregul secol al XIX-lea – cât și de publicarea celor „patrusprezece puncte” prezentate de către președintele Woodrow Wilson, în fața camerelor reunite ale Congresului american pe 8 ianuarie 1918, puncte care susțineau, printre altele și dreptul la autodeterminare al popoarelor, în deplin acord cu evoluția gândirii politice universale de la începutul secolului XX.

În Banat exista o situație absolut specială, deoarece această provincie era revendicată de trei țări, fiecare dintre acestea aflată în plin proces de configurare sau de reconfigurare a frontierelor naționale. Ungaria, pe de o parte, dorea să revină la frontierele sale medievale prin refacerea „Ungariei Mari”, structură politică ce cuprindea și Banatul. Noua construcție politică a slavilor de sud, cunoscută mai târziu sub numele de Jugoslavia, nu doar că revendica la rândul-i întreg Banatul, dar îl și ocupase din punct de vedere militar în toamna anului 1918, cu tot cu Cetatea

Aradului. În fine, România punea pe masa negocierilor de pace, o realitate de nezdruccinat: în Banat, marea majoritate a populației este alcătuită, încă din vechime, de către români, astfel că acest teritoriu trebuie să facă parte integrantă din România Mare, în conformitate și cu Tratatul de alianță semnat cu Antanta la București, pe 4/17 august 1916.

Existând oricând pericolul unor confruntări militare, trupele coloniale franceze intră în Banat cu scopul de a menține ordinea, până la apariția unor decizii definitive privind delimitarea teritoriilor naționale la Conferința de Pace din capitala Franței.

Sesizând pericolul ca liderii națiunilor învingătoare în Marele Război, reuniți la Conferința de Pace de la Paris, să accepte împărțirea teritoriului unitar al Banatului, să ia decizii în necunoștință de cauză referitoare la această provincie sau să fie manipulați prin informații istorice, demografice sau etnografice eronate, patru oameni de știință și de cultură români vor elabora și publica, la Paris, tot atâtea studii științifice, pe care le vor pune la dispoziția negociatorilor: Sever Bocu, Traian Lalescu, George C. Mironescu și Traian Vuia.

Sever Bocu – Problema Banatului. Români și Sârbi

Sever Bocu¹ publică la Paris, în luna ianuarie a anului 1919, la Imprimerie Générale Lahure, lucrarea „*La question du Banat. Roumain et Serbs*”. Pornind de la ideea că „*avem o încredere nemărginită în Congresul de pace*”², Sever Bocu își structurează lucrarea pe șapte capitole. În plus, publicistul bănățean menționează încă de la începutul studiului, că nu a utilizat decât date statistice luate din documentele oficiale ungare, anexând și două hărți: harta etnografică a Banatului timișan și cea referitoare la românii de pe Valea Timocului, din Mlava și din Pek.

Primul capitol, intitulat „*Considerații generale*”, începe cu definirea instinctului istoric al românilor bănățeni: „*de a nu permite slavilor să treacă Dunărea și a nu permite ungurilor să treacă Tisa*”³. Dacă în ceea ce

¹ **Sever Bocu** s-a născut în data de 19 noiembrie 1874 la Șiștarovăț, jud. Arad. Economist, format la Academia Comercială din Viena și la Școala de Înalte Studii de la Paris, se afirmă ca ziarist la „*Tribuna*” arădeană, unde devine prim-redactorul acestei prestigioase publicații, după plecarea în România a lui Ioan Russu-Șirianu. Deputat în Parlamentul de la București în mai multe legislaturi și Ministru al Banatului, este arestat de către comuniști și aruncat în temnița de la Sighet în anul 1950, unde și moare un an mai târziu, pe 21 ianuarie 1951.

² *Banatul și culisele Conferinței de Pace de la Paris*, cuvânt înainte de acad. Dan Dubină, prefață de Crișu Dascălu, ediție îngrijită de Ioan David, Doru Sinaci și Bogdan Mihai Dascălu, editura David Press Print, Timișoara, 2019, p. 23.

³ *Ibidem*, p. 25.

privește stabilirea ungurilor pe Tisa și, implicit, alungarea românilor din aceste teritorii, Sever Bocu este de părere că nu mai este cazul să prezinte argumente de ordin istoric sau sentimental, lăsând acest diferend „în sarcina istoriei și a justiției superioare a lucrurilor”⁴, publicistul arădean adoptă o poziție fermă atunci când se referă la pretențiile absurde ale sârbilor asupra Banatului: „În secolul al XIV-lea, nu exista nici un slav în Banat... Sârbii care au pătruns în Banat sunt refugiați prizonieri de uraganele turcești...”⁵.

Cel de-al doilea capitol al lucrării lui Sever Bocu este intitulat „Fundamentul etnic al pretențiilor sârbești” și prezintă o analiză cât se poate de obiectivă a structurii demografice a Banatului: „Pe scurt, repartitia etnică a sârbilor din Banat nu le oferă nici o bază pentru revendicări teritoriale, ci reprezintă, pe întreg teritoriul, cel mult 17%. Chiar pe teritoriul Torontalului, la care se pare că și-au redus pretențiile, ei nu ating decât 30%, având așadar împotriva lor o majoritate de 70%, compusă din germani, români și unguri, care susțin toți integritatea Banatului”⁶.

Capitolul al treilea satisface „Punctul de vedere geografic”. Fiind mărginit de frontiere naturale (Mureș, Tisa, Dunăre, Cerna, precum și masivele muntoase Cerna, Godeanu, Muntele Mic și Poiana Ruscă), teritoriul bănățean „a barat drumul neamurilor și a trasat limitele popoarelor”⁷, conservând o populație compusă în cea mai mare parte din români bănățeni „cu o imaginație foarte vie, un suflet sensibil și liric și aplecări speciale pentru muzică și poezie, pentru o concepție în general mai artistică asupra vieții. Ei (bănățenii n.n.) sunt meridionali noștri”⁸.

Capitolul al IV-lea se referă la „Punctul de vedere economic”. Sever Bocu evidențiază prosperitatea economică a Banatului, regiune unitară și din acest punct de vedere, argumentând că orice împărțire a acestuia ar reprezenta un handicap major pentru locuitorii provinciei, limitându-le accesul atât la materiile prime, cât și la căile de transport, fluviale, feroviare sau rutiere.

Capitolul al V-lea, de departe cel mai consistent, abordează problema Banatului din punct de vedere istoric („Istoria”). Viitorul „ministru al Banatului” își începe argumentația istorică pornind de faptul că această provincie a fost prima cucerire a Romei. Iar de aici, toponimia: „Drumurile lui Traian”, „Câmpul lui Traian”, „Tibiscum”, „Băile lui Hercule” etc. Mai departe, Bocu evidențiază caracterul protoromânesc al

⁴ Ibidem, p. 26.

⁵ Ibidem, p. 27.

⁶ Ibidem, p. 43.

⁷ Ibidem, p. 45.

⁸ Idem.

provinciei evidențiat în anulul 449 d. Hr., când împăratul bizantin Theodosie al II-lea trimite o delegație diplomatică condusă de către generalul Maximius la curtea hunului Attila. Tabăra hunilor era așezată în apropierea Vârșetului de astăzi, iar din delegația bizantină făcea parte și cronicarul Priscus, de la care ne-au rămas câteva descrieri extrem de importante în ceea ce privește înfățișarea limbii noastre străvechi. Astfel, Priscus menționează în cronica sa, că bizantinii trimiși în delegație diplomatică au avut de traversat câteva râuri navigabile pentru a ajunge în tabăra hunilor, iar la curtea lui Attila se vorbeau trei limbi: huna, gota și aușona. La masa oficială dată în onoarea bizantinilor, Priscus s-a așezat lângă un aușon, cu care s-a putut înțelege în limba acestuia, de sorginte latină și tot acest protoromân a realizat și oficiile de traducere, pentru ca bizantinii să se poată înțelege cu hunii⁹. Sever Bocu se referă apoi și la mențiunile cronicilor maghiare timpurii, care se referă la existența structurilor voievodale și cneziale românești în Banat, la sfârșitul primului mileniu creștin, punând în antiteză „marea operă istorică a lui Jirecek, care nu conține nici măcar o pagină despre sârbi în Banat, până la moartea țarului Dușan”¹⁰. Prezența sârbească în Banat este una timidă și târzie, de pe la sfârșitul secolului al XV-lea, iar colonizarea lui Arsenie Cernovici se petrece după izgonirea turcilor și cucerirea Banatului de către Casa de Habsburg. Firește, Sever Bocu scoate în evidență și presiunile exercitate de către ierarhii sârbi asupra ortodocșilor români din Banat sub umbrela „privilegiilor ilire”, arătând lupta continuă a iluminiștilor și pașoptiștilor români bănățeni pentru separația ierarhică de sub tutela sârbească. Nu în ultimul rând, Sever Bocu enumeră și câteva personalități românești din Banat, de anvergură internațională: dr. Victor Babeș, savantul bacteriolog binecunoscut, elev al lui Pasteur, eminenții compozitori I. Vidu și T. Brediceanu, publicistul politic Aurel C. Popovici, familia Mocioni etc.

Capitolul al VI-lea se referă la „Tratatul de alianță”. Aici, argumentul lui Sever Bocu este unul cât se poate de evident: „În Tratatul de alianță al României cu Franța, Anglia, Italia și Rusia i se recunosc României drepturile asupra întregului Banat”¹¹.

⁹ Pornind de la textul lui Priscus Panaites Retorul, B. P. Hașdeu localizează curtea lui Attila ca fiind undeva în apropiere de Vârșet, conform toponimelor menționate. Vezi: B. P. Hașdeu, „Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial” – Extras din *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tom. XVII, *Memoriile Secțiunii Literare*, Editura Institutului de Arte Grafice Carol Gobl, București, 1896, pp. 37-49.

¹⁰ *Banatul și culisele ...*, p. 57.

¹¹ *Ibidem*, p. 69.

În sfârșit, ultimul capitol, al VII-lea, ține loc de „Concluzii”, pe care Sever Bocu le înșiruie punctual:

1. În virtutea *principiului etnic*, în fața celor 592.000 de români, minoritatea de 284.000 de sârbi trebuie să se încline.

2. În virtutea *Dreptului Popoarelor de a dispune de ele însele*, ce ar putea face pretențiile celor 284.000 de sârbi în fața voinței exprese a 1.300.000 de non-sârbi, care cer să rămână între granițele Banatului și ale statului român?

3. În virtutea *principiului geografic*, acest principiu a consacrat unitatea Banatului, așa cum a fost cunoscută în istorie.

4. În virtutea *principiului istoric*, Banatul a făcut parte din Dacia Traiană, ai cărei moștenitori suntem.

5. În virtutea *principiului economic*, unitatea geografică a generat aici mereu unitatea economică.

6. În virtutea *principiului dreptului și a libertății*, în acest colț cu populație amestecată, singură România poate să ofere această garanție.

7. În virtutea *Tratatului de alianță* – 800.000 de români și-au dat cu generozitate sângele spre a pecetlui integral acest tratat.

Traian Lalescu – Problema etnografică a Banatului

Cel de-al doilea studiu, intitulat „*Le problème ethnographique du Banat*”¹² îi aparține cunoscutului matematician Traian Lalescu¹³. Ilustrul nostru matematician pune înaintea decidenților de la Paris, câteva interpretări statistice extrem de interesante, utilizând comuna ca unitate de cercetare. Astfel, Traian Lalescu – utilizând recenzările maghiare de la 1900 și 1910¹⁴ – precizează că „*Banatul are 795 de comune, dintre care 472 sunt comune românești, 148 germane, 109 sârbe, 55 maghiare și 11 compuse din populații diverse*”¹⁵. Pe districte, dintre cele 39 de districte existente, 20 sunt românești, 12 germane, 6 sârbe și unul maghiar. Pe comitate, comitatul Caraș-Severin are o majoritate românească absolută (466.147 locuitori, recenzați în 1910, dintre care 336.082 români, 55.883 germani, 33.787

¹² Trajan Lalescu, *Le problème ethnographique du Banat* (Avec quatre tableaux statistiques et un carte du Banat), Paris, Imprimerie Paul Dupont, 4 Rue du Bouloi, 1919.

¹³ **Traian Lalescu** (1882-1929) a studiat matematica la Iași și la București, iar în anul 1905, pleacă la Paris, unde își susține doctoratul la Sorbona (1908), cu teza „*Sur l'équation de Voltterra*”. Este unul dintre fondatorii Politehnicii din Timișoara, fiind ales și deputat de Caransebeș în Parlamentul României. A fost desemnat, post-mortem, membru al Academiei Române.

¹⁴ *Banatul și culisele ...*, p. 279.

¹⁵ *Ibidem*, p. 283.

maghiari și 14.674 sârbi), comitatul Timiș are o majoritate relativă românească (500.835 locuitori la 1910, dintre care 169.030 români, 165.883 germani, 79.969 maghiari și 69.905 sârbi), iar comitatul Torontal are o majoritate relativă sârbă (615.151 locuitori la 1910, dintre care 199.750 sârbi, 165.779 germani, 128.520 maghiari și 86.937 români).

Mai departe, pe 37 de pagini, matematicianul bănățean prezintă Tabelul comunelor din Banat, pe comitate și districte, cronologia colonizărilor străine în Banat și un scurt Dicționar de concordanță a câtorva comune bănățene, care și-au schimbat denumirea de-a lungul vremii¹⁶. Referitor la colonizări, Traian Lalescu menționează faptul că tabelul prezentat „ilustrează pe viu procesul de colonizare forțată al cărei brevet pleacă de la Sfântul Ștefan și din care Leopold, Carol VI și Maria-Tereza au făcut o adevărată industrie națională”¹⁷. Cât despre schimbările repetate ale denumirilor unor comune, Traian Lalescu dă exemplul „comunei Cornea, comuna natală a tatălui meu – unde în anul 1913 nu existau decât doi unguri, jandarmii – numită Kornyia în 1900, și care acum se numește Sonfa!”¹⁸.

În finalul studiului, Traian Lalescu conchide: „Aceste date exprimă, fără nici un fel de comentariu, justetea cauzei românești. În ciuda tuturor eforturilor asupritorilor, Banatul a rămas provincie românească căci, după părerea noastră, numărul grupurilor de oameni stabilite într-o provincie este cel care decide caracterul național al acesteia. Or, tocmai am constatat că majoritatea absolută a acestor centre de populație este românească”¹⁹. Ultima pagină a studiului profesorului Traian Lalescu conține și un valoros tabel sinoptic, conținând toate lucrările apărute la Paris, în problema susținerii integrității Banatului și alipirii acestei provincii la România, „Publications du cercle «La Roumanie». Protestation des roumains contre le Traité de Bucarest” (Paris 1918).

1. O. Tafrali, Professeur à l'Université de Jassy, „La Roumanie Trans-Danubienne” (Dobrogea), Ed. Laroux, Paris, 1918.

2. G. Valsan, Professeur à l'Université de Jassy, „Les roumains de Bulgarie et de Serbie”, (avec des notes de M. O. Tafrali), Imp. Gauthier-Villars, 1919.

3. S. Bocou, „La question du Banat”, Imp. Lahure, Paris, 1919.

4. Sc. Demetresco, Professeur, „Carte ethnographique des régions habitées par les roumains”, etc. Ed. II Harrénu, Paris, 1919.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 307-341.

¹⁷ *Ibidem*, p. 279.

¹⁸ *Idem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 284.

5. D. N. Comnène, „*La terre roumaine a travers les âges*”, Atlas historique, politique et ethnographique, Ed. Pavot et St. – Lausanne, 1918.
6. J. C. Bunesco, „*Les droits historiques de la Transylvanie*”, Paris, 1918.
7. E. Staïco, Professeur, „*La vérité sur le peuple roumain*”, Paris, 1918.
8. G. C. Mironesco, Professeur à l'Université de Bucarest, „*Le problème du Banat*”, Ed. Leroux, Paris, 1919.
9. Tr. Lalesco, Professeur à l'Université de Bucarest, „*Statistics information on the Banat*”, Paris, 1919.
10. D. Jancovici, „*La Paix de Bucarest*”, Payot et S, Paris, 1918.

George G. Mironescu – Problema Banatului

Dacă din memoriul bănăţeanului Sever Bocu răzbat şi o sumedenie de reflecţii de ordin sentimental, George G. Mironescu²⁰ face apel la un vast arsenal diplomatic şi juridic. „*Le Problem du Banat*” apare la Editura Casei Leroux, în anul 1919, existând şi o versiune în limba engleză: „*The problem of the Banat*”, care vede lumina tiparului parizian în acelaşi an.

Primul capitol al profesorului Mironescu se intitulează „*Banatul*”. După un scurt excurs istoric, diplomatul George C. Mironescu precizează faptul că Marea Adunare plebiscitară de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, ce i-a reunit pe românii din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, a proclamat unirea cu România. „*Banatul este deci oficialmente unit cu România. Dar armata sârbească a pătruns în Banat şi a ocupat partea occidentală a ţării (fără învoirea Aliaţilor, nota 6)... cu toată protestarea românilor şi cu toate că, prin tratatul de alianţă încheiat în 1916 cu România, Puterile Antantei au recunoscut că Banatul este o provincie românească şi trebuie să fie, în întregime a lui, unit cu România. Iată în ce constă problema Banatului*”²¹.

După acest foarte bine argumentat discurs diplomatic, profesorul Mironescu trece la cel de-al doilea capitol al studiului, intitulat „*Revendicările sârbilor în Banat*”. Pornind de la realitatea că „*revendicările*

²⁰ **George G. Mironescu** (1874-1949) a studiat literele şi dreptul la Universitatea din Bucureşti. Îşi ia doctoratul în drept la Paris, devenind apoi profesor la Universitatea din Bucureşti şi membru de onoare al Academiei Române. Deputat şi senator în mai multe legislaturi interbelice, este desemnat ministru al Instrucţiunii Publice (1921-1922), Afaceri Străine (1928-1931), Interne (1933). În calitate de ministru de Externe a reprezentat România la Societatea Naţiunilor, susţinând federalizarea Europei (după doctrina omologului său francez, Aristide Briant).

²¹ *Banatul şi culisele ...*, p. 355.

sârbilor în Banat sunt de dată recentă”²², profesorul Mironescu evidențiază faptul că sârbii preconizează o eventuală unire a tuturor slavilor sudici, iar pericolul că Belgradul – capitala noii construcții politice sud-slave – ar ajunge pe granița cu România și ar fi expus din punct de vedere militar a fost deja reglementat prin Tratatul de alianță din 4/17 august 1916, semnat între România, Anglia, Franța, Rusia și Italia, care stipulează la articolul 4 că „România se obligă a nu ridica fortificații în fața Belgradului într-o zonă ce se va stabili ulterior și a nu ține în această zonă decât forțele necesare pentru serviciul polițienesc”²³. Prin urmare, Marile Puteri au înlăturat orice pretenție teritorială sârbească asupra Banatului și le-au recunoscut doar o servitute militară, menită a garanta protecția Belgradului. George G. Mironescu încheie capitolul al doilea cu remarcă lui Adrien Veber, publicată în „La France libre” din 29 decembrie 1918: „Un alt secret știut de toți este că Serbia nu este gentilă cu România și că Antanta ezită a reaminti Serbiei că războiul a luat naștere de la dânsa și că România a fost o națiune beligerantă care s-a sacrificat pentru cauza comună și a fost martiră”²⁴. Pornind de la această relatare, profesorul Mironescu face, într-o notă de subsol, ce-i drept, un veritabil rechizitoriu al evenimentelor Marelui Război și a jertfelniciei României în cauza Antantei: „România n-a fost atacată. Coaliția inamică a menajat-o și a solicitat concursul ei. România a refuzat de a se uni cu dușmanii „Antantei” și s-a unit cu Aliații. Ea a atacat coaliția inamică, punând în serviciul cauzei comune toate puterile și resursele ei și riscând propria ei existență. Epuizată printr-o sforțare peste puterile ei, izolată completamente de Aliații din Occident, trădată de către aliatul vecin, având armata sa înecată într-o armată rusă de trei ori mai numeroasă care fraterniza cu dușmanul și amenința pe români, devastată, jefuită, martirizată de inamici de o parte și de vechiul aliat de altă parte, România a capitulat. Nici o altă țară nu a fost într-o astfel de înspăimântătoare situație. Dl. A. Gauvain a observat cu drept cuvânt că România „nu avea, ca Serbia, resursa unei retrageri pe mare (în „Journal des Debats, din 8 octombrie 1918). România nu a avut, ca Serbia, avantajul de a putea păstra contactul cu aliații. Din contră, ea a fost completamente izolată. Aliații nu au putut-o salva. Rezistența României, care a împiedicat multă vreme prăbușirea frontului rus, într-un timp când această prăbușire putea să fie un dezastru pentru aliați, încrederea și curajul ei în mijlocul acestor mizerii indescrribibile, lupta ei contra anarhiei

²² Ibidem, p. 357.

²³ Ibidem, p. 362.

²⁴ Idem.

*bolșeviste, enormele ei sacrificii – opt sute de mii de morți (deci un locuitor din nouă a pierit) – sunt pentru România noi titluri, cari trebuie adăugate la vitejia soldaților săi și la serviciile făcute prin campaniile ei din 1916 și 1917*²⁵.

Cel de-al treilea capitol se referă la „Drepturile românilor asupra Banatului”. Încă de la începutul capitolului, profesorul Mironescu evidențiază faptul că litigiul asupra Banatului este între români și sârbi, deoarece celelalte minorități, germanii și maghiarii, nu dispută această provincie²⁶. Așezând principiul dreptului popoarelor la autodeterminare în centrul dezbaterii, diplomatul George G. Mironescu arată că românii nu doar că sunt băștinașii Banatului, dar au și astăzi, majoritatea în această provincie, în pofida colonizărilor austriece și maghiare, ce au produs mari mișcări de populații, toate în defavoarea românilor. Astfel, minoritatea sârbă „constituită prin colonizări succesive și ca locuiește în grupuri răzlețe în Banatul occidental, este separată de Serbia prin Dunăre și Tisa. Frontierele naturale sunt o garanție de pace”²⁷. Mai departe, profesorul Mironescu arată că prin împărțirea Banatului s-ar produce nu garanții de pace, ci „s-ar prepara un viitor război”²⁸. În final, diplomatul George G. Mironescu face o trecere în revistă a tuturor cedărilor românești de-a lungul întregului teritoriu național, tocmai ca o garanție a păcii. Astfel, 300.000 de români trăiesc pe Valea Timocului și în Macedonia sârbească, iar Serbia ar trebuie să țină cont de aceste concesi ale României. Alți 100.000 de români trăiesc în Bulgaria, chiar la granița cu România. De asemenea, România lasă Ungariei o populație numeroasă în partea occidentală a Crișanei și la nordul Maramureșului, iar Ucrainei îi lasă câteva sute de mii de români care viețuiesc între Nistru și Bug²⁹.

Profesorul Mironescu își intitulează cel de-al patrulea capitol „Concluzie și rezumat”. În cele zece puncte ale capitolului, George G. Mironescu reiterează argumentele de ordin demografic, geografic, istoric, economic și diplomatic pe care le-a utilizat pe parcursul studiului:

1. Românii sunt majoritari în această provincie, iar sârbii nu au majoritate absolută și nici o regiune de oarecare întindere din Banat.

²⁵ *Ibidem*, nota 14. Vezi: G. G. Mironescu, *Aperçus sur la question roumaine*, Paris, Editions Ernest Laroux, 1919, pp. 200-207.

²⁶ *Banatul și culisele ...*, p. 367.

²⁷ *Ibidem*, p. 370.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 374.

2. Românii trăiesc în masă compactă, în vreme ce sârbii lipsesc aproape cu desăvârșire în Banatul oriental și viețuiesc în grupuri răslețe în partea occidentală a provinciei.

3. Românii sunt băștinași, în vreme ce sârbii sunt coloniști.

4. Banatul formează o unitate geografică.

5. A pune în Banat, față în față, statul român și statul sârbesc, înseamnă a prepara un viitor război.

6. Căile de comunicație din Banat ar fi întrerupte în cazul împărțirii acestuia.

7. Românii le-au făcut deja sârbilor o mare concesie abținându-se de a revendica regiunea Timocului, unde trăiesc în masă compactă 300.000 de români, afară de alți 100.000 în Macedonia sârbească. Prin urmare, aliații ar trebui să impună Serbiei această reciprocitate, dacă Serbia nu o oferă României de bună voie.

8. În 1913, România a ajutat Serbia, deci are dreptul la recunoștința acesteia.

9. România a făcut deja renunțări teritoriale importante de jur-împrejurul teritoriului național.

10. Franța, Anglia, Italia și Rusia au recunoscut în mod formal, în 1916, prin Tratatul de alianță, dreptul românilor asupra Banatului întreg.

În finalul studiului, profesorul George G. Mironescu adaugă încă două articole, conexe temei. Primul, intitulat „*Români și sârbi*”, este o analiză etică a comportamentului sârbilor de după Marele Război. Astfel, profesorul Mironescu întreabă de ce au cucerit trupele sârbești întreg Banatul, deși „*știau foarte bine că Banatul este, în întregimea sa, revendicat de români și că drepturile românilor asupra Banatului întreg au fost, în mod formal, recunoscute de către Aliați*”³⁰? Apoi, de ce „*agențiile sârbești au anunțat că locuitorii din orașul Timișoara au rugat pe regele Petre al Serbiei și pe mitropolitul din Belgrad să vină la Timișoara pentru a primi omagiile populației*”? Nu în ultimul rând, profesorul Mironescu întreabă de ce „*autoritățile militare sârbe au împiedicat cu forța pe cei două sute de delegați români din Torontal de a merge să participe la marea adunare de la Alba Iulia*”?

În articolul „*Românii din Timoc*”, ultimul anexat de către profesorul Mironescu, sunt publicate date statistice privind populația românească de pe Valea Timocului și din Macedonia sârbească, iar argumentul diplomatului român este covârșitor: Serbia vrea să alipească cei 200.000 de sârbi care

³⁰ *Ibidem*, p. 384.

trăiesc în Banat, dar vrea în același timp să-i păstreze pe cei 400.000 de români care trăiesc pe Valea Timocului și în Macedonia sârbească.

Traian Vuia – Banatul (Timișana)

Ultimul și cel de-al patrulea studiu pe care-l abordăm îi aparține ilustrului pionier al aviației mondiale, Traian Vuia³¹ și vede lumina tiparului la Paris, în anul 1918, editat de Comitetul Național al românilor din Transilvania și Bucovina. Spre deosebire de celelalte trei studii prezentate mai sus – Sever Bocu, Traian Lalescu și George G. Mironescu – și care abundă în interpretări istorice, demografice, filosofice, diplomatice sau de drept internațional, cel al aviatorului Traian Vuia scoate în evidență o serie de realități politice, care îl conduc la judecăți uneori intransigente. Să începem cu ultima, pentru a înțelege mai bine ansamblul: *„Românii din Banat, poate și în virtutea unui trecut istoric diferit, au arătat mai multă maturitate politică decât cei din alte regiuni românești supuse habsburgilor. Ei nu au avut încredere în aceștia din urmă, care au uimit lumea prin ingratitudea lor”*³². Încă din „Introducerea” studiului său, Traian Vuia pune lucrurile la punct: *„Căpetenia maghiarilor, Géza, l-a botezat pe fiul său, Ștefan, care a cerut o coroană papei Silvestru al II-lea. Acest rege clarvăzător și înțelept a înțeles că diferitele popoare din regatul lui, deși mai puțin războinice și vorbind idiomuri diferite, erau superioare poporului lui”*³³. Primul capitol se intitulează *„Banatul. Prezentare istorică”* și începe cu precizarea că această provincie a fost românească din toate timpurile și că nu a fost niciodată locuită de maghiari. Capitolul al II-lea, denumit *„Considerații politice”*, pornește de la precizarea că *„înainte de 1867, maghiarii nu erau cunoscuți în Banat. Atunci (la instituirea dualismului n.n.) au fost alungați și înlocuiți, în administrația țării, funcționarii nemți, cu o bandă flămândă formată din toate deșeurile fostei nobilimi maghiare”*³⁴. Iar mai departe, după ce scoate în evidență faptul că *„era suficient ca un ungur să știe să scrie sau să citească pentru a obține poziții înalte în țară”*, Traian Vuia scoate în evidență corupția acestor funcționari:

³¹ **Traian Vuia** (1872-1950) se naște în Bujorul Bănățean, lângă Făget. Studiile liceale le face la Lugoj, la Liceul Romano-Catolic, după care se înscrie la Politehnica din Budapesta. Este nevoit să se retragă, din lipsa fondurilor necesare și își continuă studiile la Facultatea de Drept din Budapesta, unde își ia și doctoratul (1901). Pleacă la Paris (1902), iar în anul 1906, pe 18 martie, reușește să se ridice de la sol prin mijloace proprii, la bordul aparatului „Vuia I”, poreclit și „Liliacul”, în premieră mondială.

³² *Banatul și culisele ...*, p. 512.

³³ *Ibidem*, p. 78.

³⁴ *Ibidem*, p. 487.

„guvernul însuși a trebuit să recunoască faptul că erau necinstiți prin excelență... dar nu s-au văzut niciodată sancțiuni. Funcționarii vinovați de a fi jefuit casieriile publice ale orfanilor și pupilelor comitatului au fost examinați de medici și declarați iresponsabili”³⁵.

Capitolul al III-lea este intitulat „Metodele de colonizare în stil prusac”. Deși titlul ne scutește de alte comentarii, Traian Vuia critică în termeni duri colonizările maghiare din Banat, cu precădere cele petrecute după 1872. Capitolul al IV-lea se referă la „Luptele politice ale românilor” și pune accentul pe previziunea tristă a lui Alexandru Mocioni din anul 1884, conform căreia „o schimbare politică a românilor în Imperiul Habsburgic nu poate să mai vină decât dintr-o nouă constelație europeană”³⁶. Capitolul al V-lea se referă la „Populația din Banat” și scoate în relief ponderea majoritară a românilor. Cel de-al șaselea capitol face referire la „Administrația publică. Instrucția publică – Cultele” și scoate în prim-plan maghiarizarea excesivă a aparatului public, a învățământului de stat și încercarea de a subordona cultele religioase. „Situția economică” face obiectul celui de-al șaptelea capitol, iar Traian Vuia face o descriere excelență a Podgoriei Aradului: „Comitatul Aradului produce nu numai cel mai mult vin și de cea mai bună calitate din toată Ungaria, dar și randamentul lui este cel mai ridicat. Vinul alb pe care îl produce Promontor se bucură de o reputație universală. După M. Fleurent, profesor de chimie industrială și membru al Academiei de Științe, el se pretează șampanizării și fabricanții de șampanie importă din acesta în Franța”³⁷. La fel de expresivă este și descrierea Clisurii sau a Băilor Herculane: „Drumul care mărginește Dunărea la vest de Orșova poate rivaliza cu Axenstrasse din Elveția. Ca stațiuni termale, Băile Herculane se bucură de o reputație mondială și, în epoca în care maghiarii nu se amestecaseră încă în administrarea acestei regiuni, acest oraș de ape termale era locul favorit de întâlnire al claselor avute din România, aici nu se vorbea decât franceza acum 30 de ani, toate inscripțiile, toate pancartele indicatoare erau franțuzești”³⁸.

Acestea sunt considerațiile celebrului aviator Traian Vuia despre Banat și despre problemele acestei provincii la Conferința de Pace de la Paris. Totuși, nu putem evita o concluzie legată de studiul lui Traian Vuia, care scoate în evidență ingratitudea istorică a Habsburgilor, nepriceperea și abuzurile maghiarilor în administrația Banatului, dar nu rostește nici un

³⁵ *Ibidem*, pp. 487-489.

³⁶ *Ibidem*, p. 494.

³⁷ *Ibidem*, p. 506.

³⁸ *Ibidem*, p. 509.

cuvințul despre sârbi, cei care reprezentau principalul adversar al românilor bănățeni la Conferința de Pace din capitala Franței. Cel mai probabil, studiul lui Traian Vuia este scris în anul 1918, înainte ca sârbii să ocupe Banatul și să le interzică rudelor lui Traian Vuia de la Surducu Muc și din Bujoru Bănățean să treacă dealul Făgetului, apoi Mureșul pe la Săvârșin și să ia trenul către Alba Iulia, pentru ca să voteze unirea Banatului cu România.

BIBLIOGRAFIE

Banatul și culisele Conferinței de Pace de la Paris, cuvânt înainte de acad. Dan Dubină, prefață de Crișu Dascălu, ediție îngrijită de Ioan David, Doru Sinaci și Bogdan Mihai Dascălu, Timișoara, Editura David Press Print, 2019.

Bocu, Sever, *La question du Banat: roumains et serbes*, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919.

Hașdeu, Bogdan Petriceicu, *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial* – Extras „Analele Academiei Române” (București), seria a II-a, tom. XVII, Memoriile Secțiunii Literare, Editura Institutului de Arte Grafice Carol Gobl, 1896, pp. 37-49.

Lalesco, Trajan, *Le problème ethnographique du Banat (Avec quatre tableaux statistiques et un carte du Banat)*, Paris, Imprimerie Paul Dupont, 1919.

Mironesco, G.G., *Aperçus sur la question roumaine*, Paris, Editions Ernest Laroux, 1919.

Vuia, Traian, *Le Banat (Timishana). Banatul (Timișana)*, Timișoara, David Press Print, 2010.

Județul Arad, înainte și după Tratatul de la Trianon. Realități demografice

The County of Arad Before and After the Treaty of Trianon. Demographic realities

Corneliu PĂDUREAN

*Prof. univ. dr. habil., Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad
corpad@gmail.com*

Abstract

The Treaty of Trianon enshrined in law the construction of the nation states at the end of the First World War in Central, Eastern and South-Eastern Europe. Thus the borders of Hungary with Romania, Austria, Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were established. Due to its location, Arad County was also involved in the process of drawing the border between Romania and Hungary.

In order to see what the territorial and demographic consequences of drawing the Trianon borders were for Arad County, we used the results of the Hungarian censuses in 1910 and 1920, as well as the data provided by the ‘Socec’ Yearbook of Great Romania.

Keywords: *territory, Romanians, Hungarians, confessions, census.*

Tratatul de la Trianon, încheiat la 4 iunie 1920, este ultimul din seria celor care puneau capăt Marelui Război. Tratatul, cu toate imperfecțiunile pe care le conținea, a stabilit granițele Ungariei cu vecinii săi (Austria, Cehoslovacia, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și România). În ceea ce privește România, aceasta era nemulțumită, mai ales în privința prevederilor privind Banatul.

Documentul pune capăt unei stări geopolitice de sorginte medievală, rezultat al politicii de cucerire a regatului maghiar, devenită anacronică din perspectiva filosofiei practicate de decidenții politici ai timpului, în privința construcției lumii postbelice. Deși contestat înainte dar și în ultimii 100 de ani de la semnare, de către politicieni maghiari și o parte a istoriografiei din Ungaria, tratatul se dovedește a fi o construcție viabilă până în zilele noastre, el fiind recunoscut și după al Doilea Război Mondial, dar și prin alte documente internaționale.

Tratatul a consfințit în plan juridic, construcția statelor naționale de la sfârșitul Primului Război Mondial în Centrul, Estul și Sud-Estul Europei.

În același timp, Trianonul a fost și rămâne o consacrare în dreptul internațional a Ungariei ca stat național, stat dispărut după anul 1526, în urma luptei de la Mohács. Construcția statală din anul 1867, numită Austro-Ungaria, nu a însemnat reconstrucția statului ungar, ci o asociere a aristocrației maghiare la conducerea unui stat existent, devenit astfel bicefal. Cu toate că la Budapesta funcționau instituții specifice unui stat, în ordinea internațională de dinainte de anul 1920, nu a existat un stat ungar.

Faptul că și după 100 de ani de la semnare, prevederile tratatului, cu mici excepții, sunt valabile în continuare, poate fi explicat și prin aceea, că pentru prima oară în istorie, la tratativele Conferinței de Pace din 1919-1920, au fost implicați nu doar politicienii ci și diverși experți, a căror opinie a fost luată în seamă¹. Chiar delegația maghiară prezentă la tratativele pregătitoare a tratatului semnat la Palatul Marele Trianon de la Versailles, condusă de către contele Apponyi Albert, a fost însoțită de către un număr mare de experți, aflați sub conducerea lui Teleki Pal². Granița dintre România și Ungaria, stabilită atunci, este și astăzi aceeași, fiind modificată doar în timpul în care au fost puse în practică prevederile arbitrajului de la Viena, din 30 august 1940.

În cele ce urmează, departe de orice polemică sau politizare a subiectului, dorim să evidențiem câteva aspecte referitoare la realitățile de ordin demografic, existente în comitatul, respectiv județul Arad*, înainte și după aplicarea prevederilor de la Trianon. Când vorbim de realități demografice, ne referim la cele care au fost surprinse de către administrația maghiară cu prilejul recensământului din anul 1910 și cel organizat de către statul ungar în anul 1920. Datele pentru anul 1920, le vom completa cu rezultatele recensământului inițiat de către Consiliul Dirigent, pe care le regăsim în Anuarul „Socec” al României Mari.

Recensământul pentru anul 1920, a fost efectuat de către autoritățile maghiare, în primele zile ale anului 1921, după ce au fost stabilite prin tratatul de la Trianon hotarele Ungariei. Momentul critic al recensământului a fost stabilit conform normelor internaționale, la ora 0 a zilei de 31 decembrie 1920. În acel moment, în unele zone ale Ungariei, încă se mai aflau trupe străine de ocupație. Este vorba de teritorii aflate la frontiera cu

¹ Vasile Pușcaș, „Trianon, Trianon!”, în *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*, Vasile Pușcaș, Ionel N. Sava (coord.), Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020, p. 383.

² *Ibidem*, p. 384.

* Pe parcursul studiului, când ne referim la județul Arad înainte de anul 1920, vom folosi termenul utilizat în epocă, cel de *comitat*.

Regatul Sârbo-Croato-Sloven³. În această situație s-au aflat județele Baranya și Bácska, care au fost părăsite de către armata sârbo-croato-slovenă în luna august a anului 1921⁴. În aceste teritorii, înregistrarea populației s-a efectuat în luna noiembrie a anului 1921.

Cu toate că realitatea istorică a anului 1920 și din primele zece luni ale anului 1921, nu a permis efectuarea recensământului pe întregul teritoriu al statului ungar, datele înregistrate în teritoriile de la granița cu România, nu au fost afectate. Autoritățile maghiare au consemnat situația demografică existentă în acel moment, în fostele comitate ale Imperiului austro-ungar, Arad, Bihor, Cenad și Satu Mare, aflate la granița de est.

Conform recensământului din anul 1910, comitatul Arad avea o suprafață totală de 1.051.060 jugăre cadastrale, ceea ce echivala cu 6051,46 kmp*. Din această suprafață, 5.939,08 kmp, reprezenta partea rurală a comitatului, iar 112,38 kmp era întinderea orașului Arad, care avea statutul *de oraș liber regesc*⁵. În raport cu alte comitate, aflate sub administrație maghiară, Aradul făcea parte din categoria comitatelor cu o suprafață medie.

Pe această suprafață, locuiau 414.388 de persoane, din care 2.475 erau militari, restul de 411.913 fiind civili. Un număr de 350.944 din această populație, locuia în mediul rural, iar 60.969 reprezentau populația urbană. Prezența cetății în orașul Arad, a impus prin definiție, cantonarea unui număr mai mare de militari, care la momentul recensământului, numărau 2.197 de suflete. În mediul rural, numărul acestora a fost semnificativ mai mic, fiind înregistrate 278 de persoane⁶. În aceste condiții, densitatea medie a populației comitatului, a fost de 68,5 locuitori/kmp.

Din fostul comitat, după trasarea granițelor trianonice, conform recensământului din anul 1920, a rămas în Ungaria un teritoriu de 46.939 jugăre cadastrale⁷, adică 270,08 kmp. Această suprafață forma la acea dată, ceea ce autoritățile maghiare denumeau încă a fi comitatul Arad. Era de fapt doar 4,46% din suprafața fostului comitat Arad de la 1910. Practic, era o parte din fosta Plasă Elek (Aletea), compusă din cinci comune:

³ *Az 1920 évi Népszámlálás*, hatodik rész. Végeredmények Összefoglalása (Recensământul din anul 1920, partea a VI-a, Rezumatul datelor finale), Budapesta, 1929, p. 4*.

⁴ *Az 1920 évi Népszámlálás*, első rész. A népesség főbb demografiai adatai (Recensământul din anul 1920, partea I, Datele demografice principale ale populației), Budapesta, 1923, p. 1*.

* 1 jugăr cadastral = 0,0057546416 kmp.

⁵ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás*, első rész, A népesség főbb adatai (Recensământul din anul 1910, partea I, Datele demografice principale ale populației), Budapesta, 1912, p. 340.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Az 1920 évi Népszámlálás*, partea I, ..., p. 128.

Almáskamarás, Elek, Medgyesbodzás, Medgyesegyháza, Nagykamarás. În anul 1910, Plasa Elek, avea în componența sa, un număr de 10 comune. Comunele Otlaca (Grăniceri), Pilu, Sânmartin, Șiclău, Vărșand, au rămas și după anul 1920, în structura județului Arad din România Mare.

Conform recensământului din 1920, în cele cinci comune trăiau un număr de 21.720 persoane, iar 111 care erau plecate din localitățile de domiciliu la data înregistrării⁸. În aceste condiții, densitatea medie a populației era de 80,4 locuitori/kmp. Ulterior, cele cinci comune, au intrat în componența județului Békés.

Populația era distribuită în cele cinci comune, conform tabelului de mai jos, care cuprinde și populația acestora și la recensământul din 1910.

Tabelul nr. 1. Dinamica populației din localitățile fostului comitat Arad, intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon

Nr.	Localitatea	Dinamica populație			
		1910	1920	Valori absolute	%
1.	Almáskamarás	2.116	2.404	288	13,6
2.	Elek	7.268	7.640	372	5,1
3.	Medgyesbodzás	2.413	2.264	-149	-6,2
4.	Medgyesegyháza	3.628	5.504	1876	51,7
5.	Nagykamarás	3.598	3.908	310	8,6
Total		19.023	21.720	+2697	14,2

Surse: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás*, első rész, A népesség főbb adatai (Recensământul din anul 1910, partea I-a, Datele demografice principale ale populației), Budapesta, 1912, p. 340; *Az 1920 évi Népszámlálás*, első rész, A népesség főbb demografiai adatai (Recensământul din anul 1920, partea I-a, Datele demografice principale ale populației), Budapesta, 1923, p.

Cei 19.023 de locuitori, au reprezentat în anul 1910, 4,6% din populația totală a comitatului Arad, respectiv 5,4% din populația care trăia în mediul rural. Raportată la populația din județul Arad rămas în România Mare, populația din anul 1920 a celor cinci comune, a reprezentat 5,7% din totalul de 379.969 de locuitori, câți se pare* că avea județul după Trianon⁹. Ponderea acesteia a crescut pe fondul creșterii numărului de persoane și a scăderii populației la nivelul întregului județ.

⁸ *Ibidem*.

* În anul 1920, Consiliul Dirigent a inițiat un recensământ, a cărui rezultate nu sunt foarte exacte. Datele acestui recensământ au fost utilizate în Anuarul „Socec” al României Mari.

⁹ *Anuarul „Socec” al României Mari*, vol. II, București, Editura „Socec” & Co” S. A., 1924-1925, Ardealul, p. 31.

Observăm că pe parcursul celor 10 ani, populația celor cinci comune, a sporit cu 14,2%, cu toate că în segmentul acesta temporal, s-a desfășurat și Primul Război Mondial. Nu cunoaștem pierderile de vieți omenești suferite de respectivele comune din cauza Marelui Război, dar cu siguranță, în cei peste patru ani de război, au fost locuitori care au pierit pe front, sau au fost victime colaterale ale acestuia. Tot din cauza războiului, rata nupțialității și implicit a natalității, a scăzut cu siguranță. Cu toate acestea, doar comuna Medgyesbodzása înregistrat un regres de 6,2% a numărului populației. Cea mai mare creștere de populație, a fost consemnată în cazul comunei Medgyesegyháza, cu 51,7%.

Creșterea aceasta, poate fi pusă atât pe seama sporului natural al populației. În anul 1910, numărul total al populației, care avea vârsta cuprinsă între 0 – 11 ani, a fost de 3.448. ceea ce reprezenta 18,1%¹⁰. Peste 10 ani, în aceleași cinci comune, locuitori din aceeași categorie de vârstă, au reprezentat un număr de 6.014 persoane, adică 27,7%¹¹. Între 0 - 3 ani erau 1.590, între 3 - 5 ani, 954, iar între 6 - 11 ani , 3.470. Cei mai puțini s-au născut între anii 1915-1917, după care asistăm pe parcursul a trei ani (1918-1920), la o creștere a natalității. Majoritatea celor care aveau vârsta de până la 11 ani, s-au născut în anii de la începutul deceniului doi a secolului XX, până după primul an al Marelui Război.

Sporul migratoriu, a contribuit și el la creșterea populației. În cazul localității Medgyesegyháza, acesta este cel mai evident. În anul 1920, în această comună, numărul persoanelor cu vârsta între 0-11 ani a fost de 1.521¹², față de 1.181 în anul 1910¹³. Creșterea totală a populației comunei între cele două recensăminte a fost însă de 1.876 de persoane, după cum se poate vedea din Tabelul nr. 1. Deci este limpede că trebuie să fie și un spor migratoriu de cel puțin 355 de indivizi.

După semnarea Tratatului de la Trianon, Biroul de repatriați care funcționa la Arad, a organizat în mai multe rânduri, caravane care plecau din gara Arad, cu cei care nu doreau să trăiască în România, și au solicitat repatrierea¹⁴. Este de presupus, fără să deținem informații în acest moment al cercetării, ca unii dintre cei care s-au repatriat să fi dorit să se așeze în localitățile din apropierea frontierei, în speranța că într-o zi se vor întoarce

¹⁰ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...*, p. 334.

¹¹ *Az 1920 évi Népszámlálás, ...*, p. 128.

¹² *Ibidem*.

¹³ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...*, p. 334.

¹⁴ *Aradi Közlöny* (Arad), anul XXXV, nr. 75, 21 aprilie 1920, p. 2; nr. 79, 25 aprilie 1920, p. 1; nr. 81 din 28 aprilie 1920, p. 2; nr. 97, 20 mai 1920, p. 2; nr. 108 5 iunie 1920, p. 3; nr. 109, 6 iunie 1920, p. 2.

la locurile pe care le părăseau. Distanța în linie dreaptă dintre localitatea Medgyesegyháza și frontiera cu România, este de aproximativ 40 km.

În contextul subiectului acestui studiu, un punct important îl reprezintă, analiza aspectelor de ordin etnic și implicit confesional.

Chestionarele utilizate de către administrația maghiară cu ocazia recensămintelor, făceau referire nu la etnia persoanei recensate, ci la limba ei maternă. La recensământul din 1910, instrucțiunile date recenzorilor, au nuanțat definiția „limbii materne”, în sensul că aceasta putea să fie și limba care era vorbită în familie și care nu era cu necesitate limba mamei. Din acest motiv, cifrele care sunt trecute la rubrica „limba maternă” trebuie să fie utilizate cu o oarecare relativitate.

La recensământul din anul 1910, din totalul populației rurale și urbane a județului Arad, un număr de 239.755 (57,8%) persoane avea limba română ca limba maternă, 124.215 (29,9%) limba maghiară, 38.695 (9,3%) limba germană, 5.451 (1,3%) limba slovacă, 677 (0,1%) rutenă, 70 (sub 0,1%) croată, 2.138 (0,5%) sârbă, iar 3.387 (0,8%), au declarat alte limbi materne decât cele cuprinse în chestionar..

Prin intermediul Tabelului nr. 2, putem urmări, valorile absolute și relative ale locuitorilor din cele cinci comune ale Plasei Elek rămase în Ungaria, din perspectiva limbilor materne cu care au fost înregistrați. Cu ocazia ambelor recensăminte, constatăm că ponderea cea mai mare o aveau locuitorii care au declarat limba maghiară, ca limbă maternă, urmați de către cei de limbă germană, slovacă și română.

Între cele două recensăminte numărul românilor a sporit cel mai mult, cu 31,3%. Ei au fost urmați de către slovaci cu 22,1%, maghiari cu 12,3% și de către germani cu 9,3%. Pentru anul 1920 însă, chiar dacă valorile brute ale tuturor vorbitorilor acestor limbi au crescut, observăm o schimbare a ponderii lor în cadrul structurii etnice a celor cinci comune. Diminuarea ponderii maghiarilor și germanilor, a avut loc pe fondul unei ușoare creșteri a valorilor relative a românilor și slovacilor.

Tabelul nr. 2. Structura etnică a comunelor din fostul comitat Arad, intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon

Limba	Anul recensământului				Dinamica între recensăminte	
	1910		1920			
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Română	1645	8,6	2161	9,9	516	31,6
Maghiară	8025	42,1	9015	41,5	990	12,3
Germană	6919	36,4	7565	34,8	646	9,3
Slovacă	2424	12,7	2962	14,3	538	22,1

Rutenă	-	-	-	-	-	-
Croată	-	-	1	sub 0,1	1	sub 0,1
Sârbă	3	sub 01	3	sub 0,1	0	0
Altele	7	sub 01	13	sub 0,1	0	0
Total	19023	100	21720	100	2691	14,1

Surse: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...*, p. 341; *Az 1920 évi Népszámlálás...*, p.129.

Având în vedere datele statistice de mai sus, ne punem firesc întrebarea cu privire la cauzele care au dus la creșterea numărului românilor cu 31,3%.

Tabelul nr. 3. Structura etnică după limba maternă a comunelor din fostul comitat Arad, intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon

Localitatea Anul	Limba								
	rom.	mag.	ger.	slo.	rut.	cro.	srb.	al	T
Almáskamarás									
1910	35	137	1944	-	-	-	-	-	2116
1920	15	232	2156	1	-	-	-	-	2404
Elek									
1910	1407	1004	4839	16	-	-	2	-	7268
1920	1183	1206	5201	42	-	-	1	7	7640
Medgyesbodzás									
1910	8	2075	39	291	-	-	-	-	2413
1920	13	1995	42	213	-	-	1	-	2264
Medgyesegyháza									
1910	49	1431	63	2084	-	-	1	-	3628
1920	637	2096	103	2661	-	1	1	5	5504
Nagykamarás									
1910	146	3378	34	33	-	-	-	7	3598
1920	313	3486	63	45	-	-	-	1	3908

Surse: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...*p. 341; *Az 1920 évi Népszámlálás...*, p. 129.

rom-români; mag-maghiari; ger-germani; slo-slovaci; rut-ruteni; cro-croați; srb-sârbi; al-alții; T- total.

Dacă urmărim datele înscrise în Tabelul nr. 3, constatăm că cea mai mare creștere a populației române, a avut loc în comuna Medgyesegyháza*, de la 49, la 637 de suflete, adică o creștere de 1300%. Așa cum am văzut în Tabelul nr 1, este și comuna cu cea mai mare creștere a populației. Poate să fie vorba și de un spor migratoriu, deși este greu de imaginat ca în cazul acestora, după îndelungate secole de stăpânire străină, când aveau posibilitatea să trăiască într-un stat românesc, să fi venit din teritorii care au intrat în componența României.

Documentele cercetate de către noi, certifică un fenomen de părăsire a unor localități de către români, care după 1917, au început să se refugieze în orașul Arad sau în localități din interiorul județului¹⁵. Pe de altă parte, este posibil, fără să putem susține cu informații statistice, să fi fost și o migrație internă a unor români din alte localități din Ungaria, care să se fi apropiat de granița cu România. În același timp, poate fi vorba și de o schimbare a instrucțiunilor privind definiția limbii materne. Nu trebuie să uităm, că trasarea granițelor în conformitate cu principiul etnic stabilit la Trianon, să fi determinat o acuratețe mai mare a înregistrării etniei, respectiv a limbii materne. În *Cuvânt înainte*¹⁶ la volumul I a lucrării referitoare la datele înregistrate la recensământ, nu sunt oferite informații asupra metodologiei utilizate pentru înregistrarea limbii materne.

În aceeași comună Medgyesegyháza, o creștere de 27,7%, consemnăm și în cazul populației cu limba maternă slovacă. Cauzele concentrării unui număr semnificativ de români și slovaci în această comună, trebuie studiate pe viitor, în conexiune cu fenomenele demografice din alte comune aflate de-o parte și de alta a graniței trianonice româno-ungare, dar și prin cercetarea altor surse de informare.

Revenind la Tabelul nr. 3, în cazul localităților Almáskamarás și Elek, s-a înregistrat o scădere a numărului celor care aveau româna, ca limbă maternă. Același fenomen s-a înregistrat și în cazul vorbitorilor nativi de limbă maghiară din comuna Medgyesbodzás. Singura etnie care nu a înregistrat o diminuare a numărului lor în nici una din cele cinci comune, a fost cea germană. Creșterea cea mai mare, a fost de 362 de suflete, în comuna Elek.

Să urmărim în continuare și aspectele de ordin confesional. În cele cinci comune din fostul comitat Arad, rămase în Ungaria prin Tratatul de la

*aproximativ 30-40 km de frontiera cu România, în linie dreaptă.

¹⁵ Corneliu Pădurean, „Unele considerații privind problema refugiaților din Ungaria în județul Arad, după Primul Război Mondial”, în *Annales Universitatis Apulensis series historica* (Alba Iulia), 2003, nr. 7, pp. 371-375.

¹⁶ *Az 1920 évi Népszámlálás*, partea I, ..., pp. III-IV.

Trianon, plurietnismul, a fost însoțit și de multiconfesionalism. Tabelul nr. 4, ilustrează situația confesională pe teritoriul aflat în atenția noastră, precum și dinamica acesteia, conform recensămintelor oficiale.

Fără nici o tăgadă, confesiunea cea mai răspândită printre locuitori, era cea romano-catolică, urmată la mare distanță de confesiunea ortodoxă. Cu excepția credincioșilor aparținând confesiunii unitariene și a izraelite a căror număr a scăzut, toate celelalte confesiuni au avut un trend ascendent. În cifre brute, Biserica Romano-Catolică și-a crescut numărul credincioșilor cu 1.507 de suflete, adică cu 10,9%. Aceștia au fost urmați de evanghelici, 595 (20,6%) și ortodocși 481 (27,7%). Observăm că a crescut și numărul credincioșilor care aparțineau unor confesiuni nenominalizate. Fără să deținem informații sigure, dar cunoscând tendințele în materie confesională din județul Arad la începutul secolului XX, credem că este vorba mai cu seamă de credincioși baptiști¹⁷.

Tabelul nr. 4. Structura confesională însumată a comunelor din fostul comitat Arad, intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon

Confesiunea	Anul recensământului				Dinamica între recensăminte	
	1910		1920			
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Ortodocși	1.734	9,1	2.215	10,1	481	27,7
Rom.cat.	13.855	72,8	15.362	70,7	1.507	10,9
Gr. cat.	27	0,1	98	0,4	71	36,3
Reformați	335	1,7	432	1,9	97	28,9
Evanghelici	2.886	15,1	3.481	16,0	595	20,6
Unitarieni	18	sub 0,1	6	sub 0,1	-12	-66,6
Izraeliți	161	0,8	104	0,4	-57	-35,5
Alte conf.	7	Sub 0,1	22	0,1	15	31,4
Total	19.023	100	21.720	100	2697	14,1

Surse: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...* p. 341; *Az 1920 évi Népszámlálás...* p. 129.

Dacă comparăm datele cuprinse în tabelele nr. 2 și 4, putem să mai stabilim câteva concluzii.

¹⁷ Ioan Bunaciu, *Istoria răspândirii credinței baptiste în România*, București, Editura Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din R. S. România, 1981; Alexa Popovici, *Istoria baptiștilor din România: 1856-1989*, ed. a 2-a, revăzută, Oradea, Editura Universității Emanuel / Editura Făclia, 2007.

Se știe că românii erau în mod tradițional, fie de confesiune ortodoxă, sau greco-catolică, ortodocși fiind și cei de etnie sârbă. În anul 1910, au fost înregistrați, un număr de 1.734 de persoane, care frecventau biserica ortodoxă. Dacă îi adăugăm și pe cei 27 de greco-catolici, obținem cifra de 1.761 de persoane. Cifrele adunate ale celor care aveau ca limbă maternă, limba română și cea sârbă însă, nu depășeau 1.648 de suflete. Rezultă o diferență de 113 persoane. Dacă scădem cele trei persoane cu limba maternă sârbă, înseamnă că numărul total al românilor ca etnie, este mai mic cu 110 suflete, decât numărul membrilor confesiunilor românilor. Dacă în cazul limbii materne, instrucțiunile date recenzorilor permiteau o interpretare relativă a definirii limbii materne, în cazul confesiunii, nu mai exista această posibilitate. Mergând pe firul acestei logici, numărul real al românilor, ar trebuit să fie de 1.755 de persoane și nu de 1.645.

Dacă păstrăm aceeași modalitate de interpretarea datelor și pentru anul 1920, ortodocșii și greco-catolicii, au fost în număr de 2.313, în timp ce românii și sârbii au reprezentat 2.164. Scăzând pe cei trei sârbi existenți, rezultă că ar fi fost 2.310 români, adică cu 140 de persoane în plus, față de statistica oficială maghiară.

Urmărind tabelul de mai jos, observăm că tendințele înregistrate în cazul structurii etnice, se regăsesc și în cazul structurii confesională a celor cinci comune. Numărul credincioșilor ortodocși a scăzut și a crescut, cum era firesc, în comunele în care a scăzut și crescut numărul românilor. Ca și în cazul analizei comparative a tabelelor nr. 2 și nr. 4, constatăm diferențe între valorile din dreptul românilor și cel al ortodocșilor, conform tabelelor nr. 3 și nr. 5.

Tabelul nr. 5. Structura confesională a comunelor din fostul comitat Arad, intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon

Localitatea Anul	Religia								
	ort.	rc.	grc.	ref.	ev.	uni.	izr.	al	T
Almás Kamarás									
1910	36	2063	-	9	1	-	7	-	2116
1920	7	2370	4	18	5	-	-	-	2404
Elek									
1910	1391	5671	6	107	22	3	62	6	7268
1920	1160	6186	39	137	68	1	42	7	7640
Medgyesbodzás									
1910	11	1937	10	35	398	2	20	-	2413
1920	13	1925	11	17	290	1	7	-	2264
Medgyesegyháza									

1910	66	1043	10	111	2319	13	65	1	3628
1920	648	1576	34	157	3018	4	52	15	5504
Nagykamarás									
1910	230	3141	1	73	146	-	7	-	3598
1920	387	3305	10	103	100	-	3	-	3908

Surse: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...* p. 341; *Az 1920 évi Népszámlálás...* p. 129.

ort.-ortodocși; rc.-romano-catolici; grc.-greco-catolici; ref.-reformați; ev.-evangelici; uni.-unitarieni; izr.-izraeliți; al-alții; T-total.

O analiză comparativă între maghiari și confesiunea romano-catolică, este destul de dificil de realizat, având în vedere faptul că maghiarii puteau să aparțină mai multor confesiuni: romano-catolică, reformată sau unitariană.

Pe de altă parte, locuitorii de limbă maternă germană, putea să frecventeze biserica romano-catolică, reformată sau evanghelică. Nici datele din dreptul celor care aparțin confesiunii izraelite, nu pot să ne ofere informații certe și neinterpretabile în privința evreilor. Chiar dacă confesiunii izraelite aparțineau doar evrei, mulți din rândul acestei etnii, s-au convertit la religia romano-catolică, fiind incluși în statistici în rândul maghiarilor. Tot în rândul romano-catolicilor, trebuie să-l includem și pe singurul croat care locuia la Medgyesegyháza.

Concluzia analizei de până acum, este că cele cinci comune care au revenit Ungariei prin Tratatul de la Trianon, au avut o populație cu o structură pluriethnică și multiconfesională, în cadrul căreia, etnia maghiară și confesiunea romano-catolică au fost majoritare. Această compoziție a populației, a fost de fapt rezultat al politicii de cuceriri inițiată încă în timpul regatului feudal maghiar. Cuceririle arpadienilor, făcute în estul Câmpiei Panonice, au întrerup în teritoriile respective, evoluția comunităților de români, atestați de documentele medievale, spre statalitate, după ce au rămas fără apărare.

Începând cu secolul al XVIII și pe parcursul secolului al XIX-lea, după instaurarea stăpânirii habsburgice în fostul regat ungar și în Principatul Transilvaniei, au loc serie de infiltrări de populații străine. Colonizările cu elemente germane, sârbești, maghiare, slovace precum și cu alte etnii, au avut loc în Banat, Crișana, Satu Mare și Maramureș. După anul 1867, colonizarea cu etnici maghiari, mai ales în centrele urbane, a continuat. Alături de aceste mișcări de populație, trebuie să amintim

accentuarea politicii de deznăționalizare, practică de administrația de la Budapesta¹⁸.

După ce am văzut „zestrea” umană preluată de către Ungaria de la fostul comitat Arad, majoritar românesc, să urmărim și starea moștenirii materiale. Ne vom opri doar asupra habitatului celor 21.720 de persoane, care au revenit Ungariei.

Din Tabelul nr. 6, se poate observa, că cele mai multe case, 87,2%, respectiv 79,5 în 1920, erau construite din chirpici și din chirpici pe fundație de piatră sau cărămidă (6,6% și 16,4%). Este un habitat specifice unei populații agricole, cu un nivel de trai pauper.

Pe fondul scăderii ponderii caselor din chirpici, pe parcursul a 10 ani, numărul caselor cu fundație aproape s-a triplat. Este, credem noi, un semn de îmbunătățire a condițiilor de habitat a locuitorilor și a condiției lor economice. Probabil această tendință, a fost mai prezentă până la începutul Marelui Război. Pe de altă parte, numărul caselor din materiale mai trainice, dar și mai scumpe, adică din piatră sau cărămidă, a scăzut. Este un semn al accentuării pauperizării populației, mai ales ca și o consecință a Primului Război Mondial.

Cele mai multe case cu fundație, au fost ridicate, pe fondul scăderii numărului de case doar din chirpici sau alte materiale, ca și în cazul comunelor Elek și la Medgyesbodzás. Localitatea Elek, a fost în timpul în care făcea parte din comitatul Arad, sediu de plasă, deci o așezare cu o importanță economică și administrativă importantă.

Să mai reținem, că sporirea numărului total al populației din cele cinci comune, a fost însoțită de creșterea numărului caselor. Dacă în anul 1910, media persoanelor care locuiau într-o casă a fost de 6,3, în 1920, aceasta a scăzut la 5,9 suflete.

Tabelul nr. 6. Situația habitatului în comunele din fostul comitat Arad, intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon

Localitatea Anul	Chirpici	Chirpici și fundație de piatră sau cărămidă	Piatră sau cărămidă	Lemn sau alte materiale	Total case
Almáskamarás					
1910	316	49	23	-	388

¹⁸ Ștefan Manciulea, *Granița de Vest*, editor Achim Valeriu, Baia Mare, 1994, pp. 72-105.

1920	394	31	7	1	433
Elek					
1910	1030	71	92	4	1197
1920	902	314	75	1	1292
Medgyesbodzás					
1910	340	12	16	-	368
1920	225	133	9	-	367
Medgyesegyháza					
1910	526	48	20	2	596
1920	841	47	29	1	918
Nagykamarás					
1910	419	21	27	1	468
1920	526	70	24	-	620
Total					
1910	2631	201	178	7	3017
1920	2888	595	144	3	3630

Surse: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás...* p. 341; *Az 1920 évi Népszámlálás...* p. 129.

După ce am văzut pierderile suferite de către fostul comitat Arad, să vedem cu ce a rămas județul Arad, după pacea trianonică.

Conform datelor furnizate de către *Anuarul „Socec” al României Mari*, teritoriul județului Arad, avea o suprafață de 6.005 kmp¹⁹ și un număr de 379.969 de locuitori, conform datelor înregistrate la recensământul din 1920. Aceasta însemna o densitate de 66 loc/ kmp. Acest teritoriu cu populația amintită, era împărțit în nouă plase și orașul Arad, care avea statutul de comună urbană. Aici locuiau un număr de 62.490 de persoane²⁰.

Comparând aceste date referitoare la județul Arad în anul 1920, cu date referitoare la comitatul Arad în anul 1910, constatăm o scădere a teritoriului său, de la 6051,46 kmp și o micșorare a populației de la 414.388 de locuitori²¹. Același fenomen s-a înregistrat și în cazul orașului Arad, a cărui populație civilă și militară a fost în anul 1910, de 63.166 de persoane²²

Din punct de vedere al structurii etice, populația județului Arad, era formată din 245.113 (64,5%) români, 98.208 (25,8%) maghiari, 31.524 (8,3%) germani, 7.822 (2,0%) evrei și 15.302 (4,0%) alte

¹⁹ *Anuarul „Socec” al României Mari*, vol. II, București, Editura „Socec” & Co” S. A., 1924-1925, Ardealul, p. 31.

²⁰ *Ibidem*, p. 6.

²¹ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi ...*, p. 340.

²² *Ibidem*.

naționalități²³. Raportate aceste cifre, la rezultatele recensământului din 1910, constatăm o scădere înfimă a numărului românilor, de la 245.206 (59,1%)²⁴, dar o creșterii ponderii lor. Conform datelor furnizate de *Anuarul „Socec”*, singurele pe care le avem la dispoziție, scăderi importante sunt semnalate în cazul maghiarilor și a germanilor, de la 124.215 (29,9%), respectiv de la 38.695 (9,3%)²⁵.

Scăderea suprafeței județului Arad, este rezultatul prevederilor Tratatului de la Trianon, așa cum în parte, și scăderea populației sale se poate explica și prin consecințele acestui document.

Dar tot ca urmare a acestui act juridic internațional, în componența județului Arad, au intrat un număr de patru comune, care au aparținut comitatului Csanád (Cenad). Este vorba de comunele Kisiratos (Iratoșul Mic) și Tornya (Turnu) din Plasa Battonya (Bătania) și comunele Nagylak (Nădlac) și Sajtény (Șetin)²⁶. Localitatea Nădlac, a fost împărțită în două, partea cea mai mică, de 10,9 kmp, cu o populație de 1.038 de locuitori în anul 1920, revenind Ungariei²⁷. Restul comunei Nădlac, cu 130,7 kmp* și o populație de 15.000 de locuitori²⁸, a intrat în componența României.

Celelalte localități preluate de către județul Arad de la comitatul Cenad, aveau la începutul deceniului trei a secolului XX, următoarea situație din punct de vedere a numărului de locuitori: Iratoșul Mic – 2.490²⁹; Șetin – 4.760³⁰; Turnu – 2.265³¹.

Cam aceasta era situația județului Arad, la sfârșitul anului 1920.

Acum, la finalul acestei analize din perspectiva demografiei istorice, la 100 de ani de la Tratatul de la Trianon credem că se impune o întrebare. Ce s-a întâmplat cu comunitățile românești din cele cinci comune în tot acest timp și care este situația lor în prezent?

²³ *Anuarul „Socec”* ..., p. 6.

²⁴ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi* ..., p. 341.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 340-342.

²⁷ *Az 1920 évi Népszámlálás...*, p. 130.

* La recensământul din anul 1910, Nădlacul a avut o suprafață de 24.607 jugăre cadastrale (141,6 kmp.)

²⁸ *Anuarul „Socec”* ..., p. 99.

²⁹ *Ibidem*, p. 96.

³⁰ *Ibidem*, p. 105.

³¹ *Ibidem*, p. 110.

Pentru a răspunde la această întrebare, am apelat, în lipsa altei surse, la un document oficial întocmit de către statul ungar. Este vorba de recensământul din anul 2011³².

Tabelul nr. 7. Prezența românilor în comunele din fostul comitat Arad intrate în componența Ungariei prin Tratatul de la Trianon, la recensământul din anul 2011

Localitatea	Anul	
	1920	2011
Almáskamarás	15	-
Elek	1183	271
Medgyesbodzás	13	17
Medgyesegyház	637	81
Nagykamarás	313	21

Sursa: Az 1920 évi Népszámlálás...p. 129; 2011. Évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3.4. Békés megye (Recensământul din 2011. Date teritoriale. Județul Békés), Szeged, 2013, pp. 165-166.

Cu o singură excepție, care se numește Medgyesbodzás, constatăm o reducere drastică sau o chiar o dispariție, a numărului persoanelor care la recensământul din anul 2011 au declarat că sunt de etnie română. Dacă în anul 1920, numărul total al românilor din cele cinci comune a fost de 2.161 de suflete, în anul 2011, în aceleași cinci comune, au fost înregistrate doar 390 de persoane cu această etnie. Este vorba de o diminuarea a numărului românilor de 82,0 %.

Concluzii interesante putem stabili dacă analizăm și starea lor confesională. Din datele recensământului, am reținut doar cifrele din dreptul celor de confesiune ortodoxă și greco-catolică, socotind că acestea sunt confesiuni care sunt caracteristice marii majorități a românilor.

Urmărind localitățile în ordinea lor alfabetică, constatăm că la Almáskamarás, deși nu s-a declarat nici o persoană a fi român, sunt totuși trei ortodocși³³. La Elek, au fost înregistrați un număr de 69 ortodocși și 92 de greco-catolici, ceea ce înseamnă că restul de 110 români au trecut la altă confesiune³⁴. La Medgyesbodzás însă, cei 11 ortodocși și 10 greco-catolici,

³² 2011. Évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3.4. Békés megye (Recensământul din 2011. Date teritoriale. Județul Békés), Szeged, 2013.

³³ *Ibidem*, p. 171.

³⁴ *Ibidem*.

depășeau numărul românilor³⁵. Situația poate fi determinată fie de faptul că unii se socoteau maghiari, dar și-au păstrat credința strămoșească, ori proveneau din căsătorii mixte și au fost botezați în una din cele două confesiuni. În fine, la Medgyesegyháza, cei 36 de ortodocși și 14 greco-catolici, erau mai puțini decât cei 81 de români declarați³⁶. Restul de 31 de români, au fost botezați în alte confesiuni, la fel ca și cei 21 de români de la Nagykararás³⁷ care nu se regăsesc în nici una din credințele strămoșilor lor.

Paradoxal, conform rezultatelor recensământului din anul 2011 din Ungaria, numărul celor care s-au declarat români sau și de altă naționalitate*, a fost de 35.641³⁸. Astfel, românii au ajuns să fie, conform rezultatelor recensământului, a treia naționalitate din Ungaria, după rromi și germani. Ortodocși însă, s-au declarat a fi, doar 4.230 de persoane. La recensământul din anul 2001, doar 7.995 de persoane au fost înregistrate ca fiind de naționalitate română.

Creșterea cu 241,1% a românilor din Ungaria, este explicată de presa română de acolo, prin modul de întocmire a chestionarului de la recensământ. Cei chestionați, trebuiau să răspundă (opțional) la întrebări precum: „ce naționalitate ai?”, „în afară de naționalitatea anterioară, mai aparții și altei naționalități?”, „ce limbă maternă ai?”. Prin acest fel de întrebări, la care dacă o singură dată se răspundea cu cuvântul *român*, mulți dintre cei recenzați se trezeau că aveau dublă naționalitate. Suma celor care s-au declarat unguri, cu cei declarați români, depășea în cazul unor localități, populația totală existentă³⁹. În situație asemănătoare, au fost și celelalte naționalități. Se știe foarte bine, că de-a lungul timpului, guvernării maghiari, au folosit recensămintele ca mijloc de modificare a realității etnice și confesionale în teritoriile aflate sub administrația lor.

Probabil, în următorii 50 de ani, va continua diminuarea românilor, până la dispariția lor din cele cinci comune din Ungaria, care au stat în atenția studiului nostru, dar și din alte așezări.

³⁵ *Ibidem*, p. 172.

³⁶ *Ibidem*, p. 171.

³⁷ *Ibidem*, p. 172.

* puteau să declare că aparțin la cel mult două naționalități.

³⁸ Eva Șimon, „Suntem cu 241,1% mai mulți români în Ungaria”, în *Foaia românească* (Jula), Săptămânal al românilor din Ungaria, anul LXIII, nr. 14, 5 aprilie 2013, pp. 3, 5, 8.

³⁹ Idem, „Răs cu plâns, balebă de mânz...”, în *Ibidem*, p. 3.

BIBLIOGRAFIE

2011. Évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3.4. Békés megye (Recensământul din 2011. Date teritoriale. Județul Békés), Szeged, 2013.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálás, első rész, A népesség főbb adatai (Recensământul din anul 1910, partea I-a, Datele demografice principale ale populației), Budapesta, 1912.

Anuarul „Socec” al României Mari, vol. II, București, Editura „Socec” & Co” S. A., 1924-1925, Ardealul.

Anuarul „Socec” al României Mari, vol. II, București, Editura „Socec” & Co” S. A., 1924-1925.

Aradi Közlöny (Arad), anul XXXV, 1920.

Az 1920 évi Népszámlálás, első rész. A népesség főbb demografiai adatai (Recensământul din anul 1920, partea I-a, Datele demografice principale ale populației), Budapesta, 1923.

Az 1920 évi Népszámlálás, hatodik rész. Végeredmények Összefoglalása (Recensământul din anul 1920, partea a VI-a, Rezumatul datelor finale), Budapesta, 1929.

Bunaciu, Ioan, *Istoria răspândirii credinței baptiste în România*, București, Editura Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din R. S. România, 1981.

Manciulea, Ștefan, *Granița de Vest*, editor Achim Valeriu, Baia Mare, 1994.

Pădurean, Corneliu, „Unele considerații privind problema refugiaților din Ungaria în județul Arad, după Primul Război Mondial”, în *Annales Universitatis Apulensis, series historica* (Alba Iulia), 2003, nr. 7.

Popovici, Alexa, *Istoria baptilor din România: 1856-1989*, ed. a 2-a, revăzută, Oradea, Editura Universității Emanuel, Editura Făclia, 2007.

Puşcaş, Vasile, „Trianon, Trianon!”, în *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*, Vasile Puşcaş, Ionel N. Sava (coord.), Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.

Șimon, Eva, „Suntem cu 241,1% mai mulți români în Ungaria”, în *Foaia românească* (Jula), anul LXIII, nr. 14 din 5 aprilie 2013.

Idem, „Râs cu plâns, balegă de mânz...”, în *Foaia românească* (Jula), anul LXIII, nr. 14 din 5 aprilie 2013.

Mihai Șerban. Un arădean participant la Conferința de Pace de la Paris (1920)

Mihai Șerban. An Arad Citizen Attending the Paris Peace Conference (1920)

Dr. Gabriela Adina MARCO
Comitetul Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii,
Academia Română, filiala Arad
Complexul Muzeal Arad

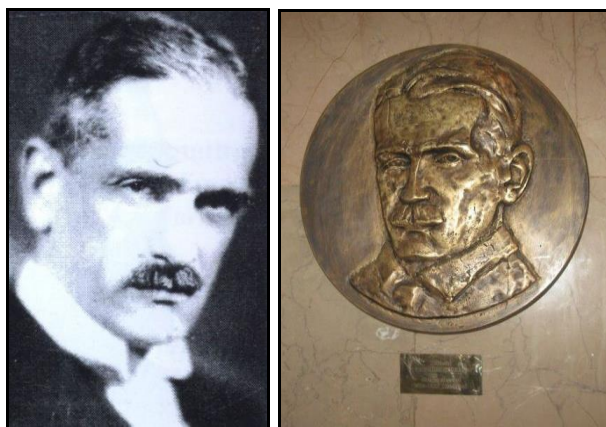
Abstract

Mihai Șerban emerged from an old noble family from Arad region. Even if the family was not Nădlac native, its members were connected with the town on Mureș River. For the last 200 years, several family members have contributed to the cultural and political life of Transylvania, Romania and the whole world, starting with Moise Nicoară and up to the world-class director, Andrei Șerban.

Keywords: noble family, family tree, economic commission, national movement.

Mihai Adrian Șerban¹, fiul lui Mihai Șerban și Justina Roman, născut la 22 august/3 septembrie 1887 la Szeged, botezat de către preotul Vincențiu Marcovici în biserica ortodoxă română din Nădlac în care slujea bunicul său, George Șerban. Ca nașă de botez a asistat Letiția, soția lui Nicolae Oncu, avocat din Arad și directorul Băncii „Victoria”. Mihai Adrian Șerban a fost căsătorit cu Mărioara născută Blaga, cu care a avut trei copii: Alexandru, Mihai (1921-1997) și Constantin, toții devenind ingineri constructori. Mihai a fost și un biolog renumit, care și-a început cariera ca asistent al lui Emil Racoviță.

¹ <http://www.septemcastra.ro/index.php/2009/11/un-destin-remarcabil-mihai-serban/>, 30.03.2011; Lucian Predescu, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., edit. Vestala, 1999, p. 774; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, pp. 139-142; Ioan Lupaș, *Corespondență. Scrisori primite (Selecție) A-C*, selecție, introducere și note alcătuite de Radu Ardelean și Lucian Giura, Sibiu, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2003, p. 86.

Mihai Adrian Șerban

Mihai Adrian Șerban a absolvit liceul în orașul Szeged, după care a urmat Academia de Înalte Studii Comerciale din Viena (licențiat în 1908) și Academia de Agricultură la Halle (1912). În anul 1914, a publicat la Berlin lucrarea de doctorat intitulată *Rumäniens Agrarverhältnisse*, iar ulterior, la București, a publicat ediția în limba română a lucrării, sub titlul *Problemele noastre social-agrare. Studiu din domeniul politicii economice și sociale*. Pe lângă acestea, a mai publicat câteva lucrări pe tematică agricolă: *Noile îngrășăminte azotoase* (București, 1914); *Criza generală agricolă și situația agrară în România* (1930); *Organizarea Camerelor de agricultură* (1930); *Suprapopulația agricolă* (1933).

Consiliul Dirigent de la Sibiu a propus guvernului României să includă în Delegația română de la Conferința de Pace de la Paris și transilvăneni, în calitate de experți ai situației existente în provincia proaspăt alipită țării. Printre aceștia se numărau: Alexandru Vaida-Voevod, Caius Brediceanu, căpitanul Pilat, Mihai Șerban, George Crișan, Ionel Mocioni, Ion Grigore, ing. Lazăr I. Iosif². Mihai Șerban a condus comisia economică a României.

După Unirea Transilvaniei cu România, Mihai Adrian Șerban a fost numit, în august 1919, Director al Academiei de Agricultură din Cluj, actuala Universitate de Științe Agricole și Medicină Veterinară. Exceptând un răstimp de cinci ani, între 1922-1927, a deținut funcțiile de rector și decan până la arbitrajul de la Viena din august 1940, când a demisionat. Aula Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară din Cluj îi

² Alexandru Baboș, „Consiliul Dirigent al Transilvaniei și Conferința de Pace de la Paris”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coord.), Focșani, Editura Empro, 1999, p. 66.

poartă numele, iar intrarea în clădirea rectoratului este străjuită de un bust al său. Mihai Șerban a deținut funcțiile de președinte al Senatului învățământului superior agronomic din România, vicepreședinte al Comisiunii internaționale permanente a învățământului agricol, a fost membru al conducerii Federației internaționale a „tehnicienilor” agronomi (ultimele două având sediul la Roma).

A fost un național-țărănist convins, apropiat al lui Iuliu Maniu și al lui Alexandru Vaida-Voevod. În anul 1928, este ales deputat, iar un an mai târziu, organizează Grupul parlamentar de agricultură.

Mihai Șerban a fost subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor în guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod, între 11 august și 17 octombrie 1932³. În guvernul condus de același Alexandru Vaida-Voevod, care a condus țara între 14 ianuarie și 9 noiembrie 1933, Mihai Șerban a fost Subsecretar de stat al Președintelui Consiliului de Miniștri pentru Minorități⁴. A fost din nou subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor în guvernul condus de Constantin Argetoianu, care a guvernat între 28 septembrie și 23 noiembrie 1939⁵, precum și în următorul guvern, condus de Gheorghe Tătărescu, care a guvernat între 24 noiembrie 1939 și 11 mai 1940, rămânând pe aceeași funcție și în guvernul din perioada 11 mai – 4 iulie 1940⁶.

Împreună cu familia sa, Mihai Șerban este considerat ctitorul primei biserici românești din Băile Tușnad. Legăturile sale cu această localitate țin de relația strânsă cu socrul său, Iosif Blaga (1864-1937)⁷, președintele Societății Balneare Tușnad, căruia i-a și succedat în funcție. Construcția bisericii ortodoxe române din Băile Tușnad a început în anul 1939 și datorită Dictatului de la Viena, lucrările au fost întrerupte, biserica fiind terminată abia în anul 1978. Lăcașul de cult are ca hram Adormirea Maicii Domnului. Piatra de temelie a lăcașului de cult a fost pusă la data de 13 octombrie 1939. A fost construită după planurile arhitectului bucureștean Radu Udroiș. La ridicarea bisericii și a clopotniței s-au folosit piatră de

³ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Enciclopedie de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2000, p. 110.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 114.

⁶ *Ibidem*, p. 115.

⁷ **Iosif Blaga** a fost un profesor la Colegiul Național „Andrei Șaguna” din Brașov (1891-1915), director al liceului (1915-1927), protopop ortodox al Brașovului (1927-1937), a fost ginerele comerciantului Tache Stănescu. Între anii 1920-1937 a fost președintele Societății Balneare Băile Tușnad. A fost unchiul lui Lucian Blaga. A fost senator, ajungând vicepreședinte al Senatului (1928-1931). Vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 105; Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 85.

carieră la fundație și soclu, iar apoi cărămidă. Biserica are un stil arhitectonic bizantin, în formă de cruce cu trei abside. Pridvorul este realizat în stil brâncovenesc, cu coloane din piatră masivă cioplită în formă de funie împletită. Între anii 1971-1978, biserica a fost pictată în interior și exterior de Eugen Profeta din București. Biserica păstrează câteva icoane și cărți vechi, ce datează din secolul al XVIII-lea.

La data de 9 octombrie 1938, ministrul Mihai Șerban a donat bisericii din Nădlac suma de 10000 lei în memoria strămoșilor săi, cu scopul de a ajuta săracii⁸.

A decedat în ziua de 30 aprilie 1947. Apropiatii săi au susținut că sfârșitul i-a fost grăbit de amărăciunea falsificării alegerilor din 1946. Funeraliile au fost oficiate de episcopul ortodox Nicolae Colan, iar episcopul greco-catolic Iuliu Hossu a asistat la slujbă în picioare, în semn de respect. Este înmormântat în cripta familiei din Cimitirul Central (Hajongard) din Cluj.

Membrii familiei Șerban. **Mihai Șerban** (1837-1905) a fost tatăl ministrului Mihai Adrian Șerban și fiul preotului George Șerban din Nădlac. S-a căsătorit cu Justina Roman, fiica lui Visarion Roman, directorul Băncii „Albina” de la Sibiu⁹. Au avut copii pe: Mihai Adrian, născut la 22 august/3 septembrie 1887; Florița Melania, născută în 5/17 iulie 1890 și Mircea George Visarion, născut la 1/13 aprilie 1899.

A studiat științele juridice, ajungând jude regesc la „tribunalul criminal” din Szeged, anterior fiind pretor și jude suprem la jurisdicția cercuală locală din Nădlac, timp de 12 ani. A îndeplinit și funcția de inspector cercual la școlile confesionale, precum și președinte al comitetului parohial nădlăcan. Se stinge la data de 8/21 februarie 1905, la vârsta de 68 de ani.

Începând cu data de 21 octombrie 1867, Mihai Șerban se înscrie în Asociațiunea arădeană pentru cultura poporului român¹⁰, activând până la sfârșitul zilelor pe tărâm cultural și filantropic.

⁸ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Român* (A. P. O. R. Nădlac), registrul nr. 60/1915-1943, f. 153.

⁹ Alexandru Onojescu, Vlad Popovici (ed.), *Corespondențe politice peste Carpați. Visarion Roman – colaborator la ziarul „Românul” (1868-1870)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 35-39.

¹⁰ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad (A. N. S. J. Arad), *fond ASTRA, Despărțământul Arad*, dosarul nr. 25/1863, f. 80.

În localitatea de pe Mureș a luat ființă un comitet cu scopul de a sprijini teatrul transilvănean românesc, Mihai Șerban fiind unul dintre liderii acestui comitet, „compus din elementele cele mai mult promițătoare și cele mai inteligente din Nădlac” care „are deviza a conlucra cu tot felul întru popularizarea conceptului de teatru național și a mijloci ofertele banale de la aderenții aceluia”.

George Șerban (1838-1895)¹¹ are cea mai lungă activitate în slujba lui Dumnezeu dintre preoții care au păstorit la Nădlac. S-a născut în 12 martie 1808, fiind fiul preotului Teodor Șerban din Șiclău și al Anei. Teodor Șerban a activat la Parohia Șiclău încă dinainte de anul 1804¹² până în anul 1829. Trece la cele veșnice la data de 17 ianuarie 1830¹³, fiind înmormântat în cripta din biserica la care a slujit peste 25 de ani. Slujba de înmormântare a fost oficiată de preotul Vasile Țapoș, de la biserica cu hramul Sfântul Ierarh Nicolae din Socodor.

George Șerban provenea dintr-o veche familie românească, cu rădăcinile în Cernești, în Țara Chioarului, a cărei nobilitate a fost recunoscută în 5 mai 1609 de principele Gabriel Bathory (1608-1613)¹⁴. Într-un protocol al răposaților, la moartea unui fiu al său, Vichentie († 31 mai 1853), este precizat „starea lui – nobil”. Piatra funerară de pe mormântul preotului, ridicată de fiul său Mihai, are desenat un blazon nobiliar reprezentând un scut pe care sunt inserate trei piscuri și o căprioară. Deasupra scutului se află o diademă, iar partea superioară include un braț înarmat cu o sabie.

Preotul nădlăcan Mihail Cervencovici și-a căsătorit fiica, Pulcheria (1817-1873), cu cel care avea să îi urmeze în funcție, George Șerban. Căsătoria a avut loc la data de 3 februarie 1835, în biserica ortodoxă nădlăcană, fiind oficiată de preotul Lazăr Adamovici, ca naș asistând Alexandru Mihailovici. Pulcheria a trecut la cele veșnice la vârsta de 56 de ani, la data de 7 februarie 1873. George Șerban a fost rudă cu nemeșul

¹¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 371; Petre Țiucra, Pribeagul, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1936, p. 383; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 642.

¹² La Serviciul Județean Arad al Arhivelor Statului se păstrează registre de stare civilă ale Parohiei Șiclău doar începând cu anul 1804.

¹³ A. N. S. J. Arad, Colecția registrelor de stare civilă, Oficiul Parohial Ortodox Șiclău, Registrul nr. 13/1805-1831, Răposați, f. 117.

¹⁴ Ioan cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobiliare române*, ed. IV, Cluj-Napoca, Editura Societății culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2006, pp. 65, 349.

Dimitrie Șerban, născut în Șiclău, decedat la data 24 februarie 1847 și înmormântat în cimitirul din Nădlac.

George Șerban a făcut parte dintr-o adevărată „dinastie” de preoți: tatăl său a fost preot la Șiclău, socrul său, fratele socrului și alți membri ai familiei Cervencovici au funcționat la Nădlac în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Cei doi gineri ai săi, Ioan Căpitan și Ioan Leucuția, au fost și ei preoți, iar nepotul, Mihai Leucuția, a ajuns protopop de Țiria. De asemenea, un alt nepot, Emilian Căpitan, a îmbrățișat și el funcția de slujitor al Sfântului Altar.

Copiii săi ajunși la maturitate au ocupat funcții importante la acea vreme. **Mihai** a fost jude regesc la tribunalul din Szeged. **Teodor** s-a născut la 28 februarie 1846. Vorbea limbile română, maghiară, germană, sârbă. A absolvit 8 clase la gimnaziul din Szarvas, cu calificativul „bun”. Urmează ulterior Institutul Teologic la Arad în anii 1867/1868, 1868/1869, 1869/1870, pe care îl absolvă cu calificativul „bun”¹⁵. A fost hirotonit ca diacon la data de 10/22 martie 1885, iar în 16/28 martie 1885 a fost numit preot pentru parohia Bichiș. **George**, născut la 27 martie 1848, a devenit avocat „din legile comune și cambiale” la Nădlac. **Alexandru** cunoștea limbile română și maghiară. A urmat 7 clase la Szarvas. A îmbrățișat cariera didactică și mai apoi pe cea preotească, fiind inițial învățător în Timișești. În 19/31 decembrie 1897, Alexandru este hirotonit diacon, iar la 1 ianuarie 1898, este hirotonit preot și este numit administrator la Țigănești și Cueșd. George Șerban a mai avut copii pe: **Avacum**, decedat la 17 iulie 1837; **Elena**, decedată la 5 ianuarie 1838, **Vichentie**, decedat la 31 mai 1853, **Mihail**, care se stinge la vârsta de 3 ani, la 5 februarie 1856. Fiica preotului George Șerban, **Lenca (Elena)**, s-a căsătorit la vârsta de 22 de ani, cu Ioan Leucuția de 25 de ani, absolvent de teologie, originar din Sibiu. Căsătoria a avut loc în anul 1872. Fiul lor, Mihai a ajuns protopop al Țiriei și a participat în calitate de deputat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. **Alexandra**, născută la 9 iulie 1861, s-a căsătorit cu viitorul preot Ioan Căpitan. În anul 1892, acesta nu avea nicio ocupație, însă din anul 1898, documentele îl pomenesc ca fiind preot în Cladova¹⁶. Preotul Emil Căpitan, fiul lui Ioan Căpitan și al Alexandrei Șerban, născut la 5/17 noiembrie 1891, este menționat la parohia Galșa în anul 1931¹⁷. Vorbea româna și maghiara. A urmat gimnaziul în Brașov, Institutul Teologic Arad

¹⁵ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922, p. 704.

¹⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 3/1891-1893, f. 109; dosarul nr. 4/1932-1934, f. 157, 199.

¹⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 3/1928-1931, f. 623; Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad (A. A. O. R. Arad), Registru de hirotoniri.

în 1911/1912-1913/1914, absolvind cu calificativul „*distins*”. A fost hirotonit diacon la data de 5/18 august 1916 și preot în 10/23 august 1916. La începutul carierei, Ioan Căpitan este capelan temporar la Cutina (protopopiatul Belinț). Ioan Căpitan și Alexandra Șerban au mai avut o fiică, Iustina Aurelia, născută la data de 18/30 mai 1896.

George Șerban a absolvit Institutul Teologic din Arad în anul 1833/1834¹⁸. A fost numit la Nădlac ca administrator parohial în iunie 1838, alături de socrul său, preotul Mihai Cervencovici, devenind paroh în anul 1869. A fost hirotonit preot de către episcopul Aradului Gherasim Raț (1835-1850) în anul 1838.

Mai mult de jumătate de secol, George Șerban și-a concentrat activitatea pentru „înaintarea și prosperarea națiunii și bisericii sale”¹⁹.

George Șerban trece la cele veșnice la data de 8/20 noiembrie 1895²⁰, la vârsta de 87 de ani „în slăbiciunea bătrânețelor”, fiind înmormântat în „cimitirul De Din Sus” din Nădlac.

Alexandru Șerban s-a născut în anul 1924. Naș de botez i-a fost Alexandru Vaida-Voevod. A fost fiul lui Mihai Adrian Șerban. Pentru o scurtă perioadă, în anul 1990, a ocupat funcția de primar al municipiului Cluj-Napoca. A fost biograful familiei, punând pe hârtie amintiri și date interesante legate de istoria familiei Șerban. Volumul „Amintiri peste generații” a văzut lumina tiparului postum, în anul 2009. De asemenea, s-a ocupat de tipărirea în 4 volume a memoriilor lui Alexandru Vaida Voevod²¹, lucrare ce include peste 3000 de note de subsol referitoare la persoanele și evenimentele menționate de politicianul român.

Andrei Șerban²² s-a născut în București la 21 iunie 1943. Mama sa, Elpis, provine dintr-o familie de greci refugiați din calea prigoanei turcilor la Tulcea, unde s-a ocupat cu negoțul cu cereale. Deși avea studii juridice la Leipzig, tatăl său, Mihai George Visarion Șerban (Gogu) a devenit un cunoscut fotograf bucureștean, silit să își aleagă această carieră de noile conjuncturi politice.

¹⁸ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 681.

¹⁹ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 54/1879-1894, f. 79; registrul nr. 55/1879-1894, f. 79-81.

²⁰ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 87-III-1891, actul nr. 306.

²¹ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. I, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, 328 p.; Idem, vol. II, 354 p.; Idem, vol. III, 280 p.; Idem, vol. IV, 256 p.

²² Andrei Șerban, *O biografie*, Iași, Editura Polirom, 2006, 392 p.

În anul 1961, Andrei Șerban a fost admis la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică, secția Actorie, clasa profesorului Ion Finteșteanu. Din 1964, se transferă la secția Regie, la clasa profesorului Radu Penciulescu. În același an debutează regizoral pe scena Teatrului Nottara, cu piesa *Omul care s-a transformat în câine*, de Osvaldo Dragun.

În anul 1969, Andrei Șerban câștigă o bursă în SUA acordată de Fundația Ford, rămânând apoi în această țară. În anul 1990, preia conducerea Teatrului Național „Ion Luca Caragiale” din București. Din anul 1992 este profesor la Columbia University din New York, la catedra de teatru.

De-a lungul timpului a regizat piese de teatru sau spectacole de operă pe toate scenele importante ale mapamondului. De asemenea, a organizat și condus numeroase workshop-uri pentru tinerii actori promovând talentul și spiritul actoricesc și regizoral în lumea întreagă.

Cariera de succes i-a fost încununată de numeroase premii și distincții din România și din lume. Criticii de specialitate îl consideră pe Andrei Șerban drept cel mai mare regizor de teatru și de operă din secolul XX.

Mihai Leucuția – Protopop de Șiria

S-a născut în 19 august 1873, la Nădlac, fiul lui Ioan Leucuția și Elena Șerban. Fiica preotului George Șerban din Nădlac, Lenca (Elena), s-a căsătorit la vârsta de 22 de ani cu Ioan Leucuția de 25 de ani, absolvent de teologie, originar din Sibiu. Căsătoria a avut loc în anul 1872.

A urmat școala (6 clase) la Beiuș și Szarvas, apoi în Arad și H. M. Vasarhely. După 8 clase gimnaziale, a absolvit Institutul Teologic din Arad în anul școlar 1892/1893²³, cu calificativul „*bun*”. Mihai Leucuția cunoștea limbile română, maghiară și germană.

De asemenea, a făcut parte dintr-o adevărată „dinastie” de slujitori ai Sfântului Altar. Tatăl său, Ioan Leucuția, a fost preot, iar alți membri ai familiei, precum străbunicul Teodor Șerban, bunicul George Șerban, unchiul Ioan Căpitan, verișorul Emil Căpitan²⁴, care s-a remarcat ca un adevărat preot-cărturar, au îmbrățișat aceeași meserie, pe parcursul a peste două veacuri.

Mihai Leucuția a trecut la cele veșnice la data de 9 decembrie 1942 la Arad.

²³ A. N. S. J. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 228/1902, f. 27; Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 714.

²⁴ Pavel Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, pp. 393-395.

Verișor al lui Mihai Adrian Șerban a fost preotul **Emilian Căpitan**, fiul preotului Ioan Căpitan și al Alexandrei Șerban, născut la 5/17 noiembrie 1891 și care, în 1931, este menționat în parohia Galșa²⁵. Acesta a activat o perioadă la Nădlac la școala confesională ca și învățător suplinitor. Emilian Leucuția este numit de Consistoriul Diecezan prin decizia nr. 4961/1896 ca învățător suplinitor la Nădlac, la școala inferioară centrală (clasele I, II și III), din 12 octombrie 1896 până în aprilie 1897²⁶, în locul învățătorului Samson Lugojan, bolnav. Era „preparand absolut cu examen de calificare”, absolvent în anul 1893/1894 ca particular²⁷. Ca salariu primea suma de 30 florini pe lună, bani scăzuți din salariul învățătorului titular, având și locuință gratuită în incinta școlii. În aprilie, școala s-a închis din cauza „morbului lipicios” (fekete himlős). După eradicarea epidemiei, Emilian Leucuția nu se mai prezintă la școală, dar solicită salariul până la încheierea anului școlar. Comitetul parohial a primit numeroase reclamații împotriva acestui învățător. Părinții copiilor îl acuzau că bate elevii „cu orice-i venea în mână, peste degete, peste mâini de le băgau bieții în gură de durere, apoi îi silea după batere să scrie într-un picior timp uitat”²⁸. În anul școlar 1897/1898 Emilian Leucuția este numit învățător în Șimand.

În ultimele două secole, numeroși membri ai familiei sale s-au remarcat în viața culturală și politică a Transilvaniei și României, începând cu Moise Nicoară, continuând cu Teodor Șerban, Mihai Șerban, Emil Căpitan, Mihai Adrian Șerban și până la celebrul regizor de teatru și operă, Andrei Șerban.

BIBLIOGRAFIE

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad:

- dosarul nr. 87-III-1891.
- Registrul de hirotoniri.

²⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 3/1928-1931, f. 623.

²⁶ *Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, f. 135; dosarul nr. 22/1891-1900, f. 131-132; A. N. S. J. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 285/1892, f. 3, 10; *Ibidem, fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 177/1896, f. 174, 199.

²⁷ T. Botiș, *op. cit.*, p. 479, A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 22/1891-1900, f. 108.

²⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 22/1891-1900, f. 131.

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad:

- *fond ASTRA, Despărțământul Arad*:
- dosarul nr. 25/1863.
- *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*:
- dosarul nr. 285/1892.
- *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*:
- dosarul nr. 177/1896.
- dosarul nr. 228/1902.
- Colecția registrelor de stare civilă, Oficiul Parohial Ortodox Șiclău:
- Registrul nr. 13/1805-1831, Răposăți.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Român*:

- dosarul nr. 3/1891-1893.
- dosarul nr. 3/1928-1931.
- dosarul nr. 4/1932-1934.
- dosarul nr. 22/1891-1900.
- registrul nr. 54/1879-1894.
- registrul nr. 55/1879-1894.
- registrul nr. 56/1894-1898.
- registrul nr. 60/1915-1943.

Alexandrescu, Ion; Bulei, Ion; Mamina, Ion; Scurtu, Ioan, *Enciclopedia de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2000.

Baboș, Alexandru, „Consiliul Dirigent al Transilvaniei și Conferința de Pace de la Paris”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coordonatori), Focșani, Editura Empro, 1999, pp. 63-75.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922.

Lupaș, Ioan, *Corespondență. Scrisori primite (Selecție) A-C*, selecție, introducere și note alcătuite de Radu Ardelean și Lucian Giura, Sibiu, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2003.

Onojescu, Alexandru; Popovici, Vlad (editori), *Corespondențe politice peste Carpați. Visarion Roman – colaborator la ziarul „Românul” (1868-1870)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010.

Predescu, Lucian, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., edit. Vestala, 1999.

Pușcariu, Ioan cavalier de, *Date istorice privitoare la familiile nobiliare române*, ed. IV, Cluj-Napoca, Editura Societății culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2006.

- Șerban, Andrei, *O biografie*, Iași, Editura Polirom, 2006.
- Țiucra, Pribeagul, Petre, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1936.
- Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii*, vol. III, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006.
- Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008.
- Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.
- <http://www.septemcastra.ro/index.php/2009/11/un-destin-remarcabil-mihai-serban/>, 30.03.2011.

Două sigilii ale regelui Ferdinand I și Ministerului Afacerilor Străine pe împuternicirea dată lui Alexandru Vaida-Voevod pentru Conferința de Pace de la Paris (1920)

Two Seals of King Ferdinand I and the Ministry of Foreign Affairs on the Political Empowerment of Alexandru Vaida-Voevod for the Peace Conference in Paris (1920)

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS
Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
laurszem@gmail.com

Abstract

The article analyses, using sigilography and heraldry, two seals that belonged, on January 10, 1920, to King Ferdinand I and the Ministry of Foreign Affairs and that validated a document by which Alexandru Vaida-Voevod, President of the Council of Ministers, was empowered as plenipotentiary at the Paris Peace Conference.

Keywords: *King Ferdinand I, Ministry of Foreign Affairs, seals, Alexandru Vaida-Voevod, Paris Peace Conference, heraldry.*

La Arhivele Naționale Istorice Centrale din București se află, printre altele, un document emis la București, în 10 ianuarie 1920¹, prin care Ferdinand I, regele României, îl împuternicește pe Alexandru Vaida-Voevod, președintele Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine, în calitate de plenipotențiar la Conferința pentru încheierea păcii. Documentul, redactat în limba română, tradus în franceză, este semnat de suveran, de Vaida-Voevod și este autentificat cu sigiliul regal și cu sigiliul Ministerului Afacerilor Străine.

Adoptarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920) a necesitat ample demersuri diplomatice ale delegației României condusă, inițial, de Ion I. C. Brătianu, apoi de Alexandru Vaida-Voevod. În perioada februarie-jumătatea lunii martie 1920, fiind când la Paris, când la Londra, Alexandru Vaida-Voevod a transmis lui Iuliu Maniu², lui Nicolae Iorga, președintele

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Vaida-Voevod Alexandru*, dosarul nr. 118, f. 1-2.

² *Ibidem*, dosarul nr. 120, f. 1-5.

Camerei³ și lui Ștefan Cicio-Pop, prim-ministru ad-interim⁴, informații privind interesele noastre și instrucțiuni pentru pregătirea terenului Conferinței de Pace.

Descriem, mai jos, cele două sigilii, apelând la știința heraldică și la sigilografie.

I. Sigiliul regelui Ferdinand este anepigraf⁵, are formă rotundă (67 x 85 mm), este timbrat mobil⁶, cuprinzând în emblema⁷ stema României de la 1872, cu mici modificări, anume: scut cu concavități pe marginea superioară și pe flancuri, cu colțurile de sus retezate și răsucite spre spate, talpa în acoladă, scartelat⁸, având în cartierul 1, pe albastru⁹, acvila încoronată¹⁰, redată în întregime și din față, cu aripile deschise și cu zborul¹¹ în jos, ținând în gheare sabia și sceptrul, în 2, pe roșu, capul de bour, cu stea între coarnele

³ *Ibidem*, dosarul nr. 134, f. 1.

⁴ *Ibidem*, dosarele nr. 155, f. 1-2 și nr. 221, f. 1-2.

⁵ Anepigraf = nu are legendă.

⁶ Sigiliul timbrat = sigiliul confecționat prin plasarea, deasupra cerii calde, a unei foițe-timbru peste care se aplică matricea sigilară. Din punctul de vedere al tehnicii de confecționare se împart în: a) sigiliul cu timbru fix; b) sigiliul cu timbrul mobil. La un sigiliu timbrat se disting trei elemente: a) foița-timbru; b) ceara sau coca pe care se aplică; c) mătasea sau ața cu care este prins timbrul. Pentru creșterea puterii de rezistență a sigiliului, marginile foiței-timbru au fost cusute de suport ori pe reversul acestuia; în dreptul impresiunii sigilare s-a lipit un carton; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pp. 213-218.

⁷ Emblema = reprezentarea gravată pe suprafața unui sigiliu; *Dicționar al științelor...*, p. 109.

⁸ Scartelat (sfertuit) = scut împărțit în patru secțiuni egale printr-o linie verticală și una orizontală. Cele patru secțiuni rezultate se numesc cartiere; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901, p. 206.

⁹ Albastru (azur) = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii orizontale plasate la distanță egală. Semnifică loialitate, fidelitate, frumusețe; A. de la Porte, *Trésor héraldique d'après d'Hozier, Ménétrier, Boisseau, etc.*, Paris, Leipzig, H. Casterman, Tournai, 1861, p. 11.

¹⁰ Încoronat = se spune despre animale sau despre figuri umane care au o coroană pe cap; W. Maigne, *Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements, l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la législation nobiliaires*, Paris, Garnier frères, Libraires-Éditeurs, 1860, p. 233.

¹¹ Zbor = figură heraldică naturală reprezentată ca două aripi de pasăre (când acestea sunt de îngeri sau grifoni, pot fi denumite și cu termenul de aripi). Când se utilizează o singură aripă, se blazonează cu termenul de semizbor; *Dicționar al științelor...*, p. 238.

care au vârfurile recurbate în exterior, în 3, pe roșu, un leu născând¹² dintr-o coroană deschisă, orientat spre dextra¹³, ținând între labele anterioare o stea, în 4, pe albastru, doi delfini, cu corpurile sinuoase, cu capetele în jos și afronțați¹⁴. Peste tot, armele familiei de Hohenzollern: scut cu colțurile superioare retezate, concavitate pe flancuri, talpa în acoladă, sfertuit, cu argint¹⁵ în cartierele 1 și 4 și cu negru¹⁶ în cartierele 2 și 3. Scutul mare, timbrat¹⁷ de o coroană închisă, terminată cu glob crucifer¹⁸, are ca suport¹⁹ doi lei, redați rampanți²⁰ și afronțați, cu cozile bifurcate, stând cu picioarele pe două arabescuri²¹, acolate²² la mijloc, pe care este așezată și talpa. Sub

¹² *Născând* este o expresie care se aplică leului atunci când este redată doar jumătatea superioară a corpului său și care pare să iasă fie din câmp, fie dintr-o fascie sau din șef; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 352.

¹³ *Dextra* = termen prin care se indică poziția unei mobile în scut, la dreapta; în heraldică poziția dreapta-stânga este inversă decât în accepțiunea curentă; *Dicționar al științelor...*, p. 100.

¹⁴ *Afrontate* = două personaje, animale sau obiecte plasate față în față; *Dicționar al științelor...*, p. 19.

¹⁵ *Argintul* este un metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convențional prin câmp alb, respectiv suprafață liberă. Simbolizează puritate, nevinovăție, sinceritate; H. Gourdon de Genouillac, *Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités*, Paris, E. Dentu, Éditeur, Libraire de la Société des Gens des Lettres, 1868, pp. 16-17.

¹⁶ *Negru* este o culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale. Semnifică știință, modestie, durere, prudență; *Dicționar al științelor...*, p. 173.

¹⁷ *Timbrat* = termen care indică poziția unei mobile față de scut. Este propriu coifului cu cimier și lambrechini; *Dicționar al științelor...*, p. 230.

¹⁸ *Glob crucifer* = sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribut al suveranității. În heraldica românească globul crucifer este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și armeriile statului român. Sfera simbolizează pământul, iar crucea de pe sferă simbolizează dominația creștină asupra lumii; *Dicționar al științelor...*, p. 127; Paola Rapelli, *Simboluri ale puterii și mari dinastii*, Monitorul Oficial, 2009, pp. 40-41.

¹⁹ *Suport* = element exterior al scutului, reprezentat de un animal având rolul de a sprijini scutul; *Dicționar al științelor...*, p. 225.

²⁰ *Rampant* = se spune despre câine, ogar, porc mistreț, vulpoi când stau pe labele de dinapoi, capul întors spre partea dreaptă a scutului; este situația naturală a leului; W. Maigne, *op. cit.*, p. 261.

²¹ *Arabescul* = poate fi pus în legătură cu pânza de păianjen și, de asemenea, cu labirintul, al cărui itinerar complex are menirea să conducă de la periferie spre centrul local (simbolul centrului invizibil al ființei; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I (A-D), București, Editura Artemis, 1994, pp. 121-122.

scut, pe o eșarfă, cu două ondulații concave pe flancuri și una convexă pe mijloc, deviza²³: **NIHIL SINE DEO**. Compoziția heraldică este înscrisă într-un pavilion²⁴ căptușit²⁵ cu hermină²⁶ și prins, în partea de sus, sub o coroană închisă, mai mare puțin decât prima, terminată, de asemenea, cu glob crucifer, deasupra căreia este o panglică care pornește, în pal²⁷, din marginea exterioară a bordurii²⁸ rotunde, bifurcându-se, după ce iese din bordură, spre exterior, urmărind traiectoria cercului interior, în două părți sinuoase care se termină în cozi de rândunică ce au la extremități câte doi ciucuri care se intersectează în săritoare²⁹. Pe exterior, bordura este ornată cu 13 coroane deschise, fiecare cu câte patru fleuroane³⁰.

II. Sigiliul Ministerului Afacerilor Străine are forma rotundă (43 mm), este imprimat, cu tuș albastru, pe traducerea în limba franceză și

²² Acolat = atributul oricărui animal care are un colier sau o coroană după gât; macle, romburi, ace de ceasornic, etc., care se ating la unghiurile lor laterale; un butuc de viță de vie agățat de un arac; un șarpe încolăcindu-se în jurul unui arbore, unei plane sau unei coloane; două ecusoane unite împreună pe flancuri; coliere sau panglici de ordine de cavalerie care înconjoară scutul (Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 5); văduvele care poartă scuturi acolate, unde primul din dreapta este cu armele soțului, iar cel din stânga cu armele femeii; scuturile astfel dispuse oferă uneori stemele a două state încorporate împreună; W. Maigne, *op. cit.*, p. 10.

²³ Deviza = inscripție conținând o maximă morală, o exclamație, o formulă de credință, un angajament; *Dicționar al științelor...*, p. 100.

²⁴ Pavilion = ornament exterior al scutului sub formă de mantou, prevăzut în partea superioară cu un baldachin. Este alcătuit din purpură, căptușit cu hermină, brodat cu franjuri și ciucuri din fir de aur. Simbolizează cortul sub care membrii familiilor domnitoare își adăpostesc armele. Uneori acesta este reprezentat chiar și în armele de stat, fără baldachin, semnificația păstrându-se totuși; *Dicționar al științelor...*, p. 183.

²⁵ Căptușit = termen utilizat la descrierea mantourilor, pavilioanelor și lambrechinilor, indicând felul smalturilor folosite pentru reprezentarea interiorului și exteriorului acestor ornamente ale scutului; *Dicționar al științelor...*, p. 66.

²⁶ Hermină = blană utilizată în alcătuirea stemelor, în special la căptușirea pavilioanelor și mantourilor. Este reprezentată convențional printr-o suprafață albă semănată cu codițe negre. Este blana folosită de obicei la reprezentarea armelor de stat. Simbolizează măreție, suveranitate; *Dicționar al științelor...*, p. 131.

²⁷ Palul = piesa onorabilă a scutului obținut prin trasarea a două linii verticale în centrul scutului; *Dicționar al științelor...*, p. 186.

²⁸ Bordura = piesă care înconjoară scutul, așa cum indică și numele său. Este simbolul protecției, al bunăvoinței și al recompensei; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 95.

²⁹ Săritoarea (crucea în curmeziș) = piesa onorabilă a scutului care se realizează prin suprapunerea benzii cu bara; *Dicționar al științelor...*, p. 186.

³⁰ Fleuron = element component al coroanei deschise care este fixat pe un cerc frontal, de obicei împodobit cu pietre prețioase; *Dicționar al științelor...*, p. 120.

cuprinde în emblemă stema României de la 1872³¹ (pe care o redăm mai jos, însă fără cromatică), cu modificările operate în anul 1881, după ridicarea României la rangul de regat.

Art. I. Armele României se fixează cum urmează:

Art. II. Scutul sau pavăza are forma vechilor scuturi românești, adică a unui pătrat lung rotunjit la ambele unghiuri de jos și terminat la mijlocul bazei printr-un vârful, iar de la mijlocul laturilor înălțimii, scutul se ascute și apoi crește iarăși spre unghiul de sus.

Linia de sus a capului (*chef*) este ușor înălțată în semicerc orizontal de la un unghi spre celălalt.

Scutul se împarte în patru secțiuni, prin două linii încrucișate la mijloc.

În I-a secțiune din dreapta sus figurează aquila romană cu capul spre aripa dreaptă, cu o cruce în gură, cu coroana Domnească, sabia și toiagul, simbolurile principatului Țării Românești. În dreapta aquilei sus un soare mișcând (*mouvant*).

³¹ Promulgată prin *Legea pentru modificarea armelor țării*, publicată în „Monitorul Oficial” nr. 57 din 11/23 martie 1872, p. 337; P. V. Năsturel, *Stema României. Studiu critic din punct de vedere heraldic cu numeroase figuri în text*, București, Tipografia «Voința Națională», 1892, pp. 219-221; Idem, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee. Cercetare critică pe terenul istoriei (cu numeroase figuri în culori)*, București, „Universala”, 1903, pp. 103-110; Ștefan D. Grecianu, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale cu planșe și vocabular*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1900, anexa de la p. 49; Constantin Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931 (extras din „Boabe de grâu”, II, 1931, nr. 2), pp. 19-20; Idem, „Stema României”, în *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, pp. 69-70; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 161; Idem, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, traducere din limba franceză Livia Sîrbu, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2005, p. 406; Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 46; Idem, „Stemele României moderne. De la Cuza la Marea Unire”, în *Magazin istoric* (București), anul XXVII, serie nouă, 1993, nr. 1 (310), pp. 3-5; Idem, *Arta și știința blazonului. Album*, București, 1994, pp. 36-37, poziția 43; Idem, *Din heraldica României. Album*, JIF, 1994, pp. 61-62; Idem, *Tipare sigilare provenind de la suveranii României 1866-1947*, București, Editura Biblioteca Centrală Pedagogică, 2000, pp. 10-11; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Simbolurile naționale ale României*, București, Editura Sylvi, 2003, pp. 128-129; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Matrice sigilare aparținând Ministerului de Interne și unor structuri polițienești (1831-1931)*, București, Editura Ministerului Administrației și Internelor, 2012, pp. 35-36; Idem, *Steme din emblemele matricelor sigilare care au aparținut unor unități de poliție (1831-1921)*, București, Editura Ministerului Afacerilor Interne, 2014, pp. 31-33.

În a II-a secțiune, din stânga de sus, figurează capul de bour cu o stea cu 6 raze între coarne, simbolul principatului Moldovei. În stânga bourului sus, o lună mișcând (*mouvant*).

În a III-a secțiune din dreapta jos, figurează leul ridicat, coronat, coada furcată (*queue fourchée*), cu o stea cu 6 raze între picioare și ieșind dintr-o coroană de Ban; simbolul banatului Craiovei³².

În a IV-a secțiune din stânga de jos, figurează 2 delfini, cap la cap și coadele depărtate în sus, care sunt simbolul țărmurilor Mării Negre. Pe scut va fi coroana regală.

Art. III. În mijlocul scutului României figurează scutul Măriei Sale Domnitorului, scartelat, având în secțiunea I-ia din dreapta sus și în cea din jos din stânga alb (*argent*); iară în cea din stânga de sus și în cea din dreapta de jos negru (*sable*).

Scutul României are suporti 2 lei de culori naturale, privind scutul și cu coadele trecând între picioare: simbolul Daciei.

Art. IV. Sub suporti este așezată o eșarpă, pe care este scris deviza familiei de Hohenzollern: *Nihil sine Deo*.

Art. V. Pavilionul având deasupra coroana regală...

Promulgăm această lege și ordonăm ca ea să fie investită cu sigiliul Statului și publicată în *Monitorul Oficial*.

Dat în București, la 8 Martie 1872.

După anul 1881, stemei descrise mai sus i s-au adus câteva modificări (deși acestea s-au înfăptuit prin uz și nu printr-o lege specială în acest sens), anume: înlocuirea coroanei regale ce timbra pavilionul, prin coroana de oțel alcătuită din țeava unui tun capturat de armata română în războiul de independență din 1877-1878³³, apoi schimbarea poziției cozilor celor doi lei servind ca suporti ai scutului (care le avuseseră trecute printre picioare, acum fiind purtate pe spate³⁴) cât și apariția crucii ordinului Steaua României³⁵ instituit de Carol I la 1877³⁶.

³² *Dicționar de istorie a României*, coord. Stan Stoica, cuvânt înainte: Acad. Dinu C. Giurescu, București, Editura Meronia, 2007, p. 348.

³³ Augustin Mureșan, *Stemele ținuturilor României (1938-1940)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2012, p. 28.

³⁴ „Leii purtând cozile printre picioare au fost aleși ca suporti ai stemei din 1872, fiindcă reprezentau așa-numiții «Lei ai Daciei» de antică tradiție pe meleagurilor noastre; s-a mai afirmat și că poziția respectivă simboliza și dependența față de Turcia ca putere suverană, drept pentru care în urma obținerii independenței de stat, leii au fost înfățișați după 1878 purtând cozile pe spate.”; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică...*, p. 161, nota 14.

³⁵ Vezi și C. Flondor, Const. Moisil, „Decorațiunile românești”, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, pp. 86-87; Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și*

Redăm, mai jos, conținutul documentului din 10 ianuarie 1920, precum și reproducerile grafice ale sigiliului regelui Ferdinand I, stemei României de la 1872³⁷, sigiliului Ministerului Afacerilor Străine, documentului din 10 ianuarie 1920 și traducerii în franceză a documentului de mai înainte.

Noi Ferdinand I, Rege al României, încrezându-Ne pe deplin în capacitatea, zelul și devotamentul Domnului Dr. Alexandru Vaida-Voevod, Președintele Consiliului, Ministru al Afacerilor Străine, am găsit cu cale de a-l numi și prin cele de față, semnate de mâna Noastră, îl împuternicim în calitate de Plenipotențiar al Nostru la Conferința pentru încheierea păcii, dându-i deplină și absolută putere de a se înțelege cu Plenipotențiarii celorlalte Puteri asupra măsurilor ce vor fi socotite ca cele mai potrivite pentru atingerea scopului propus.

Făgăduind încă, pe credința și cuvântul de Rege de a avea în plac și de a face să se execute din punct în punct cele asupra căror Plenipotențiarul Nostru va fi hotărât în înțelegere cu zișii Plenipotențiarilor conform instrucțiunilor care îi vor fi date din partea Noastră.

Pentru care am ordonat ca cele de față să fie investite cu sigiliul Nostru Regal.

Dat în reședința Noastră Regală din București la 10 Ianuarie 1920.

Ferdinand <m.p.>

Președintele Consiliului de Miniștri,

Ministru al Afacerilor Străine

Alex. Vaida Voevod <m.p.>

№ 77.

BIBLIOGRAFIE

Cernovodeanu, Dan, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, traducere din limba franceză Livia Sîrbu, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2005.

Idem, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

independență oglindită în simbol. Album heraldic, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 130, 131, fig. 140 a și 140 b.

³⁶ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică...*, p. 161 și pl. LXXI, fig. 2; vezi și P. V. Năsturel, *Stema României...*, p. 225, fig. 70 și p. 226; Idem, *Steagul, stema română...*, p. 106, fig. 35; Constantin Moisil, *Stema României. Originea...*, p. 20, fig. 51.

³⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Comisia consultativă heraldică*, dosarul nr. 3.

Chévalier, Jean, Ghéerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 1 (A-D), București, Editura Artemis, 1994; [vol. 2 (E-O), 1995; vol. 3 (P-Z)].

De la Porte, A., *Trésor héraldique d'après d'Hozier, Ménétrier, Boisseau, etc.*, Paris, Leipzig, H. Casterman, Tournai, 1861.

Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie, coordonator: Ionel Gal, autori: Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Ionel Gal, Gabriela Mărășoiu, Marin Mocanu, Ioana Alexandra Negreanu, Veronica Vasilescu, Gernot Nussbächer, Florea Oprea, Maria Soveja, Ștefan Stănciulescu, Elena Stângaciu, Maria Stoian, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Dicționar de istorie a României, de Dan Stoica, Vasile Mărculeț, Vasile Valentin, Valentina Bilcea, coordonator: Stan Stoica, cuvânt înainte: Acad. Dinu C. Giurescu, Editura Meronia, 2007.

Dogaru, Maria, *Arta și știința blazonului. Album*, București, 1994.

Idem, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

Idem, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984.

Idem, *Din heraldica României. Album*, JIF, 1994.

Idem, „Stemele României moderne. De la Cuza la Marea Unire”, în *Magazin istoric* (București), anul XXVII, serie nouă, 1993, nr. 1 (310), pp. 3-5.

Idem, *Tipare sigilare provenind de la suveranii României 1866-1947*, București, Editura Biblioteca Centrală Pedagogică, 2000.

Flondor C., Moisil Const., „Decorațiunile românești”, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, pp. 85-97.

Gheorghe Cristache, Dogaru Maria, *Simbolurile naționale ale României*, București, Editura Sylvi, 2003.

Gourdon de Genouillac, H., *Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités*, Paris, E. Dentu, 1868.

Grecianu, Ștefan D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale cu planșe și vocabular*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1900.

Maigne, W., *Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements*,

l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la législation nobiliaires, Paris, Garnier frères, Libraires-Éditeurs, 1860.

Moisil, Constantin, „Stema României”, în *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, pp. 59-71.

Idem, „Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică”, în *Boabe de grâu* (București), anul II, 1931, nr. 2, pp. 65-85.

Mureșan, Augustin, *Stemele ținuturilor României (1938-1940)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2012.

Năsturel, P. V., *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee. Cercetare critică pe terenul istoriei (cu numeroase figuri în culori)*, București, „Universala”, 1903.

Idem, *Stema României. Studiu critic din punct de vedere heraldic cu numeroase figuri în text*, București, Tipografia «Voința Națională», 1892.

O’Kelly de Galway, Alph. (Cte), *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901.

Rapelli, Paola, *Simboluri ale puterii și mari dinastii*, Monitorul Oficial, 2009.

Szemkovics, Laurențiu-Ștefan, *Matrice sigilare aparținând Ministerului de Interne și unor structuri polițienești (1831-1931)*, București, Editura Ministerului Administrației și Internelor, 2012.

Idem, *Steme din emblemele matricelor sigilare care au aparținut unor unități de poliție (1831-1921)*, București, Editura Ministerului Afacerilor Interne, 2014.

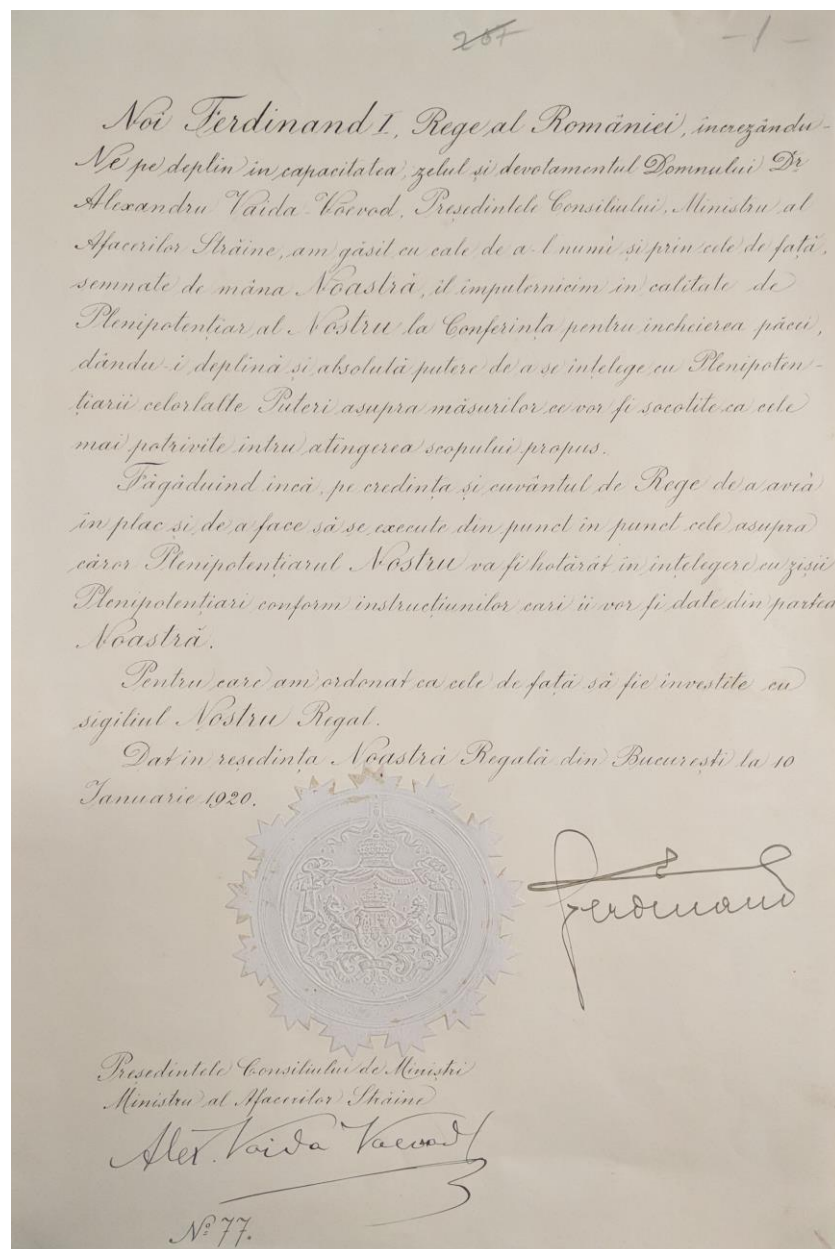
Sigiliul regelui Ferdinand I aplicat pe documentul din 10 ianuarie 1920.

Stema color a României de la 1872.

Sigiliul Ministerului Afacerilor Străine imprimat pe traducerea documentului din 10 ianuarie 1920.

Documentul emis la București, în 10 ianuarie 1920.

268
-3-
COPIE

NOUS FERDINAND I, ROI DE ROUMANIE,
NOUS confiant entièrement en la capacité, le zèle et le dévouement de Monsieur le Dr. Alexandre Vaida-Voevod, Président du Conseil, Ministre des Affaires Etrangères, avons trouvé bon de le nommer et par les présentes, signées de NOTRE main, NOUS l'accréditons en qualité de NOTRE Plénipotentiaire à la Conférence pour la conclusion de la paix, lui donnant plein et absolu pouvoir de s'entendre avec les plénipotentiaires des autres Puissances sur les mesures qui seraient jugées les plus propres à atteindre le but proposé.

Promettant en outre, en foi et parole de ROI, d'avoir pour agréable et de faire exécuter ponctuellement ce dont NOTRE Plénipotentiaire sera d'accord avec les dits Plénipotentiaires conformément aux instructions qui lui seront données par NOUS.

En foi de quoi, NOUS avons ordonné que les présentes fussent revêtues de NOTRE sceau Royal.

Donné en NOTRE résidence Royale de Bucarest, le 10 janvier 1920.

L.S.R. (s) FERDINAND

Le Président du Conseil des Ministres,
Ministre des Affaires Etrangères,
(s) Docteur Vaida-Voevod.

Certifié pour traduction conforme à l'original

Le Président du Conseil des Ministres

Ministre des Affaires Etrangères.

Alex. Vaida Voevod
Nº 77.

Documentul (tradus în franceză) emis la București, în 10 ianuarie 1920.

Biserica Reformată din Transilvania înainte de Trianon

The Reformed Church of Transylvania before Trianon

Mihai HANDARIC

Conf. univ. dr., Secția de Teologie Penticostală Didactică
Facultatea de Științe Umaniste și Sociale
Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad
mihaihandaric@yahoo.com

Abstract:

In the article entitled: ‘The Reformed Church of Transylvania before Trianon’, the author presents the evolution of the Reformed Church in Transylvania taking into account its origins. Knowing that Transylvania was conquered by the Hungarians at the beginning of the second millennium AD, aspects related to the origins of Christianity in Hungary in relation to the Reformed Church in Transylvania were taken into account. Reference is made to the role played by King Stephen at the beginning of the second millennium AD, the effects of Stephen’s decision to be crowned king, by the Pope in Rome, and his request to organize the Hungarian church after the Western model. King Stephen’s policy of conquering the territories ruled by the Romanians’ ancestors is analysed. The victory of Basarab I in 1330, at the Battle of Posada, is studied. The author evaluates the political and religious context of the 16th century in Transylvania. The situation of the Reformed Church from the 17th century is portrayed, depicting the moments when Transylvania became a Reformed principality of Calvinist orientation. There are presented the relationships between different religious denominations, which motivated society to formulate rules of coexistence, to ensure the protection of different denominations. The author also refers to the period of 200 years, between 1686, when Leopold I transformed Transylvania into an Austrian province, and 1868, when the status of Transylvania was changed, due to the establishment of the Austro-Hungarian Empire. The article presents the role played by the religious denominations from Transylvania in formulating viable solutions for coexistence between different denominations and ethnicities.

Keywords: Hungary, King Stephen, Reformed Church, Transylvania, Posada, Austro-Hungarian Empire.

Introducere

În articolul nostru vom face referire la originile și evoluția Bisericii Reformate din Transilvania. Vom căuta să vedem aspecte legate de istoria națiunii maghiare și convertirea poporului maghiar la creștinism. Mai apoi vom vedea factorii care au contribuit la adoptarea protestantismului. Vom

analiza modul în care ungurii au adoptat creștinismul - religia Imperiului Roman. Se va face referire la rolul pe care l-a avut Regele Ștefan, la începutul mileniului II d. Hr. Vom vorbi despre efectele pe care le-au avut decizia lui Ștefan de fi încoronat ca rege de către Papa de la Roma și cererea lui Ștefan de a organiza biserica maghiară după modelul apusean.

Vom evalua politica regelui Ștefan de cucerire a teritoriilor stăpânite de strămoșii românilor: în Ardeal și în Banat, și despre înființarea unor episcopate în zonă. Se va face apel la victoria lui Basarab din anul 1330, care reușește să scuture jugul maghiar, învingându-l pe Carol Robert de Anjou pe data de 9-11 noiembrie 1330 la Bătălia de la Posada.

Vom vedea modul în care Reforma Protestantă din Secolul XVI a influențat creștinismul în regiune, mai exact reformele inițiate în Elveția de Ulrich Zwingli și Jean Calvin, care s-au răspândit în alte țări din Vestul Europei, inclusiv în Ungaria și în Transilvania.

Se va evalua contextul politic și religios din secolul XVI din Transilvania, precum și rolul apariției tiparului la dezvoltarea bisericii reformate. Vom analiza perioada dintre 1559 și 1567, în care Biserica Reformată din Transilvania s-a constituit oficial. Nu vom trece cu vederea decizia principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund Zapolya de a se converti la reformați. Vom evalua perioada secolului XVII, când Transilvania a devenit principat reformat de orientare calvină, în timpul domniei lui Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I și Gheorghe Rakoczi II.

Se vor menționa câteva aspecte referitoare la doctrina Bisericii Reformate: *Confessio Helvetica*, și *Catehismul de la Heidelberg*, tradus în limba maghiară încă din anul 1577.

Vom lua în calcul criza creată odată cu apariția protestantismului în Europa Occidentală în ce privește relațiile dintre diferitele comunități religioase, și care a conștientizat societatea în legătură cu nevoia formulării unor norme de conviețuire, care să ofere protecție diferitelor confesiuni.

E nevoie să facem referire și la perioada de 200 de ani, între anul 1686, când împăratul Leopold I a cucerit Budapesta și a transformat Transilvania în provincie austriacă, și anul 1868, când statutul Transilvaniei a fost schimbat, odată cu înființarea Imperiului Austro-Ungar. Ținutul a aparținut de Regatul Ungar care a format Dubla monarhie alături de Austria. Această situație a continuat până la Marea Unire din anul 1918.

Vom vedea ce rol au avut frământările de natură religioasă dar și etnică din Transilvania la formularea unor soluții pentru conviețuirea în armonie.

Originile Bisericii în Ungaria

În demersul nostru de a vedea evoluția Bisericii Reformate din Transilvania considerăm benefic să facem o trecere în revistă a trecutului acestei confesiuni creștine. În primul rând istoria ei se leagă de națiunea maghiară, care s-a convertit la creștinism și care a adoptat protestantismul la un moment dat în timp. Constantin Giurescu afirmă în cartea sa *Istoria românilor*,¹ că maghiarii sunt un popor fino-ugrian, a căror limbă se înrudește cu limbile finlandeză, estoniană și laponiană. Acest nume le-a fost dat de germani, bizantini și romani, odată cu invazia lor în Europa.

Despre convertirea lor la creștinism, aflăm că ei au adoptat noua religie intrând în relație cu Imperiul Roman pe teritoriile căruia au migrat. Inițial părea că ungurii vor fi convertiți la creștinism datorită misionarilor din Răsărit. Există informații că prin secolul X d. Hr., principele Gyula se botează la Bizanț, de unde aduce și un episcop pentru Ungaria în persoana călugărului Ieroteu.² În această perioadă se înființează și o mănăstire cu călugări de rit grecesc.

În final istoria consemnează că ungurii au fost convertiți la creștinism prin misionarii trimiși de papa de la Roma. Începând cu domnia lui Geza care a murit în 997 d. Hr., au fost trimiși în regiune misionari creștini din Apus. Încreștinarea propriu-zisă a fost realizată de regele Ștefan, numit mai apoi și cel Sfânt, care a fost botezat împreună cu părinții lui, devenind astfel creștin. În decurs de aproximativ patru ani ungurii s-au convertit la creștinism. În urma convertirii în masă a populației, regele Ștefan a cerut papei de la Roma să îl încoroneze ca rege și să îi ofere sprijin pentru organizarea bisericii ungare după modelul apusean.

În anul 1001, Ștefan este încoronat ca rege, și în istoria ungurilor începe o nouă filă. Ungaria este recunoscută ca regat, intrând în rândul celorlalte popoarelor europene. Regele Ștefan a luat o decizie foarte importantă pentru popor, deoarece în acea vreme, erau în pericol de a dispărea ca popor, așa cum s-a întâmplat cu avarii.

Cuceririle teritoriilor stăpânite de valahi

Cronicile înregistrează că imediat după încoronarea lui, Regele Ștefan începe incursiuni de cucerire a teritoriilor stăpânite de strămoșii românilor, în Ardeal și în Banat. Se consemnează că în campaniile sale de

¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*. 3 vol., București, Ed. a 5-a, rev., București, Editura ALL, 2015, p. 289.

² *Ibidem*, p. 294.

cucerire a întâlnit mai mulți conducători ai acestor ținuturi.³ Cronicile vechi ungurești confirmă că după moartea lui Gelou, a urmat Gyula, un unchi al lui Ștefan. Regele a ajuns până la urmă să lupte împotriva lui Gyula, pe care l-a înfrânt în 1002 și l-a adus în Ungaria.

Un alt moment care marchează încercarea a ungarilor de a pune stăpânire pe ținuturile stăpânite de strămoșii românilor a avut loc între anii 31 iulie 1227 și 21 martie 1228, pe vremea principelui de coroană Bela, care urma să devină regele ungar Bela al IV-lea. După cucerirea acestor teritorii ungurii au căutat să convertească populația la catolicism, înființând un episcopat catolic.⁴ Bela a căutat să se folosească de biserică pentru a-și impune autoritate în Muntenia și Moldova. Astfel că a înființat un Episcopat în această zonă stăpânită de cumani, și care începuseră să se convertească la creștinism.

Despre situația creștinilor din regiune, Papa Grigore al IX-lea îi scrie regelui Bela că în episcopatul cuman, nou format există un popor numit *valahi*, care se considerau deja creștini, dar că disprețuiau biserica romană. Se menționează că valagii aveau deja episcopii lor, de rit bizantin. Ba mai mult, se afirmă că acești creștini au o influență puternică asupra unora unguri și germani, care au ajuns să treacă la religia lor. De aceea, papa s-a decis instituirea acestui episcopat cuman care să aibă un episcop catolic, de care să asculte cei din regiune.

O altă încercare de convertire la catolicism a avut loc în sudul Moldovei, la răsărit de Carpați, unde s-a înființat Episcopia Milcovului.⁵ Însă această episcopie a fost desființată odată cu marea năvălire a în zonă, în anul 1241.

În privința contextului politic din regiunile cucerite de unguri, sursele menționează că în anul 1330 Basarab I reușește să îndepărteze autoritatea ungară din zonă. Carol Robert de Anjou intră în conflict cu Basarab I, încă din 1297. El era numit de unguri, *voievodul nostru transalpin*. În anul 1330 regele Carol Robert, hotărăște să intervină militar împotriva lui Basarab, între 9 și 11 noiembrie 1330. Însă Basarab și armata

³ Anonymus Belae Regis Notarius, *Gesta Hungarorum*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932, pp. 1, 18-19. Consultă de asemenea *Anonymi Belae Regis Notarii Historia Hungarica de septem primis Ducibus Hungariae*, Typis Academicis Soc. Jesu, 1747, pp. 27-28, 49-54, 95-99.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor...*, p. 350.

⁵ *Ibidem*, p. 351.

lui învinge armata regelui ungar în defileurile din regiune. Lupta este cunoscută sub numele de Bătălia de la Posada.⁶

Biserica Reformată în Ungaria și în Transilvania

Reamintind faptul că începând cu secolul XI d. Hr., Transilvania ajunge sub stăpânirea Ungariei, este nevoie să evidențiem modul în care Reforma Protestantă din Secolul XVI a influențat creștinismul din acest regat. Vom observa că după apariția Reformei inițiată de Luther în Germania în anul 1517, și continuată de ceilalți reformatori în Elveția (Ulrich Zwingli și John Calvin) și în alte țări din Vestul Europei, o parte din maghiarii din Transilvania s-au convertit de la Catolicism la noile idei protestante. Nobilii maghiari au avut un rol determinant în ce privește trecerea unui procent însemnat al maghiarilor de la catolicism la noua confesiune protestantă de factură reformată. Este vorba de urmașii reformei din Elveția, reprezentată de mișcarea de la Zurich – condusă de Zwingli și de mișcarea condusă de Calvin la Geneva. Protestanții din Elveția sunt cunoscuți sub numele de Reformați. De aici vine și denumirea confesiunii de Biserica Reformată. Nobilii, cum spuneam au influențat convertirea în masă a supușilor lor la protestantism.

Însă Vestul Ungariei și o parte a Secuilor au rămas în continuare catolici. Noua confesiune creștină a câștigat simpatia nobililor maghiari din Transilvania, care au avut un rol important în diseminarea ideii religioase reformatoare, contribuind în mod decisiv la dezvoltarea protestantismului pe acest teritoriu.⁷

Începuturile și dezvoltarea ulterioară a Bisericii Reformate din Transilvania este legată de interesul Ungariei de reformare a creștinismului în principatul Transilvaniei, unde existau alte confesiuni creștine, printre care ortodocșii reprezentau majoritatea populației. Vom evidenția faptul că dezvoltarea protestantismului de factură reformată a fost influențată de comunitatea reformată din orașul Debrecen, care devine centru al Protestantismului maghiar, imediat după Reforma Luterană. Rolul Debrecenului în dezvoltarea protestantismului trebuie să fie conectat de efectele politice dar și religioase pe care le-a avut Ungaria după lupta de la Mohacs din 1526, când armata otomană condusă de Suleiman Magnificul a înfrânt armata ungară condusă de regele Luis al II-lea. După acest

⁶ Vezi Nicolae Stoicescu, Florian Tucă, *1330 – Posada*, București, Editura Militară, 1980, p. 83-183, (vezi și 7-8, 21-58). Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 373-378.

⁷ Mihai Handaric, *Istoria bisericii în spațiul existenței umane*, Cluj-Napoca / Arad, Editura Risoprint / Editura Universității Aurel Vlaicu din Arad, 2019, pp. 290-300.

eveniment nefericit, Ungaria a fost împărțită în trei părți, în funcție de apartenența religioasă.

Creștinii maghiari adepți ai reformei protestante s-au grupat în jurul orașului Debrecen, care din anul 1567 a devenit centrul cultural și spiritual al acestei comunități. Datorită faptului că influența Contrareformei catolice nu a afectat comunitatea din zonă, mișcarea reformată de factură calvinistă a înflorit. S-a dezvoltat tiparul, astfel că în secolele XVI și XVII, în Debrecen, au fost publicate mai multe cărți decât în orice altă parte din țară⁸.

Răspândirea cu rapiditate a învățăturilor reformei protestante și în Transilvania, s-a datorat tiparului. Inventarea tiparului care a dus la publicarea primei cărți tipărite – Biblia, în anul 1455, de către tipograful Guttenberg, a declanșat dezvoltare exponențială a literaturii, mai ales a celei religioase, în Europa dar și în lume. Reforma lui Luther care a apărut după aproximativ șaiszeci de ani de la tipărirea Bibliei, a beneficiat de revoluția scrisului. Astfel că la Sibiu s-a tipărit literatură religioasă încă din 1546, anul morții lui Luther, când Filip Moldoveanu tipărește *Evangeliarul slavo-român de la Sibiu*.⁹ Din sursele existente știm că Filip Moldoveanu a tipărit în anul 1544, *Catehismul de la Sibiu*, sau *Catehismul luteran*, prima carte în limba română¹⁰.

Referitor la istoria tipăririi de cărți religioase din diferite confesiuni creștine din Transilvania: catolici, neuniți, reformați, ortodocși, știm că în 1709 reîncepe tipărirea cărților la Sibiu, odată cu publicarea Catehismului catolic, cu litere latine. În anul 1789, sub patronajul Consistoriului neuniților, este publicată cartea *Preoția sau Îndreptarea preoților*, în ediția a II-a, pentru că prima ediția a fost realizată la Viena în 1786, cu scopul de a completa nevoia de îndrumare pentru preoții reformați de limbă maghiară (41-42)¹¹. În anul 1790 a fost tipărit *Ceaslovul*, de către Petru Barh tipograf al neuniților, cu scop religios dar și educațional, urmărindu-se informarea copiilor români din Transilvania.

Și în Transilvania, inițial ambele ramuri protestante: atât luteranii cât și reformații (sau calviniștii) formau o singură biserică. Separarea a avut loc

⁸ „The Calvinist Rome: The Protestant Reformation in Debrecen,” https://www.inyourpocket.com/Debrecen/the-calvinist-rome-the-protestant-reformation-in_75609f. Accesat 01.02.2021.

⁹ Ana Andreescu, *Cartea românească în veacul al XVIII-lea*, București, Editura Vremea XXI, 2004, pp. 41-42. Vezi și Eugen Pavel, „Textul evanghelic în cultura românească (încercare de sinteză),” 26-36, în *Limba Română* (București), anul LXI, nr. 1, 2012, p. 30.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 121-122, 135.

¹¹ Ana Andreescu, *Cartea românească în veacul al XVIII-lea*, p. 42.

în anul 1564, la *Sinodul protestant de la Aiud*, când cele două ramuri s-au separat. Atunci a luat ființă așa numita Episcopie Reformată a Ardealului, care inițial a avut sediul la Aiud.

Biserica Reformată și celelalte confesiuni din Transilvania

Contextul politic și religios existent în secolul XVI în Transilvania, influențat de dezvoltarea tiparului a contribuit la dezvoltarea bisericii reformate, în defavoarea catolicismului. Sorin Bulboacă consemnează că la Dieta de la Orăștie care a avut loc în anul 1556, s-a înclinat balanța religioasă în favoarea protestanților. Protestanții au intrat în conflict cu catolicii, declarând că liturghia catolică este idolatră, la dietele de la Turda și de la Sibiu, care au avut loc în același an – 1556¹².

După doi ani, mai exact în anul 1558, Dietele de la Turda și de la Alba Iulia, s-au reunit și au stabilit ca luteranii și catolicii să aibă libertate de exprimare religioasă alături de reformați. Biserica Reformată din Transilvania s-a constituit oficial în perioada 1559-1567, încadrată de Sinodul de la Târgu Mureș din anul 1559 și Sinodul de la Debrecen din 1567. Principele Transilvaniei din acea perioadă, Ioan Sigismund Zapolya (1556-1571) s-a convertit el însuși de la catolicism la reformați¹³. El luat această decizie cu scop politic, și anume: unificarea religioasă a teritoriului. În timpul domniei principelui Ioan Sigismund, s-a creat cadrul politic necesar pentru recunoașterea diversității religioase pe acest teritoriu, creându-se cadrul juridic și legislativ necesar conviețuirii diferitelor confesiuni creștine.

În anul 1564, Gheorghe de Sângeorgiu a fost numit episcop calvin (sau reformat) pentru a răspândi învățătura calvinistă în rândul românilor din Transilvania. Calvinismul a avut câștig de cauză în rândul micii nobilimi române din Banat. El a fost sprijinit de dieta de la Sibiu, din 1566 care prin articolul 17 decide convertirea forțată a satelor românești la calvinism. Un obiectiv anunțat de reprezentanții dietei era scoaterea românilor din „întunericul superstițiilor orientale.”¹⁴

Secolul al XVII-lea din istoria principatelor române poate fi încadrat între două limite: domnia lui Mihai Viteazu și instaurarea regimului habsburgic în Transilvania, precum și a regimului fanariot în Moldova și

¹² Sorin Bulboacă, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului, 1552-1658*, vol. II, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2015, p. 144.

¹³ *Ibidem*, pp. 144-145.

¹⁴ *Ibidem*, p. 146.

Țara Românească.¹⁵ Mihai Viteazu a reușit să recâștige independența Țării Românești și să unească cele trei principate într-o singură țară. În scurta lui domnie a căutat să ofere drepturi Bisericii Ortodoxe Române. Dar măsurile luate de voievod nu au avut o influență de lungă durată, datorită asasinării sale premature și a răsturnării de situație.

Sub influența reformei protestante din secolul trecut, în secolul XVII, Transilvania a devenit principat reformat de orientare calvină, în timpul domniei lui Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I și Gheorghe Rakoczi II¹⁶. Conducerea politică era în relații strânse cu liderii bisericii reformate. Transilvania devenise un stat confesional protestant, care dezavantaja prin măsurile luate celelalte confesiuni religioase, mai ales Biserica ortodoxă a română. S-a introdus sistemul prezbiterian de conducere eclezială, specific reformaților.

Procesul de calvinizare a românilor a luat sfârșit în anul 1658, când turcii au cucerit zona Banatului și Caransebeșului. Totuși calvinismul a continuat ca și confesiune creștină în Transilvania. În anul 1697, se menționează că în regiunea Hațeg-Caransebeș-Ilia a fost numit Gheorghe Csoka ca locțiitor de episcop reformat.¹⁷

Doctrina Bisericii Reformate

Considerăm util să facem o scurtă prezentare a doctrinei acestei confesiuni. Învățătura Bisericii Reformate se bazează pe Noul Testament, așa cum a fost interpretat de reformatorii Jean Calvin la Geneva și Ulrich Zwingli la Zurich, în Elveția. Ei sunt considerați fondatorii bisericii protestante de factură reformată. Din acest motiv învățătura promovată de cei doi se numește *Confessio Helvetica*. Reformații se deosebesc de Luterani, care împărtășesc *Confessio Augustana* (credința de la Augsburg) care a fost formulată de Martin Luther și urmașii lui.

Ca și luteranii, reformații susțin că după căderea în păcat, omul a pierdut capacitatea de a alege binele. De aceea mântuirea lui este numai prin credință, fără fapte. Faptele bune nu au un rol important în obținerea

¹⁵ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, ed. revăzută și adăugită, în cadrul „Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului „Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților”, în https://www.elefant.ro/istoria-romaniei_d4190fc8-d83c-401e-90b3-814cab792aa7. Accesat 28.02.2021.

¹⁶ Mihai Handaric, *op. cit.*, pp. 339-343.

¹⁷ Sorin Bulboacă, „Comunități reformate calvine și structuri ecleziastice în Banat, Zarand și Țara Hațegului în veacul al XVII-lea,” în *Jurnal teologic*, 2018, Vol. 17, Nr. 1, pp. 67-92. Vezi și Sorin Bulboacă, *Structuri politice ...*, pp. 170-171.

mântuirii. Astfel că actul salvării omului este prestabilit de Dumnezeu, care hotărăște mai dinainte pe cei aleși la mântuire. Această metodă de salvare este numită „predestinare.” Predestinarea este posibilă pentru că Dumnezeu cunoaște mai dinainte tot ce se va întâmpla în viitor. Biserica Protestantă contestă infailibilitatea bisericii (versus Biserica Catolică) și infailibilitatea sinoadelor ecumenice. Ca și Luteranii, Reformații susțin preoția universală a credincioșilor. Nu acceptă succesiunea apostolică a liderilor spirituali ai bisericii.

Ca mărturisiri de credință oficial acceptate de Reformați avem: *Crezul Niceo-Constantinopolitan*, *Crezul Apostolic*, *A doua Confesiune Helvetică* din anul 1566 și *Catehismul de la Heidelberg* (1563). Cel mai important document teologic pentru Biserica Reformată este Catehismul de la Heidelberg, compus de Zacharias Ursinus și Caspar Olevanius, la inițiativa principelui Friedrich al III-lea.¹⁸

Catehismul de la Heidelberg a fost tradus în limba maghiară încă din anul 1577, de către David Huszar. El a fost larg răspândit între reformații maghiari din Ungaria și din Transilvania. În anul 1646 la Sinodul național de la Satu Mare, s-a adoptat o declarație prin care s-a impus folosirea acestui catehism de către preoți. Catehismul a fost tipărit sub îndrumarea preotului Istvan Fogarasi, în anul 1648, la tipografia domnească de la Alba Iulia, cu finanțarea principelui Transilvaniei Gheorghe Rakoczi I.

Conținutul catehismului clarifică una din trăsăturile esențiale ale Bisericii Reformate, și anume: doctrina predestinării. Se face referire la sensul termenului de origine greacă și care înseamnă: „ales mai dinainte.” Pe baza acestei învățături reformații susțin că decizia lui Dumnezeu precede existența unei ființe. Se subliniază faptul că Jean Calvin a insistat pe știința mai dinainte a lui Dumnezeu pentru salvarea omului, nu neapărat în condamnarea unei persoane înainte de a fi creată.

O altă caracteristică specifică a Bisericii Reformate, explicată în Catehismul de la Heidelberg este învățătura despre excluderea din biserică. Această practică o întâlnim în comunitatea de la Geneva, unde Calvin spunea că cei care nu trăiesc după legile divine pot fi excluși la decizia prezbiteratului. Doctrina excluderii a sporit interesul credincioșilor reformați pentru morala biblică.

¹⁸ Mihai Handaric, *Introducere în istoria doctrinelor creștine*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2013 (retipărită 2017), pp. 205-207.

Protestantismul și protecția minorităților confesionale în Europa

Apariția protestantismului în Europa Occidentală a creat un context diferit în ce privește respectarea drepturilor confesiunilor creștine altele decât cea catolică. Observăm că împărțirea Bisericii în protestanți și catolici, a conștientizat societatea în legătură cu nevoia stabilirii unor măsuri de protecție, în vederea conviețuirii în pace cu creștinii de diferite confesiuni.

Lajos Fur, în articolul intitulat: „Din istoria protecției drepturilor minorităților,” observa că istoria respectării drepturilor minorităților confesionale dar și naționale începe odată cu Pacea de la Augsburg, din 1555. La acest sinod părțile implicate au semnat un tratat pentru protecția la nivel internațional a minorităților confesionale¹⁹. Tema protecției minorităților a evoluat. Astfel că pe 23 iunie 1606, se încheie Pacea de la Viena, între împăratul romano-german care pe atunci era și rege al Ungariei, și principele Transilvaniei. În urma tratatului se acordau drepturi egale protestanților de a se închina în mod liber, alături de celelalte confesiuni creștine.

După patruzeci de ani, în 1648 se va încheia Pacea de la Westfalia care extinde garanțiile internaționale, specificând în mod clar obligativitatea respectării drepturilor minorităților confesionale, mai exact egalitate de drepturi atât protestanților cât și catolicilor. Pe baza acestui tratat principele Transilvaniei, ca mulți alți conducători din Europa, garanta drepturi egale cu catolicii, minorităților protestante. În articolul 13 din acest document se stipula că în cazuri extreme, drepturile minorităților vor fi apărate chiar și cu arma în mână. Acest lucru s-a întâmplat în anul 1859, când Austria a decis desființarea autonomiei protestanților maghiari.²⁰

Un alt moment istoric important referitor la istoria respectării drepturilor minorităților a fost Congresul de la Viena din 1815, care dincolo de acordarea drepturilor minorităților confesionale, a acordat drepturi minorităților etnice, vizând situația concretă din acea vreme referitoare la dezmembrarea Poloniei și încorporarea populației în alte state. Vom mai amintim și Tratatul de pace de la Paris din 1856, după Războiul Crimeii, care pentru prima dată interzice discriminarea lingvistică și rasială.

Încercări de unire a bisericilor din Transilvania

Procesul de calvinizare a românilor din Transilvania a încetat în anul 1686, când împăratul Leopold I a cucerit Budapesta și a transformat

¹⁹ Lajos Fur, „Din istoria protecției drepturilor minorităților”, în Bárdi Nándor, ed., *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. Momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História*, Traducere de Skultéty Sándor, Miercurea Ciuc, Editura Pro-Print, 1999, p. 413.

²⁰ *Ibidem*, pp. 414-415.

Transilvania în provincie austriacă. Împăratul habsburg și imperiul său erau catolici.²¹ După acel moment, biserica catolică a preluat poziția de lider religios în Transilvania. Inițial habsburgii au manifestat toleranță față de celelalte denominații creștine prezente în Transilvania.

În anul 1692 pe 18 septembrie este numit episcop al Bălgradului pe Teofil Seremi. Cu această ocazie împăratul a promis preoților ortodocși care se vor uni cu Biserica Romei privilegii similare preoților catolici. În vremea respectivă raportul de forțe în plan confesional era în defavoarea catolicilor. În anul 1697 mitropolitul Teofil împreună cu Sinodul ortodox, au convenit unirea cu catolicii dacă li se aprobă acceptarea liturghiei și a respectării calendarului sărbătorilor. Uniții erau primiți în școlile catolice. În anul 1698, noul mitropolit al Ardealului, Atanasie Anghel a acceptat unirea Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania cu Biserica Romei, formând confesiunea: *Biserica Română Unită cu Roma, sau Biserica Greco-Catolică*.

Pe 16 februarie 1699 a fost promulgată prima diplomă de unire religioasă. Biserica Unită a dat curaj românilor pentru a lupta pentru drepturile lor în Imperiul Habsburgic. Un rol important l-a avut Inocențiu Micu-Klein, Episcop greco-catolic de Alba Iulia și Făgăraș între 1730-1751. El a fost primul român, membru al Dietei Transilvaniei. Tot el a întocmit primul program politic și național al românilor din Transilvania²².

Contextul politic al Transilvaniei a fost marcat de împărăteasa Maria Tereza, care pe 2 noiembrie 1765, a dat un decret prin care recunoștea lupta creștinilor din regiune împotriva turcilor. Decretul afirma că Transilvania nu este supusă nici unui regat sau stăpâniri, făcând aluzie nobili maghiari care aveau propriile legi și instituții. Conducătorul Transilvaniei era supus direct împăratului. Astfel că regiunea a devenit *Marele Principat al Transilvaniei*. O contribuție deosebită la obținerea noului statut, a avut-o baronul Samuel von Brukenthal, care ulterior a devenit Guvernatorul Marelui Principat al Transilvaniei. Acest rang a fost păstrat până în anul 1868, când Transilvania a fost încorporată în Imperiul Austro-Ungar. Ultimul Mare Principe al Transilvaniei a fost Franz Joseph al Austriei. Despre istoria bisericii reformate maghiare din această perioadă aflăm informații în volumul

²¹ Robert Clavell, *An Historical Description of the Glorious Conquest of the City of Buda, the Capital City of the Kingdom of Hungary, by the Victorious Arms of the Thrice Illustrious and Invincible Emperor Leopold I. Under the Conduct of His Most Serene Highness, the Duke of Lorraine, and the Elector of Bavaria*. Licensed, October 1st. 1686. R. L'Estrange, Peacock in St. Paul's Church-Yard, 1686.

²² „Transilvania și Imperiul Habsburgic. Cum au ocupat austriecii Ardealul,” <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/transilvania-si-imperiul-habsburgic-cum-au-ocupat-austriecii-ardealul>. Accesat 17 iunie 2020.

intitulat: *History of the Protestant Church in Hungary from the Beginning of the Reformation to 1850*.²³

Imperiul Austro-Ungar - Dubla Monarhie

Odată cu eșecul celui de-al doilea asediu al Vienei din anul 1683, influența Imperiul Otoman în Europa Centrală și de Sud-Est a încetat. Turcii au fost înfrânți în mai multe rânduri: la Buda în 1686, la Mohacs în anul 1687 și în sudul Dunării în anul 1688. Astfel începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, și până în 1868, Transilvania a fost parte a Imperiului Habsburgic, cu statutul de Mare Principat, sub conducerea directă a împăratului de la Viena. După aproape 200 de ani, în 1868, statutul Transilvaniei a fost schimbat, odată cu înființarea Imperiul Austro-Ungar. Ținutul a aparținut de Regatul Ungar care forma Dubla Monarhie alături de Austria. Această situație a continuat până la Marea Unire din anul 1918.²⁴ Aceste schimbări politice au influențat evoluția bisericii reformate din Transilvania.

Vom prezenta în continuare câteva aspecte referitoare la evoluția istorică a situației politice și religioase în zonă. Viena a început tratative pentru ocuparea Transilvaniei în anul 1685, prin trimiterea călugărului iezuit Antide Dunod cu scopul de a realiza o alianță antiotomană între Transilvania și Țara Românească. Nu s-a reușit, datorită reținerii liderilor politici și a nobilimii. Însă cancelarul Mihail Telki a încheiat un acord secret cu Dunod, angajându-se să susțină politica de la Viena.

Pentru că negocierile mergeau anevoios, Austria a trimis în 1685 trupe în Transilvania, cerând dietei de la Alba Iulia să rupă relațiile cu turcii și polonezii. În anul 1686, reprezentanții stărilor din Transilvania au semnat Tratatul Hallerian, care a adus regiunea sub protecția împăratului. Mihail Apafi a fost recunoscut principe al Transilvaniei. Austriecii au ocupat cetățile de la Deva și de la Cluj, pentru a se asigura de respectarea tratatului. Pentru că acordul a fost amânat, iar Apafi a continuat relațiile cu otomanii, în anul 1687, Austria a trimis o altă armată care a încheiat un nou acord la Blaj. Austria a instalat garnizoane militare în toate cetățile importante. În anul 1688 a fost declanșat războiul franco-austriac. Habsburgii au fost nevoiți să se retragă din centrul Europei și să trimită trupe pe Rin.

²³ J. Craig, trad., *History of the Protestant Church in Hungary from the Beginning of the Reformation to 1850, with special reference to Transilvania*, Boston, New York, James C. Derby, 1854.

²⁴ „Transilvania și Imperiul Habsburgic. Cum au ocupat austriecii Ardealul,” <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/transilvania-si-imperiul-habsburgic-cum-au-ocupat-austriecii-ardealul>. Accesat 17 iunie 2020.

În decembrie 1691 o delegație a nobililor din Transilvania, condusă de Nicolae Bethlen a încheiat o convenție cu Viena, cunoscută ca „Diploma Leopoldină.” În această convenție se recunoșteau vechile drepturi și privilegiile economice și pe plan politic al nobililor transilvăneni, iar împăratul avea dreptul să intervină în problemele politice ale regiunii.

Situația politică în Transilvania s-a schimbat, datorită condițiilor grele ale țăranilor și nobililor care erau obligați să plătească impozite mari habsburgilor. Astfel că în anul 1703 a izbucnit o puternică revoltă antihabsburgică sub conducerea lui Francisc Rakoczi al II-lea. Până în anul 1705, răscoala s-a răspândit în toată provincia. Criza economică și politică a dus la convocarea în anul 1707, a Dietei de la Târgu Mureș, care l-a ales pe Rakoczi, principe al Transilvaniei.²⁵

În urma păcii de la Passarowitz Austria a ajuns să controleze Banatul și Oltenia.²⁶ În această perioadă împărăteasa Maria Tereza (1740-1780) a inițiat o serie de reforme importante în Imperiul Habsburgic, care au fost continuate de Iosif al II-lea (1780-1790). Aceste reforme au influențat și Transilvania. În anul 1794 a fost înființată Cancelaria aulică a Transilvaniei cu sediul la Viena care asigura conducerea provinciei chiar de împărat.

Aceste schimbări politice au avut consecințe asupra Bisericii Reformate din Transilvania. Odată cu preluarea de către habsburgi a conducerii Transilvaniei, catolicismul s-a impus ca religie principală în regiune, iar celelalte confesiuni au avut statutul de toleranță. Cu toate acestea vom vedea că Biserica Reformată a urmat o evoluție ascendentă. Acest aspect îl vom analiza în secțiunea următoare, discutând despre preocuparea reformatilor în domeniul eticii creștine.

Puritanismul în Biserica Reformată din Transilvania

Un rol important în evoluția Bisericii Reformate din Transilvania l-a avut dialogul cu reprezentanții mișcării reformatoare puritane din Anglia. În legătură cu aspectele specifice doctrinei Bisericii Reformate, vom face apel la observațiile lui Zsombor Tóth, în articolul „Understanding Long Reformation in Eastern Europe: The Case of Hungarian Puritanism” publicat în *Journal of Early Modern Christianity*.²⁷ Autorul prezintă un studiu de caz asupra modului în care comunitatea reformată din Transilvania, a interacționat cu puritanismul englez, preluând anumite idei și

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Zsombor Tóth, „Understanding Long Reformation in Eastern Europe: The Case of Hungarian Puritanism”, în *Journal of Early Modern Christianity*, De Gruyter, 2020; 7(2), pp. 319-341.

practici din mediu puritan englez. El observă că în timp ce în Germania Reforma este definită ca un proces al renovării, a reinventării tradiției medievale târzie, în Răsăritul Europei, reforma era înțeleasă ca recepționarea și transferul de tradiții mediate de reformatori nativi. Tóth a încercat să arate că acest lucru s-a întâmplat în cultura maghiară care a preluat idei și tradiții religioase, în timp ce au studiat la universități din Occident și au citit cărți din acest spațiu. Contactul cu literatura și reprezentanții de seamă ai puritanismului englez, a influențat atât indivizi cât și comunitățile protestante din Ungaria.

În secolul XVII, asistăm la o schimbare politică importantă, datorită ofertelor primite de studenți maghiari, din Regatul Ungariei și din Principatul Transilvaniei, de a studia în universitățile din Vestul Europei.²⁸ Au ajuns să studieze la universități din Germania, Olanda și Anglia. Aici au intrat în contact cu ideile calvinismului de factură pietistă, care au influențat lideri spirituali ca William Perkins, William Ames, dar și alți puritani ca Lewis Bayly și mai târziu Richard Baxter. Reîntorcându-se de la studii, acești tineri au adus în Ungaria și în Transilvania un număr impresionant de cărți de teologie și devoționale. În felul acesta s-a creat o mișcare puritană maghiară, care a influențat societatea și religia până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.²⁹

În această perioadă, în Ungaria s-a dezvoltat o literatură de factură puritană, inspirată din aproximativ 48 de titluri de cărți în engleză scrise de puritanii englezi. Această literatură nu a fost scrisă doar de reprezentanții principali ai mișcării din Anglia, ci și de autori mai mult sau mai puțin cunoscuți, ca William Cowper, Dudley Fenner, Daniel Dyke și Alexander Grose³⁰.

Comunitatea protestantă maghiară a preluat idei și practici religioase din Anglia, pe care le-au implementat în Ungaria și în Transilvania. Astfel că la Sinodul național de la Szatmar, care a avut loc între 10-11 iunie 1646, prezidat chiar de voievodul Transilvaniei Gheorghe Rakoczi, a fost condamnat puritanismul englez și maghiar și s-a ordonat ca numele de *puritan* să nu fie folosit, ci să se folosească expresia calvinist ortodox.³¹

²⁸ Graeme Murdock, *Calvinism on the Frontier 1600-1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Published to Oxford Scholarship Online, 2000 (2011), în <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198208594.001.0001/acprof-9780198208594-chapter-6>. Accesat 28.02.2021.

²⁹ Zsombor Tóth, *op. cit.*, p. 320.

³⁰ *Ibidem*, p. 323.

³¹ *Ibidem*, pp. 327-329.

În domeniul educației, se poate observa că în Colegiile calviniste de teologie a fost inclusă în planul de învățământ teologia lui William Ames. De asemenea indivizi nu doar că simpatizau cu ideile puritane, dar erau și practicanți ai acestor învățături. Un exemplu în acest sens este Miklos Bethlen care a trăit între 1642 și 1716. Deși a avut o carieră spectaculoasă în politică, a sfârșit în închisoare și în exil. El este considerat un om evlavios. Acest lucru este dovedit nu doar de memoriile sale ci și de cartea de rugăciuni pe care a publicat-o în 1860. De asemenea și Mihaly Cserei care provenea din rândul păturii obișnuite, deși nu a studiat în străinătate, totuși era marcat de ideile puritane. Fiind permanent preocupat de salvarea lui. Este dovedit acest lucru de documentele pe care le-a lăsat, în care mărturisește frământarea sufletească care l-a dus și la gândul sinuciderii. Din mărturiile lăsate, aflăm că Cserei a găsit în final liniște, studiind literatura puritană.

Preocuparea Bisericii Reformate pentru dimensiunea etică a învățaturii creștine a avut un efect benefic asupra dezvoltării comunității în istorie. În felul acesta s-a transmis pasiunea și interesul pentru aplicarea textului biblic în viața practică.

Transilvania ca model de conviețuire interconfesională

În urma analizei succinte pe care am făcut-o asupra evoluției Bisericii Reformate din Transilvania, am putut observa că această provincie a trecut prin situații critice, care a determinat populația eterogenă atât din punct de vedere etnic dar și religios, să găsească soluții pentru a trăi în armonie. Cercetătorii sunt de acord că deși se întinde pe un teritoriu limitat la 103.000 km², Transilvania reprezintă o sursă inepuizabilă de inspirație pentru cei care sunt dornici să găsească soluții viabile de rezolvare a conflictelor interetnice, interculturale și interconfesionale. Stefano Bottoni, în cartea sa intitulată *Transilvania roșie*, scria că:

Transilvania reprezintă o mină nesecată de stimuli și provocări intelectuale pentru cei care sunt interesați de istoria conflictelor naționale, de tehnicile statale de gestiune și manipulare sau de practicile zilnice de segregare (adică de delimitare a granițelor etnice) și de conviețuire activate, în mod conștient sau aparent spontan, de către membrii grupurilor naționale/lingvistice/religioase din care se compune de secole spațiul istoric transilvănean....o conviețuire de comunități în curs de „naționalizare”, intern divizate la nivel confesional (ortodoxism/greco-catolicism la români, catolicism/calvinism/unitarianism la maghiari, catolicism/luteranism la germani, ortodoxism/neologi la comunitatea evreiască)... Spre deosebire de alte cazuri – Galiția, Silezia, Regiunea Sudet, Bosnia, Kosovo, Istria – „naționalizarea” Transilvaniei și

permanentul conflict etnic, exprimat prin toate tipurile de competiție economică, politică, culturală, nu au lăsat loc unor soluții radicale, definitive în privința acestuia. Nici chiar în momentele cele mai dificile ale luptei pentru hegemonie (1914-20, 1940-45, 1990-91) elitele locale nu au intentat proiecte de epurare etnică puse în act prin masacre, vărsări de sânge la scară largă, expulzări în masă sau acte de terorism nediscriminat.³²

Din analiza făcută am observat că evoluția Bisericii Reformate de dinaintea de Trianon, cât și evoluția acestei confesiuni după Tratatul de Pace de la Trianon (vezi articolul anterior), ne oferă lecții utile referitoare la conviețuirea între diferite confesiuni religioase. Contextul politic și religios prin care a trecut această comunitate creștină a determinat formularea de soluții viabile pentru conviețuirea în pace.

Concluzie

În analiza evoluției Bisericii Reformate din Transilvania, am făcut o trecere în revistă a trecutului acestei confesiuni, observând că istoria ei se leagă de națiunea maghiară, care s-a convertit la creștinism și care a adoptat protestantismul la un moment dat în timp. Am înțeles că ungurii sunt un popor fino-ugrian. Numele de unguri le-a fost dat de germani, bizantini și romani, după ce au migrat în Europa.

Odată stabiliți aici au adoptat creștinismul - religia Imperiului Roman. La început se părea că ungurii vor fi convertiți la creștinism prin misionarii din Răsărit. Prin secolul X d. Hr., principele Gyula se botează la Bizanț, de unde aduce și un episcop pentru Ungaria – pe călugărul Ieroteu. Până la urmă ungurii au fost convertiți la creștinism prin misionarii trimiși de Papa de la Roma. Încreștinarea propriu-zisă a ungarilor a fost realizată de regele Ștefan, care s-a botezat împreună cu părinții lui, devenind creștini. În decurs de aproximativ patru ani ungurii s-au convertit în masă la creștinism. Ștefan a cerut papei să îl încoroneze ca rege și să îl ajute pentru a organiza biserica maghiară după modelul apusean. În anul 1001, Ștefan este încoronat ca rege, iar Ungaria este recunoscută ca regat, intrând în rândul celorlalte popoare europene.

Imediat după încoronare, Regele Ștefan începe incursiuni de cucerire a teritoriilor stăpânite de strămoșii românilor: în Ardeal și în Banat. Aici găsește deja creștini de rit bizantin. Avem informații că Papa Grigore al IX-

³² Stefano Bottoni, *Transilvania roșie. Comunismul român și problema națională 1944-1965*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale / Kriterion, 2010, pp. 27, 29-30.

lea îi scrie regelui Bela că în episcopatul cuman există un popor numit *valahi*, care se considerau deja creștini și disprețuiau biserica romană. De aceea, papa a decis instituirea unui episcopat cuman care să aibă un episcop catolic.

În anul 1330 Basarab I reușește să scuture jugul maghiar. Carol Robert de Anjou intervine militar împotriva lui Basarab, între 9 și 11 noiembrie 1330, dar este înfrânt de acesta și de armata lui la Bătălia de la Posada.

Deoarece începând cu secolul XI d. Hr., Transilvania ajunge sub stăpânirea Ungariei, am analizat modul în care Reforma Protestantă din Secolul XVI a influențat creștinismul în regiune. Reformele inițiate în Elveția de Ulrich Zwingli și Jean Calvin s-au răspândit în alte țări din Vestul Europei, inclusiv în Ungaria și în Transilvania. Nobilii maghiari au avut un rol determinant în convertirea unui procent însemnat al maghiarilor de la catolicism la confesiunea reformată.

Evoluția Bisericii Reformate din Transilvania a fost influențată de interesul Ungariei de reformare a creștinismului în principatul Transilvaniei, unde ortodocșii reprezentau majoritatea. Contextul politic și religios din secolul XVI din Transilvania, precum și apariția tiparului, au contribuit la dezvoltarea bisericii reformate, în defavoarea catolicismului. La Dieta de la Orăștie din anul 1556, s-a înclinat balanța religioasă în favoarea protestanților.

Biserica Reformată din Transilvania s-a constituit oficial între 1559 și 1567, fiind încadrată de Sinodul de la Târgu Mureș din anul 1559 și Sinodul de la Debrecen din 1567. Chiar și principele Transilvaniei, Ioan Sigismund Zapolya s-a convertit de la catolici la reformați. În anul 1564, Gheorghe de Sângeorgiu a fost numit episcop reformat, având ca obiectiv răspândirea învățaturii calviniste între românii din Transilvania. Calvinismul a avut câștig de cauză în rândul micii nobilimi române din Banat. El a fost sprijinit de dieta de la Sibiu, din 1566, care stabilise convertirea satelor românești la calvinism, pentru scoaterea românilor din „întunericul superstițiilor orientale.”

Secolul al XVII-lea din istoria principatelor române poate fi încadrat între două limite: domnia lui Mihai Viteazu și instaurarea regimului habsburgic în Transilvania, precum și a regimului fanariot în Moldova și Țara Românească. În secolul XVII, Transilvania a devenit principat reformat de orientare calvină, în timpul domniei lui Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I și Gheorghe Rakoczi II. Procesul de calvinizare a românilor a luat sfârșit în anul 1658, când turcii au cucerit zona Banatului și Caransebeșului.

Am menționat și câteva aspecte referitoare la doctrina Bisericii Reformate. Reformații au preluat ca mărturisire de credință, așa numita: *Confessio Helvetica*. De asemenea Catehismul de la Heidelberg a fost tradus în limba maghiară încă din anul 1577, de către David Huszar

Apariția protestantismului în Europa Occidentală a creat o criză în ce privește relațiile dintre diferitele comunități religioase. Împărțirea Bisericii între protestanți și catolici, a conștientizat societatea în legătură cu nevoia formulării unor norme de conviețuire, care să ofere protecție diferitelor confesiuni. Istoria respectării drepturilor minorităților confesionale începe odată cu Pacea de la Augsburg, din 1555. Apoi în 1648 se va încheia Pacea de la Westfalia care extinde garanțiile internaționale, specificând în mod clar obligativitatea respectării drepturilor minorităților confesionale.

Procesul de calvinizare a românilor din Transilvania a încetat în anul 1686, când împăratul Leopold I a cucerit Budapesta și a transformat Transilvania în provincie austriacă. După acel moment, biserica catolică a preluat poziția de lider religios în Transilvania. Inițial habsburgii au manifestat toleranță față de celelalte denominații creștine prezente în Transilvania.

Pe 18 septembrie 1692, Teofil Seremi este numit episcop al Bălgradului (Alba Iulia). În anul 1697 mitropolitul Teofil împreună cu Sinodul Ortodox, au convenit unirea cu catolicii dacă li se aprobă folosirea liturghiei specifice și respectarea calendarului sărbătorilor. Uniții erau primiți în școlile catolice. În anul 1698, noul mitropolit al Ardealului, Atanasie Anghel a acceptat unirea Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania cu Biserica Romei, formând: *Biserica Română Unită cu Roma*, sau *Biserica Greco-Catolică*.

Regiunea a fost numită *Marele Principat al Transilvaniei*, păstrându-și acest statut până în anul 1868, când Transilvania a fost încorporată în Imperiul Austro-Ungar. De la sfârșitul secolului al XVII-lea, și până în anul 1868, Transilvania a fost parte a Imperiului Habsburgic sub conducerea directă a împăratului de la Viena. După aproape 200 de ani, în 1868, statutul Transilvaniei a fost schimbat, odată cu înființarea Imperiului Austro-Ungar. Ținutul a aparținut de Regatul Ungar care a format Dubla Monarhie alături de Austria. Această situație a continuat până la Marea Unire din anul 1918.

Biserica Reformată din România s-a constituit ca denominație separată după ce a intrat în vigoare *Tratatul de la Trianon* (1920), care a decis reorganizarea teritorială a Transilvaniei, în urma desființării Imperiului Habsburgic, după Primul Război Mondial (1914-1918). Astfel s-a separat Biserica Reformată din Ungaria de Biserica Reformată din Transilvania.

Am înțeles că preocuparea Bisericii Reformate pentru dimensiunea etică a învățaturii creștine a avut un efect benefic asupra dezvoltării relațiilor din comunitate. În felul acesta s-a transmis pasiunea și interesul pentru aplicarea textului biblic în viața practică.

Analizând evoluția Bisericii Reformate din Transilvania, am putut observa că datorită populației eterogene, atât din punct de vedere etnic dar și religios, comunitatea reformată a fost preocupată de a găsi soluții pentru conviețuirea în armonie. Deși nu cuprinde un spațiu geografic prea mare, Transilvania rămâne o sursă de inspirație pentru cei ce caută soluții practice de rezolvare a conflictelor interconfesionale, interetnice și interculturale. Istoria Bisericii Reformate din Transilvania înainte de Trianon, evidențiază faptul că frământările de natură interreligioasă și interetnică au contribuit în mod deosebit la găsirea unor soluții viabile pentru conviețuirea în pace, prin dialog și prin crearea unui cadru juridic și ecleziastic corespunzător.

BIBLIOGRAFIE

Andreescu, Ana, *Cartea românească în veacul al XVIII-lea*, București, Editura Vremea XXI, 2004.

Anonymus Belae Regis Notarius, *Gesta Hungarorum*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

Anonymi Belae Regis Notarii Historia Hungarica de septem primis Ducibus Hungariae, Typis Academicis Soc. Jesu, 1747.

Bottoni, Stefano, *Transilvania roșie : comunismul românesc și problema națională: (1944–1965)*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, 2010, p. 37.

Bulboacă, Sorin, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului, 1552-1658*, vol. II, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2015.

Idem, „Comunități reformatate calvine și structuri ecleziastice în Banat, Zarand și Țara Hațegului în veacul al XVII-lea,” în *Jurnal teologic* (București), Vol. 17, Nr. 1 (2018), pp. 67-92.

Clavell, Robert, *An Historical Description of the Glorious Conquest of the City of Buda, the Capital City of the Kingdom of Hungary, by the Victorious Arms of the Thrice Illustrious and Invincible Emperor Leopold I. Under the Conduct of His Most Serene Highness, the Duke of Lorraine, and the Elector of Bavaria*. Licensed, October 1st. 1686. R. L'Estrange, Peacock in St. Paul's Church-Yard, 1686.

Craig, J., trad., *History of the Protestant Church in Hungary from the Beginning of the Reformation to 1850, with special reference to Transilvania*, Boston, New York, James C. Derby, 1854.

Fur, Lajos, „Din istoria protecției drepturilor minorităților,” din Bárdi Nándor, ed., *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. Momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História*, traducere de Skultéty Sándor, Miercurea Ciuc, Editura Pro-Print, 1999.

Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor*, 3 vol., ed. a 5-a, rev., București, Editura All, 2015.

Handaric, Mihai, *Introducere în istoria doctrinelor creștine*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2013.

Idem, *Istoria bisericii în spațiul existenței umane*, Cluj-Napoca / Arad, Editura Risoprint / Editura Universității Aurel Vlaicu, 2019.

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Pavel, Eugen, „Textul evanghelic în cultura românească (încercare de sinteză)”, în jurnalul *Limba Română* (București), anul LXI, 2012, nr. 1, pp. 26-36.

Stoicescu, Nicolae, Tucă, Florian, *1330 – Posada*, București, Editura Militară, 1980.

Tóth, Zsombor, „Understanding Long Reformation in Eastern Europe: The Case of Hungarian Puritanism” în *Journal of Early Modern Christianity*, De Gruyter, 2020; 7(2), pp. 319-341.

Surse online

Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, ed. revăzută și adăugită, în cadrul „Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului „Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților”, https://www.elefant.ro/istoria-romaniei_d4190fc8-d83c-401e-90b3-814cab792aa7. Accesat 28.02.2021.

https://www.inyourpocket.com/Debrecen/the-calvinist-rome-the-protestant-reformation-in_75609f. Accesat 01.02.2021.

Murdock, Graeme, *Calvinism on the Frontier 1600-1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Published to Oxford Scholarship Online, 2000 (2011), în <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198208594.001.0001/acprof-9780198208594-chapter-6>. Accesat 28.02.2021.

<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/transilvania-si-imperiul-habsburgic-cum-au-ocupat-austriecii-ardealul>. Accesat 17 iunie 2020.

TRIANON – 100, un alt punct de vedere

TRIANON – 100, A Distinct Viewpoint

Col. (r) lect. dr. ing. Constantin AVĂDANEI
Președintele Grupului de Inițiativă
„CENTENAR-MAREA UNIRE-ALBA IULIA-2018”

Abstract

After the end of the First World War, the Paris Peace Treaties were signed between the Entente and the Central Powers. The act of the Great Union of Romanians was recognized by the Paris Peace Conference, being endorsed by the Treaty of Trianon on June 4, 1920. One of the most discussed issues was the conclusion of the treaty with Hungary. After the establishment of the (Bolshevik-style) Council of the Republic of Hungary, the new authorities, despite the Belgrade armistice, strengthened the army, decreed mobilization and attacked Romania twice.

Keywords: border, Union, international recognition, Hungarians, Romanians, Transylvania, treaty.

Ar trebui spus aici, că o mare parte de vină în declanșarea conflictului româno-ungar, o poartă ca de cele mai multe ori în istorie Marile Puteri, mai precis, Consiliul Miniștrilor de Externe. Mai întâi, fiindcă țara noastră nu a fost invitată la negocierea armistițiului de la Belgrad, unde s-a hotărât linia de demarcație dintre România și Ungaria. Iar în al doilea rând, pentru că această linie de demarcație, a fost o adevărată sursă de conflict și tensiune.

Ea a alimentat speranțele revizioniştilor maghiari, în vederea menținerii unei părți cât mai mari din teritoriile încorporate în trecut de Ungaria.

Guvernul de la Budapesta nu recunoștea actul unirii Transilvaniei cu România. Trupele bolșevice au atacat la 16 aprilie 1919 armata română, aflată în zona Munților Apuseni. Atacul a fost respins, iar la 1 mai armata noastră s-a oprit la granița prevăzută în Convenția cu Antanta din august 1916.

La 20 iulie 1919 guvernul de la Budapesta a atacat din nou. De această dată riposta a fost și mai energică, încheindu-se cu ocuparea Budapestei pe 4 august 1919, în urma căreia guvernul comunist a fost

înlăturat¹. După înfrângerea bolșevicilor, armata română s-a implicat fără rezerve în efortul de redresare a vieții economice din Ungaria. Chiar și autoritățile maghiare au relevat acest lucru.

Tratatul de pace de la Trianon prevedea la articolul 45²: Ungaria renunță, în ceea ce o privește, în favoarea României, la toate drepturile și titlurile asupra teritoriilor fostei monarhii austro-ungare situate dincolo de fruntariile Ungariei.

Pe 17 august 1920, Adunarea Deputaților și apoi pe 26 august același an, Senatul, au ratificat Tratatul de la Trianon, prin care se recunoștea unirea Transilvaniei cu România.

Negocierile de pace cu Ungaria au fost extrem de complexe. Ele au supus la grea încercare răbdarea delegaților prezenți în capitala Franței. Delegația ungară a înaintat mai multe memorii conducerii Conferinței și oamenilor politici din țările aliate.

Albert Apponyi, „Contele negru” (cum i s-a spus în epocă), invocând „un mileniu de stăpânire” a Ungariei asupra unor teritorii nemaghiare, s-a străduit până în ultima clipă să convingă pe delegații prezenți la Paris, că s-ar face o mare nedreptate țării sale, prin revenirea în granițele ei strict naționale.

I-a răspuns în spiritul dreptului națiunilor, președintele Conferinței de Pace, Alexandre Millerand (atunci și președinte al Franței): „*O stare de lucruri chiar milenară nu are temei să dăinuiască când s-a constatat că e contrară dreptății. [...] După matură chibzuință, Puterile Aliate și Asociate au decis să nu modifice pe nici un punct, clauzele teritoriale conținute în condițiile de pace ...*”³.

Delegația maghiară prezentă la Conferința de Pace, a fost una numeroasă. Pentru susținerea cauzei lor, la Paris s-au deplasat 7 comisari generali, 6 comisari simpli, 38 de experți (cei mai mulți specialiști în problema românească), 6 consilieri politici, 14 secretari, 1 secretar general și 2 secretari ajutori.

Materialul documentar prezentat la Conferință a fost cuprins în patru volume.

În prefața lucrării, era scris: „Această lucrare este un tezaur unic al științei ungare. Niciodată nu a apărut o lucrare similară. Ar fi imposibil să se

¹ Detalii la G. D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*, ed. a II-a, București, Editura Militară, 2009.

² *Documente ale Unirii (1600-1918)*, București, Editura Militară, 1984, p. 429.

³ *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1988, p. 812.

facă una la fel în viitor. Este o lucrare standard, izvor constant pentru istoricii viitorului.”⁴

Încă din ziua ratificării Tratatului de la Trianon (13 noiembrie 1920), extremiștii unguri s-au angajat solemn, prin jurământ, să refacă „Ungaria Mare” sau „Ungaria Milenară”⁵.

Trebuie precizat aici că „ura” împotriva Tratatului de la Trianon, precum și a celorlalte tratate din sistemul de pace de la Versailles, nu a fost a întregii națiuni maghiare, ci doar a unei părți a ei, a oligarhiei. De aceea, nu trebuie acuzat întregul popor maghiar pentru ingerințele și atrocitățile comise de-a lungul timpului, de anumite forțe iredentiste. Suntem convinși, că „popoarele nu se urăsc unele pe altele”, decât în măsura în care ele sunt induse în eroare de falși conducători.

De aceea, nu miră pe nimeni de ce țărănimea a refuzat în 1526 să lupte împotriva otomanilor, înfrângerea având drept urmare desființarea statului ungar pe timp de trei secole.

Aceste precizări se cereau făcute, pentru că și astăzi, după atâția ani, propaganda maghiară revizionistă, susține că problema granițelor Ungariei n-a fost dezbătută serios și că, din această cauză, Ungaria a fost pusă în fața unui fapt împlinit, Tratatul de la Trianon fiind în realitate un dictat.

Se poate spune că, după Trianon, extremismul maghiar a antrenat Ungaria, ca stat, în cea mai puternică și mai josnică acțiune revizionistă. Guvernul maghiar a elaborat o lege, numită „Legea statutului”, care prevede ajutorarea tuturor maghiarilor aflați dincolo de granițele Ungariei, lege care încalcă legislația europeană (prevederile „Tratatului de la Nisa”), privind egalitatea cetățenilor europeni și nediscriminarea lor pe baza vreunui criteriu. O acțiune îndreptată împotriva tuturor vecinilor, dar în primul rând, împotriva României.

Acest extremism a determinat crearea unor instituții specializate ale statului maghiar, dar și organe ale societății civile (ligi, comitete) de incitare și pregătire a întregii națiuni și în primul rând a tineretului, împotriva României, Cehoslovaciei, Iugoslaviei, precum și un sistem de spionaj total, pe toate canalele, mergând până la utilizarea cultelor religioase și a slujitorilor acestora, pentru „recuperarea”, într-o conjunctură favorabilă, a teritoriilor „răpite” prin Tratatul de la Trianon.

Pe măsură ce se apropie sărbătorirea Centenarului Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, revizionismul maghiar repune în dezbatere injustețea

⁴ Zorin Zamfir, *Istorie universală contemporană*, vol. 1, București, 1995, p. 57.

⁵ Mihai Stratulat, *Revizionismul și neorevizionismul ungar*, București, Editura Globus, 1994, pp. 272-273.

prevederilor Tratatului de la Trianon, declanșând acțiunea „Trianon-100”, fiind susținută de resurse financiare și umane considerabile.

În schimb, statul român a elaborat un cadru legislativ adecvat, asigurând drepturi egale pentru toți cetățenii români, indiferent de naționalitate, fiind un model de urmat pentru toate țările membre ale Uniunii Europene.

Felul în care este apreciată conviețuirea între populația majoritar-românească și minorități, reiese și din atitudinea marelui scriitor-preot din localitatea Roșia, Sibiu, de naționalitate germană, Schlattner Eginald Norbert. Acesta declara în scrierile sale: „Țin la această țară și știu că Dumnezeu mă vrea aici. Aici mă cunoaște Dumnezeu după nume! Când în pădurile și mlaștinile unde astăzi se află Berlinul creștea pir, aici, în Transilvania, se cânta nemțește și se rosteau rugăciuni latinești. Asta înseamnă vechimea săsească! Iar dacă astăzi vă pot saluta în limba noastră comună, germana, acest lucru îl datorez Patriei mele, România, care niciodată nu ne-a interzis limba maternă, nici chiar în acele nouă luni de zile, de la 23 august 1944 – la 9 mai 1945, când Regatul român s-a aflat în război cu Reichul german. În septembrie 1944, fiecare copil de sas s-a dus la școala lui germană, unde se predau două ore de limbă română ca limbă străină, începând cu clasa a III-a”⁶.

Preotul Schlattner este considerat de critici drept cel mai cunoscut romancier sas din România. După marea plecare a sașilor din anii 1990-1991, el a continuat să-și îndeplinească îndatoririle de preot, trăind cu stoicism tristețea de a sluji zilnic în Biserica evanghelică din Roșia (Rothberg) „doar pentru Dumnezeu și pentru mine, de unul singur, și mulți îngeri”. Biserica-cetate din Roșia este construită în secolul al XIII-lea, iar casa parohială din anul 1550. Aici și-a găsit familia Schlattner (al cărei arbore genealogic coboară, cu documente, până la 1467) loc de viață și de slujire pe altarul credinței, spațiu de tihnă și de creație literară.

În continuare preotul-scriitor crede că: „... noi, sașii, puteam trăi pe aceste plaiuri încă 900 de ani: cu români, unguri, sârbi, evrei și ceilalți. Nimeni nu ne-a alungat din țară!”⁷.

Acesta explică, printre altele, de ce nu a părăsit România: „Pentru că țin la această țară și știu că Dumnezeu mă vrea aici. Aici mă cunoaște Dumnezeu după nume!”.

⁶ Carp, Radu, „Dumnezeu mă vrea aici” – Radu Carp în dialog cu Eginald Schlattner, București, Editura Lumea Credinței, 2018, p. 151.

⁷ *Ibidem*, p. 97.

Acesta este de fapt mesajul către toți cetățenii români și către toți cei care vor să cunoască adevăratele realități românești.

De aceea, opinia publică are obligația de a urmări și amenda, tendințele cercurilor politice și diplomatice revizioniste.

Fiindcă revizuirea, fie că este „brutală” sau „pașnică”, este o practică generatoare de război.

Luați aminte dragi români de această adevărată lecție de românism, scrisă de preotul-scriitor Eginald Norbert Schlattner, din Roșia, Sibiu!

Aceasta este de fapt adevărata viață în România, de după Trianon 1920!

BIBLIOGRAFIE

Carp, Radu, „*Dumnezeu mă vrea aici*” – Radu Carp în dialog cu Eginald Schlattner, București, edit. Lumea Credinței, 2018.

Documente ale Unirii (1600-1918), București, edit. Militară, 1984.

Istoria militară a poporului român, București, edit. Militară, 1988.

Mărdărescu, G. D., *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)*, ed. a II-a, București, edit. Militară, 2009.

Stratulat, Mihai, *Revizionismul și neorevizionismul ungar*, București, edit. Globus, 1994.

Zamfir, Zorin, *Istorie universală contemporană*, vol. 1, București, 1995.

România la Conferința de Pace de la Paris (1920). Câteva considerații

Romania at the Peace Conference in Paris (1920). Some Considerations

*Florica R. CÂNDEA
UZPR, Filiala Arad,
Colectivul Monografic Arad*

Abstract

The relations between Romania and Poland were destined to continue the cordiality of the two countries and to engage politically in joint military actions. The relations between Romania and Hungary have experienced instead many rough crises. In only two years, the Revisionist League published 228 books, magazines, newspapers, manifestos with a pronounced pro-Hungarian and anti-Romanian propaganda character (in German, French, English, Spanish, Finnish, Portuguese and Hungarian).

Keywords: *Romania, Hungary, Poland, Hungarian revisionism, negotiations.*

Delegațiile României și Poloniei, conduse de către Ion I. C. Brătianu și Roman Dmowski, au fost prezente la Conferința de Pace în ianuarie 1919 cu intenția de a stârpi unele hotărâri ultimative venite din exterior¹. România venea la Paris tocmai pentru recunoașterea din partea Marilor Puteri a dreptului legitim la unitate națională. Întâmpinarea a fost, însă, cu răceală, iar Marile Puteri urmăreau doar scopuri proprii. Pe durata desfășurării Conferinței de Pace, relațiile dintre România și Polonia au avut menirea să continue cordialitatea și să se angajeze politic în acțiuni militare comune.

În memoriul său din 10 februarie 1919, delegația română la Conferința de Pace de la Paris, preciza: „România cere tuturor statelor vecine să arate aceeași moderațiune și să facă aceleași sacrificii în interesul păcii, al liberei dezvoltări a popoarelor și al progresului economic al Europei.” La toate acestea, oficialitățile de la Budapesta continuau să rămână fixate în aceleași tipare, cu același caracter revizionist: „Nu vom

¹ Marian Popescu, „România și Polonia în timpul Conferinței de Pace de la Paris”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coord.), Focșani, Editura Empo, 1999, p. 211.

putea fi prieteni atâta vreme cât copiii noștri vor fi obligați să învețe limba română”².

Aceeași izolare a resimțit-o România și în timpul Conferinței de la Paris, cu privire la semnarea tratatelor cu Austria și Bulgaria, cu toate că I. I. C. Brătianu a convins delegațiile să întreprindă demersuri comune pentru ca prevederile tratatelor să nu mai fie stabilite fără participarea țărilor interesate. La Conferința de Pace, problema Transilvaniei, a Rezoluției Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia s-au situat în atenția Marilor Puteri, discuțiile pentru stabilirea frontierei româno-ungare fiind anevoioase și chiar contradictorii. La 28 octombrie 1920 a fost recunoscută internațional desăvârșirea unității naționale prin semnarea Tratatului de la Paris de către Franța, Italia și Marea Britanie.

Momentul Trianon (4 iunie 1920) a fost resimțit ca un veritabil șoc pentru întreaga populație a Transilvaniei (formată din români, maghiari, germani etc.). Astfel că, în anul 1920, Liga Apărării Naționale a editat *La Transylvanie enchainée*, iar în 1928 Societatea pentru politică externă a publicat în cinci limbi lucrarea *Dreptatea Ungariei* și ar fi și alte exemple de luat în seamă. Astfel, deloc de neglijat este propaganda Uniunii Maghiarilor din străinătate (creată la început de an 1920), iar la primul Congres (august 1929) de la Budapesta, au participat 365 delegați, din 172 de societăți ale maghiarilor din toată lumea. Organul de presă al Uniunii era *Maghiarimea din străinătate* (*Külföldi Magyarország*), care și-a încetat activitatea după declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial³.

La 28 decembrie 1922 s-a înființat Partidul Național Maghiar din România, ca un organism de drept public.

Un rol important l-a avut Liga Revizionistă (1927-1928), care a publicat 228 de cărți, reviste, ziare, manifeste cu un pronunțat caracter propagandistic (în limbile germană, franceză, engleză, spaniolă, finlandeză, portugheză și maghiară). Tot referitor la acest subiect, au fost înființate secretariate care aveau ca scop monitorizarea năzuințelor maghiarilor⁴.

În anul 1940, referindu-se la specificul Transilvaniei, Simion Mehedinți scria: „Provincia Transilvaniei este inima României. Harta României face evidentă această afirmație.”⁵

² Cristian Sandache, „Tratatul de pace de la Trianon: obiect de dispută româno-maghiar. Câteva observații”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coord.), Focșani, Editura Empo, 1999, p. 157.

³ *Ibidem*, p. 153.

⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁵ *Ibidem*, p. 151.

În anul 1963, Nichifor Crainic scria despre revistele cumpărate de Budapesta din Italia revizionistă, precum și de frumoasele contese, care deschiseseră saloane în Roma sau Florența, precum și în localurile de noapte ale Occidentului, erau îmbrăcate în costume naționale (dar la unele petreceri făceau propagandă Ardealului)⁶.

Știința păcii (irenologia) și știința războiului (polemologia) sunt interferențial, două stări care au ca punct de plecare ideea de a se măcelări între ei creștinii de toate confesiunile⁷. Nu este deloc întâmplător că lunile de groază ale ortodocșilor petrecute la sfârșitul anului 1918 și începutul lui 1919, sunt împușcați și arși pe rug în Huedin (44 de săteni), la Făget (peste 100 sunt victime ale bombardamentului din aeroplan), la Șiria în Podgoria Aradului (70 de săteni sunt maltratați), la Beliș (91), la Oradea (5 români sunt forțați să își sape groapa, apoi uciși), iar în zona Arad-Bihor aproape 40000 de români sunt obligați să se refugieze în munți, unde vor pieri înghețați și înfometați. Un lucru este cert și demn de conștientizat: românii au dovedit omenie și toleranță, fapt care-l determină pe I. I. C. Brătianu să-i scrie la 27 mai 1919 lui Berthelot, președintele Comisiei privitoare la minorități aflată în structura Conferinței, asigurându-l că guvernul român oferă șanse de egalitate în drepturi tuturor minorităților de limbă, rasă sau religie⁸.

Aceeași distincție confesională o va oferi și Tratatul de Pace, dând libertate nediscriminării.

BIBLIOGRAFIE

Manole, Ilie, „Dimensiunea confesională și Tratatul de Pace”, în Popescu, Marian, „România și Polonia în timpul Conferinței de Pace de la Paris”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coordonatori), Focșani, Editura Empro, 1999, pp. 253-265.

Popescu, Marian, „România și Polonia în timpul Conferinței de Pace de la Paris”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coordonatori), Focșani, Editura Empro, 1999, pp. 210-222.

⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁷ Ilie Manole, „Dimensiunea confesională și Tratatul de Pace”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coord.), Focșani, Editura Empro, 1999, pp. 253.

⁸ *Ibidem*, pp. 260-262.

Sandache, Cristian, „Tratatul de pace de la Trianon: obiect de dispută româno-maghiar. Câteva observații”, în Popescu, Marian, „România și Polonia în timpul Conferinței de Pace de la Paris”, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coordonatori), Focșani, Editura Empro, 1999, pp. 151-158.

Familia Veliciu din Chișineu-Criș. Rolul ei în făurirea și consolidarea României Mari

The Veliciu Family from Chișineu-Criș. Its role in Shaping and Consolidating Greater Romania

Mihai D. DRECIN

Prof. univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea

Delia CORA

Prof. dr., Liceul Teoretic „Petőfi Sándor” Săcueni, jud. Bihor

Abstract

In a first attempt to draw the genealogy of the Veliciu family, we follow the history of this family over a 150 years span, from the beginning of the 19th century – 1979.

In the opening of the study, the parents and the life of the memorandist Dr. Mihai Veliciu are presented, then his children: Romul, Emil, Silvia and especially Mihai jr. The latter was the general manager of the ‘Albina’ Bank from Sibiu between 1941-1948 and the one who signed the liquidation of the bank under the pressure of the actions of the communist regime. If the first generations were involved in the political struggle at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, contributing to the union of Transylvania with Romania, and further to the consolidation of the Integrated Romania, some suffered imprisonment and forced domicile imposed by the totalitarian communist regime imposed in Romania after World War II. In addition to scoring the activity of the ‘Albina’ Bank between 1941-1948, based on the Security file, it follows the tragic fate of Mihai Veliciu jr., as well as all ‘bourgeois elements, enemies of the working class’.

This journey through the history of the Veliciu family might be the basis analysis of a family history.

Keywords: *Transylvania, intellectual elite, family history, end of XIX-XX century, formation of the Romanian unitary national state.*

Genealogia și prosopografia au stat în atenția cercetătorilor români încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atât în Vechiul Regat, cât și în Transilvania, mai apoi în perioada interbelică a României Întregite, chiar în anii regimului comunist, cu evident interes și progrese după 1990.

Autorii acestor studii provin dintr-o paletă largă de specialiști din sfera științelor umaniste, respectiv: istorici, juriști, filosofi sau teologici. Fără să ne propunem și punctarea scrisului istoric dedicat acestor felii a istoriei naționale, amintim pe cei mai importanți, cel puțin cunoscuți nouă, autori

dedicați genealogiei, istoriei familiei provenite din diverse categorii sociale, de la boierime și nobilime , până la intelectuali, meșteșugari, comercianți și bancheri români sau românizați de-a lungul a câtorva generații.

Ion Cavaler de Pușcariu, născut în Sohodol-Bran în 1824 – decedat în 1911 la Bran, jurist, ocupă o serie de funcții administrative și judecătorești în Țara Făgărașului. Din această postură va aduna un bogat material arhivistic referitor la vechile familii nobiliare românești, aproape 5000 de nume, din Țara lui Negru Vodă.¹

Ștefan D. Grecianu (1825-1908), funcționar, om politic și publicist, istoric de formație, are preocupări de genealogie privind familiile boierești din Țara Românească.²

Constantin Erbiceanu, născut în Erbiceni-Iași, în 1838 – decedat în 1913 la București, teolog de formație, bun cunoscător al limbii grecești, se ocupă printre altele de familiile boierești românești din perioada fanariotă.³

Constantin Gane, născut în Botoșani la 1885 – decedat în 1962, jurist de formație, se ocupă de istoria vieții cotidiene și genealogii, scrie lucrări cu un anumit grad de romanțare dedicate unor familii de domnitori din evul mediu, inclusiv epoca fanariotă.⁴

¹ Ioan cav. de Pușcariu, *Date istorice despre familiile nobile române*, Sibiu, p. I, 1892; p. II, 1895 (XVIII +184 p. (I), IX+416 p. (II), Publicată sub auspiciile Asociațiunii transilvană pentru literatura română și cultura poporului român; Idem, *Fragmente istorice despre „Boierii din Țara Făgărașului” dimpreună cu documente istorice*, Sibiu, 1904-1907, vol. I-IV.

² Ștefan D. I. Grecianu, *Câteva documente și un arbor genealogic pentru a proba descendență Domnului Ștefan Dimitrie Grecianu fost senator din neamul boierilor Brâncoveni*, București, 1902, XVI + 26 p. + 27 f.; Idem, *Familia Lămotescu*, București, Institutul de Arte Grafice și editura Minerva, 1906, 15 p.; Idem, *Șirul Voievozilor cu Divane și Note. Anii 1501-1523*, 1907, 80 p.; Idem, *Istoricul unei bătrâne moșii boierești. Grecii*, Publicat de Paul Șt. Grecianu, București, 1910, V + 65 p.+ 1 hartă; Idem, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești (Din scrieri inedite)*, vol. I-II, București, 1913-1916, 424 + 54 p. + 7 f. pl. (I); 1 f. + 444 + 24 (-26) p. + 8 f. pl. (II).

³ Constantin I. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre Români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, București, 1888, LXXII+361 p. ; Idem, „Bărbații culți greci și români și profesorii din Academiiile din Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650-1821)”, în *Analele Academiei Române, seria II, Tom XXVII, Memoriile Secțiunii Istorice* (București), Academia Română. 1905, 42 p.

⁴ Constantin I. Gane, *Neamurile Mavrodinești din Țara Românească și Moldova și Monografia familiei Ion Mavrodin vel Hatman*, București, 1942; Idem, *Amărâte și vesele vieți de jupâneze și cucoane*, București, Editura Modernă, f. a., 336 p.; Idem, *Trecute vieți de doamne și domnițe*. Ed. a V-a, vol. I-II, București, Editura Universul, 1943, 435/439 p. cu portr. + 11 tab. (I), 367 p. cu portr. (II); Idem, *Portrete de femei (Dincolo de sbuciumul veacului)*, Ed. a II-a, București, 267(269) p. + 12 pl.; Idem, *Rădăcini, Romanul Măcișenilor*, București, „Vatra”, 37 p. + 1 tab. + 1 f.

Maramureșeanul *Alexandru Filipașcu* (1902-1952), cu studii filosofice, urmărește genealogia unor familii nobile române din vremea voievodatului Maramureșului⁵.

Moldoveanul *Ștefan I. Gorovei* (n. 1948 la Fălticeni), istoric medievist, cercetător științific, apoi universitar la Iași și București, a organizat și conduce și astăzi în cadrul Universității „A. I. Cuza” din Iași un centru de studiere a genealogiei și heraldicii domniilor moldovene⁶.

Dintre specialiștii zilelor noastre amintim pe istoricul *Radu Portocală* din Brăila care publică o istorie a opt familii legate prin activitatea lor de marele port de la Dunăre⁷, iar dintre arădeni, *Elena Rodica Colta*, care se ocupă de relațiile de rudenie a intelighenției românești din zona Aradului în Austro-Ungaria⁸.

Mai amintim că la nivel mondial, astăzi cel mai mare interes pentru cercetarea istorie familiei se înregistrează în S.U.A., Franța, Rusia și Ucraina⁹.

Luând ca model lucrările amintite mai sus, încercăm să facem un prim pas în realizarea unei istorii a familiei Veliciu, începând cu rădăcinile ei din comuna Șepreuș, apoi Chișineu-Criș, Arad, Sibiu, Cluj – pe unde viața i-a purtat ramurile, prin copii și nepoți.

⁵ Alexandru I. Filipașcu, *Istoria Maramureșului (Prefață de I. Lugoșianu)*, București, 1940, 270 p. + 2 h. + 1 tab.; Idem, *De la Români din Maramureș. Oameni, locuri, cântece*, Sibiu, 1943; Idem, „Voievodatul Maramureșului. Originea, structura și tendințele lui”, în *Transilvania* (Sibiu), 1945, an 76, nr. 3-4, 32 p.

⁶ Ștefan I. Gorovei, „Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa”, în *Revista Arhivelor* (București), nr. 3/1971, p. 375-390; Idem, „Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538-1541)”, în *Cercetări Istorice. Serie nouă* (Iași), nr. 2/1971, pp. 143-159; Idem, *Mușatinii*, București, Editura Albatros, 1976, 169 (-172) p. + 9 f. pl. Vezi și ediția tipărită la Chișinău, Basarabia, 1991; Idem, „Cantemireștii. Eseu genealogic”, în *Revista Arhivelor* (București), nr. 3/1979, pp. 481-512; Idem, „Miscellanea genealogica” (Nota I), în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXI, 1984, 8 p.; Șt. S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu, „Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXVII, 1990, 15 p. + 13 f. scheme detașate; Șt. S. Gorovei, „Urecheștii, model de ascensiune socială”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXIX, 1992, (7 p. + 1 f. schemă); Idem, „Genealogia domnilor Moldovei în veacul XIV”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXX, 1993, 29 p. scheme.

⁷ Radu Portocală, *Istorie de familie*, Brăila, Muzeul Brăilei, „Carol I”, Editura Istros, 2015.

⁸ Elena Rodica Colta, „Rețeaua de rudenie a intelighențiilor românești – o formă de întărire a identității naționale din imperiu”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, coord.: Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012.

⁹ Radu Portocală, *op. cit.*, p. 8.

Stabilind cu aproximație perioada de timp în care a muncit și afirmat familia Veliciu, de la părinții memorandistului, născuți undeva la începutul secolului al XIX-lea, până la ultima ramură, Mihai M. Veliciu, dispărut din viață în 1979, putem aprecia că am avea de acoperit cel puțin 150 de ani din viața acestor familii, în fond a istoriei românilor din așa zisele „părți ungurene” sau vestul românesc (Maramureș, Sătmăr, Crișana și Banat, dintre cursul superior al Tisei și Dunăre, la contactul dintre români, ucraineni, unguri, slovaci și sârbi). În această zonă geografică, aflată în strânsă legătură economică, etnică și politică cu Transilvania istorică, s-a desfășurat o luptă de rezistență a neamului românesc cu tendințele de maghiarizare, germanizare și sârbizare. Pentru a-și apăra identitatea neamului românesc și-au înființat instituții ecleziastice și laice (parohii, protopopiate și episcopii ortodoxe și greco-catolice; școli primare, gimnaziale, licee și preparandii pentru învățători și preoți; societăți culturale; bănci și cooperative de credit; ziare și reviste de cultură) care au pregătit afirmarea unor oameni politici intransigenți a căror obiectiv a fost apărarea intereselor românilor majoritari în zonă.¹⁰

Primii Veliciu înregistrați de documentele vremii sunt Gheorghe și Maria, născută Gabor, țărani iobagi din comuna Șepreuș, comitatul Arad, părinții viitorului memorandist Mihai Veliciu. Oameni muncitori și chibzuți, se afirmă în ceea ce numesc istoricii „elita minoră” a satului, mai ales după eliberarea din iobăgie în urma revoluției din 1848-1849 și împrăștierea lor cu o anume suprafață de pământ prin „Patenta imperială” din februarie-martie 1853¹¹. Gheorghe și Maria Veliciu vor avea patru copii dintre care se impune Mihai, viitorul memorandist, născut la 26 mai 1846 în Șepreuș, decedat la 26 aprilie 1921 la Chișineu-Criș, fiind înmormântat în cimitirul comunal din orașelul de pe Crișul Alb.¹²

Despre viața și activitatea memorandistului Mihai Veliciu s-a scris mult. Etapele vieții sale, de la școlile urmate în Șepreuș – clasele primare începute la 13 ani, Beiuș-clasele gimnaziale și liceale încheiate în 1870, la 24 de ani, apoi Academia de Drept din Oradea și Facultatea de Drept din Budapesta, notar în Șepreuș, avocat în Chișineu-Criș, om politic de

¹⁰ Mihai D. Drecin, „Vestul Românesc – principal centru politic al românilor transilvăneni (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)”, în *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea / Chișinău, Editura Universității din Oradea / Editura Carbidact, 2008, pp. 334-343.

¹¹ Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, *Fond Mihai M. Veliciu*, nr. 1, „Amintiri despre memorandistul Mihai Veliciu (scrise de fiul său Mihai M. Veliciu)” (mss.), p. 1.

¹² *Ibidem*, nr. 2.

anvergură națională între 1880-1909, ultimii ani de viață bolnav, ținut la pat de paralizie (1909-1921). Totuși, lucid până în ultima clipă, rămâne în contact cu lumea politică, dând sfaturi generației „noului activism” prin scrisori dictate fiilor, care le trimiteau adresanților. Acestea au fost detaliate atât în lucrări de anvergură națională cât și publicate pe plan local. Prin atitudinea dovedită în lupta politică, Mihai Veliciu rămâne în conștiința generației sale și a celor care îl urmează ca „memorandistul intransigent”¹³, care refuză să semneze în 1895 când a fost grațiat și eliberat din închisoarea de la Vaț, scrisoarea de „mulțumită către împăratul Frantz Josef”, așa cum procedaseră colegii lui de suferință.¹⁴

La 18 mai 1880, Mihai Veliciu se căsătorește cu Elena (Ileana) Popoviciu, fiica lui Alexa Popoviciu din comuna Comlăuș¹⁵, avocat și fost primpretor de Șimand. Prin căsătorie, tânărul avocat devine cumnat cu Iosif Vulcan, o altă familie de prestigiu din „elita majoră” românească din Crișana. Din căsătorie rezultă opt copii¹⁶, dintre care numai patru vor ajunge la maturitate : Romulus (17 aprilie 1882 – 6 decembrie 1920), Emil (13 iulie 1888 – 13 iunie 1942), Silvia (2 iulie 1896 – ?), Mihai (23 mai 1899 – 3 ianuarie 1979).

Familist convins, sprijinit în căsnicie de o soție devotată și bună gospodină, cei doi soți s-au străduit să asigure copiilor o pregătire școlară înaltă, ceea ce le va permite și lor să se înscrie în „elita majoră” a societății românești arădene. Băieții vor îndeplini funcții politice și administrative importante în 1918-1919, apoi în perioada interbelică, contribuind la făurirea României Întregite, la procesul consolidării și dezvoltării ei economice, culturale și politice.

¹³ Mihai D. Drecin, „Mihai Veliciu – Le mémorandiste intransigent”, în *Transylvanien Review* (Cluj-Napoca), 1995, vol. IV, nr. 1, pp. 120-127; vezi la subsolul studiului, bibliografia la zi, mai veche sau mai nouă, dedicată lui Mihai Veliciu. Am mai adăuga lucrările mai recente: Teodor Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*, Cluj-Napoca, Editura Daco-Press, 1994; Mihai M. Veliciu, *Tatăl meu – Mihai Veliciu*, Arad, Editura Mirador, 1996, text îngrijit de Dan Demșea; Lucian Petraș, *Politică și demers național în Comitatul Arad (1898-1916)*, Timișoara, Editura Brumar, 2018.

¹⁴ Arhiva prof. Mihai D. Drecin, *Fond Mihai Veliciu*, „Din amintirile lui Emil Veliciu, fiul memorandistului, despre tatăl său”. Aici găsim la un moment dat, următorul pasaj; „El (memorandistul – n.n.) era după părerea mea cel mai intransigent român în acele decenii, care nu vorbea decât românește la adunările județene, care se lăsa servit în prăvălii și restaurante numai românește.” Text bătut la mașină, o pagină față-verso, nearhivată.

¹⁵ Comună de lângă Chișineu-Criș, azi un cartier al orașului Chișineu-Criș.

¹⁶ Pentru moment, documentele de arhivă amintesc cu certitudine numele unuia dintre copiii decedați: Cornelia, Cf. Arhiva Mihai D. Drecin, *Fond personal Mihai M. Veliciu*, (neorganizat), în 2011 în persoana prof. univ. dr. Viorica Guy-Marica din Cluj-Napoca.

Romulus Veliciu după studii preuniversitare la Liceul greco-catolic din Beiuș, urmează Academia de Drept din Pojony (Bratislava), se perfecționează în studii juridice în Germania devenind avocat. Se căsătorește, pentru moment nu cunoaștem cu cine și dacă a avut copii. Ca avocat se implică în lupta națională, fiind ales, la 29 septembrie 1919, primul prefect al orașului Arad în cadrul procesului de instituire a administrației românești, în locul celei maghiare, cu sprijinul delegaților francezi care au monitorizat instituirea stăpânirii românești în Banat și zona Aradului, potrivit hotărârilor Conferinței de pace de la Paris. În această calitate îi revine și organizarea poliției românești, însărcinată cu asigurarea ordinii publice¹⁷. La acel moment, dovadă a aprecierilor profesional-organizatorice și politice de care se bucură în rândul elitei intelectuale a Aradului, Romul Veliciu, încă din 10 iulie 1919, preluase conducerea Camerei pentru Comerț și Industrie locale¹⁸. Moartea sa timpurie, la numai 37 de ani, în plină putere de muncă, văduște somitatea arădeană de un om politic cu experiență.

Emil Veliciu ajunge, la un moment dat, senator în Parlamentul României. Pentru moment nu cunoaștem activitatea sa de parlamentar și rolul jucat în viața politică a Aradului. A rămas necăsătorit¹⁹.

Silvia Veliciu s-a căsătorit cu medicul Dr. Valer Muscan. Urmează să ne documentăm asupra vieții ei de familie, eventual a copiilor și, destinului acestora²⁰.

Asupra vieții și activității lui Mihai M. Veliciu, fiul cel mic rămas în viață, am stăruit mai mult în ultimii ani datorită faptului că a fost ultimul director general al Băncii „Albina” din Sibiu²¹, subiect de istorie bancară de care ne ocupăm de multă vreme.

¹⁷ Alexandru Roz, *Aradul. Cetatea Marii Uniri*, Timișoara, Editura Mitron, 1993, p. 328; Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad, *Orașul și Județul Arad după 1 Decembrie 1918. Din amarul lunilor de tranziție către administrația românească. Studii și documente*, coord.: Andrei Caciora și Mircea Timbus, Studiu introductiv Mircea Timbus, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, p. 30; Lizica Mihuț, Corneliu Pădureanu, *Aradul și Marea Unire. Repere iconografice*, București, Editura Academiei Române, 2018, pp. 224-225.

¹⁸ Cf. Dan Demșea, *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Arad. Monografie. O radiografie a activității sale (9 februarie 1871 – martie 1946)*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2015, pp. 50-57.

¹⁹ Arhiva Mihai M. Veliciu, *Fond personal*, (neorganizat), Cluj-Napoca, în posesia prof. univ. dr. Viorica Guy-Marica.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Mihai D. Drecin, „Mihai M. Veliciu – ultimul Director-general al băncii «Albina» din Sibiu”, în *Imagine, Tradiție, Simbol: profesorului Cornel Tatai-Baltă la 70 de ani*, coord.: Valentin Tufescu, Gabriela Rus, Daniel Sabău, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, pp. 147-151; Idem, *Un Director-general de bancă în atenția Securității. Cazul Mihai M. Veliciu –*

Născut la Chișineu-Criș, tot aici urmează clasele primare I-II la școala confesională română, iar clasele III-IV la școala maghiară de stat. Gimnaziul și liceul le parcurge în nu mai puțin de patru instituții școlare: Liceul Premonstratens din Oradea (clasele I-II), Liceul de Stat din Sibiu (clasa a III-a) – în limba maghiară, Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuș (clasele IV-V), Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov (clasele VII-VIII) în limba română. Bacalaureatul îl susține cu succes în 1917 la liceul brașovean. De observat faptul că tânărul Veliciu frecventează atât școli în limba română cât și în limba maghiară, limbi pe care le va stăpâni la perfecțiune, mai apoi și limbile germană și franceză. Deși provenit dintr-o familie de religie ortodoxă, va urma Liceul greco-catolic de la Beiuș, apoi cel ortodox de la Brașov. Cele două importante licee românești erau cunoscute în epocă ca formatoare de generații de tineri pătrunși de puternice sentimente naționale românești, cu un corp profesoral de înaltă ținută științifică, mulți cu doctorate în științe obținute la renumite universități vest și central-europene, dar și cu legături culturale și politice în Regatul României. Între 1916-1918 a urmat cursurile anilor I și II a Teologiei ortodoxe române din Arad. Suntem exact în momentul în care România intra în Marele Război alături de Antanta, în timp ce Austro-Ungaria devenea adversara României. Devenise o politică la nivelul elitei intelectuale transilvănene, indiferent de etnie, de a-si înscrie tinerii, susceptibili de a fi înrolați în armată și trimiși pe front, în facultăți de teologie, a căror studenți, potrivit legilor în vigoare erau scutiți de armată până la absolvire²².

După Marea Unire, Mihai M. Veliciu urmează Facultatea de Drept a Universității din București, luându-și licența în 1920. Este primul ardelean de după 1 decembrie 1918 care a fost declarat absolvent de universitate la București. Între 1920-1922 își pregătește doctoratul la Sorbona în Paris, pe care-l susține public cu succes, la 20 noiembrie 1922. În timpul doctoranturii va locui într-o pensiune împreună cu tinerii Constantin Daicoviciu și Emil Petrovici care beneficiau de burse de studii în cadrul Școlii Române de la Fontaine aux Rose creată de Nicolae Iorga²³ în vederea pregătirii unei noi generații cu spiritul și cu relațiile culturale vest europene, atât de necesare afirmării României.

ultimul Director-general al Băncii „Albina” din Sibiu(1941-1948), comunicare susținută la Congresul Național al Istoricilor Români, Ediția a II-a, Iași, 29 august – 1 septembrie, 2018, (mss.).

²² Arhiva Mihai M. Veliciu, *Fond personal*, (neorganizat), Cluj-Napoca, fișă personală întocmită de Mihai Veliciu jr., Sibiu, 1959. Vezi și Arhiva C.N.S.A.S., Dosar MFI, nr. 3127, Sibiu, Autobiografie f. 3-3bis.

²³ *Ibidem*.

Reîntors în țară își face practica avocațială în anul 1923 în Barourile Ilfov, Arad și Timișoara. După satisfacerea stagiului militar la Oradea și Pitești (1924), devine avocat pledant la Arad, Chișineu-Criș și Hălmagiu.²⁴

La Hălmagiu cunoaște pe dra. Valeria Octavia Lazăr cu care se căsătorește la 30 august 1925.²⁵ Prin soția sa se înrudește cu Dr. Aurel Lazăr, cunoscutul avocat și lider politic din Oradea, cu rol important în mișcarea națională dinaintea de 1918, în casa căruia s-a semnat *Declarația de autodeterminare a românilor din Transilvania*, la 12 octombrie 1918, ministru în Consiliul Dirigent, primar al Oradei.²⁶

La 1 decembrie 1925, tânărul avocat v-a fi cooptat în rândul funcționarilor Centralei Băncii „Albina” din Sibiu. Aici se va afirma ca specialist, fiind promovat succesiv în cadrul Contenciosului băncii (avocat al acesteia – 1925, șef al Contenciosului din 1929, director al Contenciosului – 1931), subdirector general al băncii – 1936, director-general între 1941-1948²⁷. Va face parte din noua generație de funcționari ai Băncii „Albina”, selectate de directorul general Ioan Vătășianu (? – 1941),²⁸ dintre tinerii cu studii și doctorate în străinătate, văzuți ca viitori conducători ai băncii în vremuri tot mai complexe și tensionate ce se prefigurau.

În calitate de director general al Băncii „Albina”, în cea mai grea perioadă din existența acesteia, a depus un efort deosebit ca să o păstreze ca instituție națională, sprijinind prin credite prompte și cu dobânzi modice clientela, indiferent de etnie, în anii celui de Al Doilea Război Mondial și ofensivei comuniștilor împotriva economiei tradiționale, bazată pe muncă și concurență. A avut un rol important în creditarea românilor rămași în Ardealul de nord-est ocupat de Ungaria fascistă, sprijinindu-i în efortul de a rezista în fața ofensivei economice a Budapestei, acțiune sinonimă cu sărăcirea și falimentarea întreprinderilor românești. Acest obiectiv a fost

²⁴ Mihai M. Velicu, *Fond personal*, Copie, Adresa Colegiului de Avocați ai Regiunii Timișoara, nr. 1491/23 mai 1959; Arhiva C.N.S.A.S., Dosar MFI, nr. 3127 Sibiu, f. 3bis.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930), viața și activitatea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999; Idem, *Aurel Lazăr în documente parlamentare, (discursuri, pledoarii juridice, ordonanțe, articole de presă, corespondență)*, Oradea, Editura Universității Oradea, 2000.

²⁷ Arhiva C.N.S.A.S., Dosar MFI, nr. 3127 Sibiu, f. 3bis – 4.

²⁸ Tatăl viitorului profesor universitar, istoric de arte, Virgil Vătășianu – Vezi: Mihai D. Drecin, „Date inedite despre familia academicianului Virgil Vătășianu”, în *Sub zodia Vătășianu. Studii de istorie a artei*, coord.: prof. univ. dr. Marius Porumb, conf. univ. dr. Aurel Chiriac, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2002, pp. 21-24.

transpus în practică prin intermediul Filialei din Cluj a Băncii „Albina”, cu sprijinul Băncii Naționale a României de la București²⁹.

Instaurarea treptată a regimului comunist după 6 martie 1945, pune Banca „Albina” într-o situație tot mai critică, ca de altfel toate băncile comerciale și acționarii acestora, în fond întreaga economie organizată pe așa zisele „principii capitaliste”. Mihai M. Veliciu va ajunge în situația ca, la 75 de ani de la înființarea Băncii „Albina”, în loc să organizeze o mare festivitate omagială, să semneze actele de încetare a activității acesteia în 1951.

Rămas fără mijloace de existență, exclus din Baroul Sibiu în 27 decembrie 1947, Mihai M. Veliciu va intra în atenția Securității încă din august 1949. Va fi târât într-un proces „pentru infracțiune la legea devalizelor”, arestat între 17 noiembrie 1951 – 3 ianuarie 1953, terorizat, bătut și umilit, până la urmă este achitat de Tribunalul Poporului Sibiu, ceea ce dovedește că totul a fost o înscenare.³⁰

Evacuat din casa proprie, va avea șansa, pe baza bunelor relații avute încă din anii interbelici cu Î.P.S.S. Nicolae, Mitropolitul ortodox al Ardealului, să fie angajat în locuri de muncă minore față de competențele sale (arhivar, îngrijitor și gestionar) în cadrul unor instituții pendente de Mitropolia de la Sibiu³¹. Reușește să se pensioneze în toamna anului 1961, cu o pensie mizeră de 600 lei lunar. Va fi urmărit permanent de Securitate până în 3 noiembrie 1970, când dosarul îi este casat³².

În ultimii ani de viață își va completa mizerabila pensie, predând limba franceză ca profesor suplinitor la Liceul din Rășinari și făcând lecții particulare acasă. Din 1961 a căutat să adune, din presa anilor 1870-1934 și lucrări de specialitate editate, inclusiv din anii 1968-1970, cât mai multe știri și aprecieri făcute la adresa activității politice a tatălui său, Memorandistul. Ele au fost depuse într-un fond special la Arhiva și Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu³³.

²⁹ Vezi: Raluca Hodrea, „Filiala din Cluj a Băncii «Albina» din Sibiu sub ocupație maghiară (1940-1944). Rolul economic-național” în *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX – XX. Studii de economie regională*, coord.: Iosif Marin Balog, Rudolf Graf, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016, pp. 433-453.

³⁰ Arhiva Mihai M. Veliciu, *Fond personal*, Cluj-Napoca, copie – Colegiul de Avocați al Regiunii Stalin, nr. 577/19.V.1959 – document eliberat pentru pensionarea și completarea carnetului de muncă; copie – Sentință penală nr. 27/3.I.1953. Un exemplar în copie se află și în posesia noastră.

³¹ Arhiva C.N.S.A.S., *loc. cit.*, f. 5, f. 9.

³² *Ibidem*, f. 16.

³³ Parte din ele mi le-a donat în anii '70 ai secolului trecut. (Mihai D. Drecin).

A decedat în primele zile ale anului 1979 fiind înmormântat în cavoul familiei din cimitirul „Eternitatea” din Arad. Nu a avut copii. Soția a decedat în 1992 la Cluj-Napoca, la nepoata sa după soră – prof. univ. dr. Viorica Guy-Marica.

Acest periplu prin istoria familiei Veliciu poate sta la baza unei istorii de familie. Pentru moment cercetarea noastră mai trebuie aprofundată, pentru a stabili mai exact urmașii fraților Romul Veliciu și Silvia Veliciu, căsătorită Muscan, până astăzi.

Chiar și așa putem documenta că prin căsătorii urmașii memorandistului Mihai Veliciu pătrund în familiile Copian, Groza, Lazăr, Vulcan, Raicu, Muscan, Marșieu, Baltă, Mârza, Furdui³⁴, preoți, protopopi, învățători, notari publici, avocați, medici, profesori, funcționari de bancă, răspândiți din părțile Hălmagiului până la Beiuș, în Țara Moților, Oradea, Arad, Sibiu, Blaj; Câmpeni, Cluj. Dacă primele generații s-au implicat în lupta politică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, contribuind la unirea Transilvaniei cu România, apoi la consolidarea României Întregite, chiar dacă în anii comunismului unii au suferit închisorile și domiciliul forțat, generațiile născute în timpul și după Al Doilea Război Mondial s-au impus prin muncă și moralitate, devenind personalități de anvergură regională și națională, mulți universitari.

BIBLIOGRAFIE

Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, *Fond Mihai M. Veliciu*, nr. 1, „Amintiri despre memorandistul Mihai Veliciu (scrise de fiul său Mihai M. Veliciu)” (mss.).

Arhiva C.N.S.A.S., Dosar MFI, nr. 3127, Sibiu, Autobiografie.

Arhiva prof. Mihai D. Drecin, *Fond personal Mihai M. Veliciu*.

Colta, Elena Rodica, „Rețeaua de rudenie a intelighențiilor românești – o formă de întărire a identității naționale din imperiu”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, coord. Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012.

Demșea, Dan, *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Arad. Monografie. O radiografie a activității sale (9 februarie 1871 – martie 1946)*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2015.

³⁴ Elena Rodica Colta, *op. cit.*, *loc. cit.*

Drecin, Mihai D., „Date inedite despre familia academicianului Virgil Vătășianu”, în *Sub zodia Vătășianu. Studii de istorie a artei*, coord.: Marius Porumb, Aurel Chiriac, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2002.

Idem, „Mihai Veliciu – Le mémorandiste intransigent”, în *Transylvanien Review* (Cluj-Napoca), 1995, vol. IV, nr. 1, pp. 120-127.

Drecin, Mihai D., „Vestul Românesc – principal centru politic al românilor transilvăneni (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)”, în *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea / Chișinău, Editura Universității din Oradea / Editura Cartdidact, 2008, pp. 334-343.

Idem, „Mihai M. Veliciu – ultimul Director-general al băncii «Albina» din Sibiu”, în *Imagine, Tradiție, Simbol: profesorului Cornel Tatai-Baltă la 70 de ani*, coord.: Valentin Tufescu, Gabriela Rus, Daniel Sabău, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.

Idem, *Un Director-general de bancă în atenția Securității. Cazul Mihai M. Veliciu – ultimul Director-general al Băncii „Albina” din Sibiu(1941-1948)*, comunicare susținută la Congresul Național al Istoricilor Români, Ediția a II-a, Iași, 29 august – 1 septembrie, 2018, (mss.)

Erbiceanu, Constantin I., „Bărbații culti greci și români și profesorii din Academii din Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650-1821)”, în *Analele Academiei Române, seria II, Tom XXVII, Memoriile Secțiunii Istorice* (București), Academia Română. 1905.

Idem, *Cronicarii greci care au scris despre Români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, București, 1888.

Filipașcu, Alexandru I., „Voievodatul Maramureșului. Originea, structura și tendințele lui”, în *Transilvania* (Sibiu), 1945, an 76, nr. 3-4.

Idem, *De la Românii din Maramureș. Oameni, locuri, cântece*, Sibiu, 1943.

Idem, *Istoria Maramureșului (Prefață de I. Lugoșianu)*, București, 1940.

Gane, Constantin I., *Amărâte și vesele vieți de jupâne și cucoane*, București, Editura Modernă, 1930.

Idem, *Neamurile Mavrodinești din Țara Românească și Moldova și Monografia familiei Ion Mavrodin vel Hatman*, București, 1942.

Idem, *Portrete de femei (Dincolo de sbuciumul veacului)*, Ed. a II-a, București, 1939.

Idem, *Rădăcini, Romanul Măcișenilor*, București, „Vatra”, 1947.

Idem, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Ed. a V-a, vol. I, București, Editura Universul, 1943.

Idem, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Ed. a V-a, vol. II, București, Editura Universul, 1943.

Gorovei, Șt. S., „Genealogia domnilor Moldovei în veacul XIV”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXX, 1993.

Idem, „Urecheștii, model de ascensiune socială”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXIX, 1992.

Idem, „Cantemireștii. Eseu genealogic”, în *Revista Arhivelor* (București), nr. 3/1979, pp. 481-512.

Idem, „Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa”, în *Revista Arhivelor* (București), nr. 3/1971, pp. 375-390.

Idem, „Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538-1541)”, în *Cercetări Istorice. Serie nouă* (Iași), nr. 2/1971, pp. 143-159.

Idem, „Miscellanea genealogica”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXI, 1984.

Idem, *Mușatinii*, București, Editura Albatros, 1976.

Idem, Rădulescu, Mihai Sorin, „Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, anul XXVII, 1990.

Grecianu, Ștefan D. I., *Câteva documente și un arbor genealogic pentru a proba descendență Domnului Ștefan Dimitrie Grecianu fost senator din neamul boierilor Brâncoveni*, București, 1902.

Idem, *Familia Lămotescu*, București, Institutul de Arte Grafice și editura Minerva, 1906.

Idem, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești (Din scrieri inedite)*, vol. I, București, 1913.

Idem, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești (Din scrieri inedite)*, vol. II, București, 1916.

Idem, *Istoricul unei bătrâne moșii boierești. Grecii*, București, 1910.

Idem, *Șirul Voievozilor cu Divane și Note. Anii 1501-1523*, 1907.

Hodrea, Raluca, „Filiala din Cluj a Băncii «Albina» din Sibiu sub ocupație maghiară (1940-1944). Rolul economic-național”, în *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX – XX. Studii de economie regională*, coord.: Iosif Marin Balog, Rudolf Graf, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016, pp. 433-453.

Mihuț, Lizica, Pădureanu, Corneliu, *Aradul și Marea Unire. Repere iconografice*, București, Editura Academiei Române, 2018.

- Orașul și Județul Arad după 1 Decembrie 1918. Din amarul lunilor de tranziție către administrația românească. Studii și documente*, coord.: Andrei Caciora și Mircea Timbus, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008.
- Pavel, Teodor, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*, Cluj-Napoca, Editura Daco-Press, 1994.
- Petraș, Lucian, *Politică și demers național în Comitatul Arad (1898-1916)*, Timișoara, Editura Brumar, 2018.
- Portocală, Radu, *Istории de familie*, Muzeul Brăilei, „Carol I”, Brăila, Editura Istros, 2015.
- Pușcariu, Ioan cav. de, *Date istorice despre familiile nobile române*, Sibiu, p. I, 1892.
- Pușcariu, Ioan cav. de, *Date istorice despre familiile nobile române*, Sibiu, p. II, 1895.
- Idem, *Fragmente istorice despre „Boierii din Țara Făgărașului” dimpreună cu documente istorice*, vol. I, Sibiu, 1904.
- Idem, *Fragmente istorice despre „Boierii din Țara Făgărașului” dimpreună cu documente istorice*, vol. II, Sibiu, 1905.
- Idem, *Fragmente istorice despre „Boierii din Țara Făgărașului” dimpreună cu documente istorice*, vol. III, Sibiu, 1906.
- Idem, *Fragmente istorice despre „Boierii din Țara Făgărașului” dimpreună cu documente istorice*, vol. IV, Sibiu, 1907.
- Roz, Alexandru, *Aradul. Cetatea Marii Uniri*, Timișoara, Editura Mirton, 1993.
- Veliciu, Mihai M., *Tatăl meu – Mihai Veliciu*, Arad, Editura Mirador, 1996.
- Zainea, Ion, *Aurel Lazăr (1872-1930), viața și activitatea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999.
- Idem, *Aurel Lazăr în documente parlamentare, (discursuri, pledoarii juridice, ordonanțe, articole de presă, corespondență)*, Oradea, Editura Universității Oradea, 2000.

Aradul industrial în al treilea deceniu al secolului XX

The Industrial Arad in the Third Decade of the Twentieth Century

*conf. univ. dr. Adrian NIȚU
Universitatea Aurel Vlaicu Arad*

Abstract

At the end of the First World War, the city of Arad was the political capital of the Great Union, but at the same time, it developed as an industrial city. This paper makes an extensive presentation of industrial developments in the third decade of the 20th century in Arad.

The Arad wagon plant suffers important restructuring, merging with the Marta factory, and as a result, the first planes from Romania's current territory are produced. A large number of companies continue to work in areas such as the food industry, the wood industry, the mechanical-metallurgical industry, the textile and clothing industry, the chemical industry as well as paper and graphic arts. New industrial companies are also established, such as the FITA knitwear factory whose chairman of the board was Vasile Goldiș.

During this period, the Arad industry was supervised by the Arad Industrial Inspectorate, the Department of the Minister of the resort. The period of the third decade of the 20th century was an economic momentum with spectacular increases in production after the years of war but was concluded by the economic crisis between the years 1929-1933.

Keywords: *industrial developments, restructuring, aviation, industry, economic crisis.*

Evoluția industriei arădene după Primul Război Mondial și până la criza dintre anii 1929-1933

După încheierea Primului Război Mondial și realizarea Marii Uniri, Aradul își continuă destinul industrial având în vedere faptul că majoritatea firmelor industriale ce activau aici până în anul 1914, înainte de începerea războiului, își continuă activitatea, dar în același timp apar și sectoare industriale noi.

În anul 1923 județul Arad avea o suprafață de 6.005 km², reprezentând 2,01% din suprafața României Mari. Locuitorii județului reprezentau 2,38% din populația României și erau în număr de 379.969. Densitatea era de 63,3 locuitori pe km². În același timp densitatea medie pe întreg teritoriul României era de 53,55 locuitori pe km² (SOCEC, 1925). În

anul 1926 organizarea administrativă a județului Arad se modifică conform reformei administrative din 1925, în componența județului intrând 10 comune ce aparținuseră județului Timiș. Ca urmare a acestei reforme administrative, județul Arad va avea suprafața de 6.255 km² situându-se pe locul al cincilea în Transilvania, iar ca număr al populației, al unsprezecelea¹.

În anul 1919 industria arădeană era reprezentată de 77 întreprinderi industriale, dintre care 58 activau în oraș și 19 în județ. În județ erau firme din sectoare cum ar fi prelucrarea lemnului, industria alimentară, de textile, zidărie dar și industria chimică. În 1919 firma „Abblonczy & Bustin” devine reprezentanța locală a firmei „Ford”, în 1922 este inaugurată „Fabrica de mașini și turnătorie de fier „Iuhasz I. Arcadie” Arad, în 1923 începe să producă „Pfoma” – prima fabrică arădeană de cuțite și tacâmuri. În 1924, începe să producă Fabrica de fierărie „Grundmann SA” Arad, în 1925 este inaugurată „Fatma” – fabrica pentru articole din tablă pentru ca în 1926 să înceapă să producă Fabrica de Zahăr, iar în 1928 Întreprinderea de mașini și automobile Arad (I.M.A.S.A) și Armătura Arad².

Ca urmare a acestei dezvoltări industriale, în 1925 la Arad are loc expoziția-târg pentru produse industriale, iar în 1926 are loc prima expoziție-târg itinerantă din România care a fost expusă în Palatul Cultural.

În anuarul SOCEC apărut în anul 1925 la București, industria Aradului era descrisă, având în vedere datele din anul 1923 astfel: *„Industria: foarte dezvoltată. Se găsesc numeroase și importante fabrici de ață, automobile, becuri pentru gaz aerian, biscuiți, bomboane, cărămidă și țiglă, celuloză, ciocolată, distilerii, hârtie, încălțăminte, lemne de construcție, lumânări, mezeluri, mașini, mobile, mori (fabrici de făină), motoare, oglinzi, olării, oțet, oxigen, păpuși, parchete, perii, pielărie, postav, produse chimice, cosmetice, săpun, spirt, tâmplării mecanice, tanin, trăsuri, tricotaje, uzină electrică pentru iluminatul orașului, vagoane și diferite alte industrii mai mici.”*³

Activitatea economică își relua un nou ciclu, structura industriei arădene interbelice putând fi analizată în funcție de obiectul de activitate, prin prisma valorii și structurii producției, a personalului, sau a puterii utilizate sau prin organizarea juridică a firmelor industriale. În categoria

¹ Caciora, A., Timbus, M., Glück, E., „Perioada interbelică. Dezvoltarea social-economică”, în *Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, pp. 426-427.

² Popeangă, Vasile, „Aradul în perioada dualismului (1867-1918)”, în *Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978.

³ *Anuarul „SOCEC” al României Mari*, vol. I, București, Editura SOCEC & Co Societate Anonimă, 1925, p. 32-33.

industriei mari erau înregistrate „societățile industriale” care erau organizate ca societăți pe acțiuni (anonime) cu obiect de activitate în sfera activităților industriale. O altă categorie de societăți pe acțiuni o reprezentau „societățile comerciale” – societăți pe acțiuni cu activitate în domeniul comercial. Societățile bancare și de asigurări erau de asemenea categorii distincte de operatori economici încadrați ca societăți comerciale pe acțiuni. Societățile diverse erau societăți pe acțiuni cu activitate în domeniul energiei, sau al transportului pe cale ferată sau al transportului local, precum și societăți pe acțiuni cu diverse alte obiecte de activitate. În categoria întreprinderilor industriale mari erau înregistrate pe lângă societățile industriale, societățile în nume colectiv și întreprinderile individuale care administrau fabrici, uzine sau cariere de piatră, prelucrând materia primă în cantități mari și în același timp desfac producția cu ridicata.

La rândul lor, firmele industriale înregistrate, care erau doar ateliere sau secții industriale independente, erau încadrate în industria mică dacă întrebuințau „*o forță motrică mai mare de 20 de cai putere ori ocupă ca brațe de muncă mai mult de 10 muncitori*”⁴. În sfera comercială, pe lângă societățile comerciale activau magazine, prăvălii, băcănii, restaurante sau alte afaceri comerciale de dimensiuni reduse, care făceau parte din așa numitul comerț mic.

Societăți arădene industriale și comerciale, pe acțiuni în anii '20

În anul 1923, în Arad a fost înregistrate și funcționau următoarele 8 societăți comerciale, 5 societăți comerciale diverse și 29 societăți industriale toate organizate ca societăți pe acțiuni.

Societăți comerciale

- „*Aradi Hirleap*” SA – tipografie librărie papetărie pe strada Meșianu la nr. 1;
- „*Avântul*” SA – societate comercială și industrială cu sediul pe bd-ul. Regina Maria la nr. 19 și capital social în valoare de 800.000 lei. Președintele societății era Beleş Eugen, iar director Haralamb H. Henry;
- „*Bokor*” SA – depozit-magazin de textile situat pe str. I. C. Brătianu;

⁴ „Situatiunea firmelor comerciale și industriale în orașul și județul Arad”, în *Hotarul* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 112-113.

- „*Circulația de mărfuri a proprietarilor din județul Cenad SA*” (agentură & comision) societate comercială situată pe strada A. Mocsony nr. 4;
- „*Mercur*” societate comercială și agriculturală – obiect de activitate de comerț în diverse ramuri. Societatea comercială avea capitalul social în valoare de 200.000 de lei, iar sediul societății comerciale era pe strada V. Alecsandri, nr. 1. Președinte era Slak Franț;
- „*Societate anonimă comercială Ardeleană și a șesului unguresc*”. Obiect de activitate transport & camionagie. Sediul la adresa b-dul. Regele Ferdinand nr. 3;
- *Societate anonimă pentru circulația mărfurilor*. Obiect de activitate: comerț diverse ramuri. Adresa: str. Gen. Berthelot, nr. 2;
- „*Magazia de produse și de mărfuri din Arad S.A.*” pe Calea Regimentul 6 Vânători la nr. 1. Societate comercială a familiei Andrényi.

Societățile pe acțiuni diverse

- „*Calea ferată electrică „Arad Podgoria*” – cu un capital social de 1.350.000 lei și sediul pe str. Horia la nr. 1. Președintele societății era Vasile Goldiș, iar vicepreședinte N. P. Ștefănescu, administratori-delegați erau Constantin D. Bușilă și Ștefan Mateescu;
- „*Căile ferate unite Arad-Cenad*” SA Arad cu capital în valoare de 16.928.000 lei, președinte fiind contele Zelensky Robert;
- „*Neptun*” SA – Băile de vară pe râul Mureș.

Electricitate

- *Societate anonimă de electricitate Arad* (uzină și iluminat public) situată pe Calea Radnei;
- *Societate anonimă pentru iluminat și transmiterea forței* pe strada Corăbiei la nr. 3⁵.

Societățile industriale arădene în anul 1923

Industria mecanico-metalurgică

- „*Astra*” – Prima fabrică Română de Vagoane și Motoare SA (fosta fabrică Weitzer) cu sediul pe calea Aurel Vlaicu la nr. 33;

⁵ Anuarul „SOCEC” ..., p. 79.

- „*Industria de Fier din Arad*” SA – capitalul social plus rezervele (capital propriu) în valoare de 184.035 de lei, adresa pe str. M. Kogălniceanu nr. 45-47;
- „*Zelernill*” SA – societate anonimă pentru instalațiuni tehnice.

Industria lemnului

- „*Slavonia*” SA – pentru industria lemnului. Adresa: Cheiul Mureș, nr. 3;
- „*Societate anonimă pentru exploatarea pădurilor din jurul Ardealului*” – Societate anonimă pentru exploatarea și producția lemnelor indigene cu sediul pe b-dul Regele Ferdinand nr. 20;
- *Societate anonimă ungară pentru fabricarea articolelor de tâmplărie și furnire* cu adresa: b-dul. Regina Maria nr. 10;
- *Fabrica de tanină și ferăstrău cu aburi din Nașit* SA (fost Neuschloss), situată pe b-dul Regele Ferdinand la nr. 1, (fabrică de lemn pentru construcții);
- *Fabrica de celuloză din paie* SA cu sediul pe Cheiul Mureșului nr. 2;
- *Întreprinderea Arădană pentru Industria Lemnului Czciller, Korniss & Co S.A.* situată pe strada Teodor Ciontea nr. 9.

Industria alimentară

- *Fabrica de cognac Miniș Măderat* SA cu sediul pe b-dul Ferdinand nr. 3;
- *Fabrica de rom și lichior „Flora”* SA situată pe strada Mețianu nr. 1. Societate pe acțiuni care în anul 1938 avea, împreună cu o fabrică de gheață aflată în același holding, un capital de 10 milioane de lei și investiții în valoare de 1,8 milioane de lei și realiza o producție de 7,48 milioane de lei, iar în anul 1940, 10,4 milioane de lei. Sediul societății s-a mutat, în anii '30, pe b-dul. Regele Ferdinand nr. 33-34;
- *Societatea anonimă industrială Frații Neumann* (fabrică de spirt, drojdie) cu sediul pe str. A. Vlaicu nr. 32-39;
- Societatea anonimă pentru industria morăritului și îngrășătorie de porci din Arad (mori și îngrășăminte chimice, etc.) având un capital de 1,6 milioane de lei (aparținând familiei Neumann);
- *Asociația restauratorilor din Arad* SA, având obiect de activitate în desfacerea de ape gazoase și fabricarea capetelor de sifon cu sediul pe str. Consistoriului nr. 22;

- *Industria arădană de uleiuri SA* – fosta fabrică Lengyel, cu sediul pe str. Principală nr. 1;
- Prima societate pe acțiuni din Arad pentru valorificarea vinului, situată pe str. Gen. Berthelot la nr. 2;
- „*Arădana*” SA Societate industrială și comercială pe acțiuni cu un capital de 7.500.000 lei cu sediul pe b-dul. Regele Ferdinand nr. 24. Obiectul de activitate al acestei societăți industriale cuprindea o distilerie pentru fabricarea spirtului precum și vânzarea en gros, importul și exportul tuturor mărfurilor coloniale, textile, manufactură, fierării produse petrolifere, cereale, etc., depozit liber de spirt, Societatea avea și un depozit de spirtoase, rachiuri, rom, etc. „Arădana” SA desfășura și activitate bancară, primind depuneri spre fructificare și eliberând livrete de economii, acordând avansuri pe mărfuri și instalațiuni industriale în condițiuni favorabile.

Industria textilă

- *Fabrica de Împletituri și Tricotaje SA din Arad*, capital social 2,4 milioane de lei, sediul pe str. Pușcașilor nr. 6; președinte al consiliului de administrație Vasile Goldiș;
- *Industria Textilă arădană, fostă „Hungaria”, fabrică de bumbac SA*, cu capital social 2,2 milioane de lei, sediul pe str. Aurel Vlaicu la nr. 1. (aparținând familiei Neumann);

Industria de pielărie

- „*Transilvania*” societate anonimă pentru fabricarea de ghetă cu capital social în valoare de 2 milioane de lei, pe str. Calvin nr. 56.

Industria de materiale de zidărie

- *Fabrica de articole de lut țiglă și cărămidă SA* situată pe Calea Radnei;
- *Societate anonimă ungară de asphalt* situată pe strada Ardealului nr. 11;
- *Societate anonimă pentru industria betonului* pe Calea Radnei nr. 75;
- *Societate anonimă pentru lucrări de apeducte din Arad*;
- *Prima fabrică de cărămizi și țigle din Arad SA* aflată pe strada Cimitirului Evreiesc la nr. 45. A fost înființată în 1906 și aparținea lui Schötz Iuliu.

Industria chimică

- Prima societate anonimă pentru industria oxigenului și alte gaze (în curs de înființare în anul 1923);
- Prima societate anonimă din Arad pentru stabilimente de fabrici, pe strada Aurel Vlaicu nr. 14-15;
- Fabrica de gaz artificial „Benoid” SA – firmă ungară, situată pe str. A. Vlaicu nr. 13.

Industria de hârtie și arte grafice

- Societatea Tipografică din Arad SA cu sediul pe b-dul. Regele Ferdinand;

În Tabelul nr. 1 este prezentată comparativ evoluția numărului societăților industriale înregistrate ca societăți pe acțiuni în Arad, Bihor, Timiș și România, între 1921 și 1931, precum și dimensiunea capitalul social de care dispuneau aceste companii ce alcătuiau industria mare, iar în Tabelul nr. 2 sunt relevate aceleași date pentru societățile comerciale din cele trei județe și România.

Tabelul nr. 1. Societăți industriale în Arad, Bihor, Timiș și România (1921-1931)

anul	1921		1922		1930		1931	
județ	nr.	Capital social	nr.	Capital social	nr.	Capital social	nr.	Capital social
Arad	14	105.585.100	21	142.980.500	39	440.805.700	45	450.580.700
Bihor	3	5.000.000	22	28.236.000	42	304.191.000	42	293.104.020
Timiș	29	28.870.192	44	124.446.450	98	662.500.500	93	687.440.500
România	529	5.106.690.849	720	7.549.070.670	1.063	33.604.062.651	1.054	35.253.546.234

Sursa: *Anuarul Statistic 1923*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl. Fii, 1924, p. 203, *Anuarul Statistic al României pe anii 1931-32*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl Fii, 1933, p. 298.

Se poate astfel remarca cum ritmul de creștere a capitalului social al acestor societăți scade între anii 1930-1931, în comparație cu anii anteriori, mai ales la nivelul județului Bihor și Timiș-Torontal, unde se înregistrează chiar o diminuare a acestuia, în cazul societăților comerciale, sau în județul Bihor în cazul societăților industriale.

În anul 1922, în industria mare a Aradului, activau 142 de întreprinderi industriale (cuprinzând ateliere și fabrici cu producție industrială, organizate ca societăți în nume colectiv sau firme individuale) care aveau un capital investit în valoare de 756.853.633 lei, și utilizau o „forță motrică” de 20.870 CP și angajau 9.487 de salariați, realizând o producție totală în valoare de 1,506 miliarde de lei, conform datelor din Tabelul 3.

Tabelul nr. 2 Societăți comerciale în Arad, Bihor, Timiș și România (1921-1931)

anul	1921		1922		1930		1931	
județ	nr.	capital social	nr.	Capital social	nr.	Capital social	nr.	Capital social
Arad	4	11.000.000	4	11.000.000	10	79.769.400	13	101.242.000
Bihor	4	673.500	8	10.100.000	13	16.325.850	11	15.195.850
Timiș	5	4.300.000	9	5.288.080	30	151.600.000	31	127.200.200
România	159	467.961.278	218	1.125.640.662	448	2.730.430.663	463	2.785.837.406

Sursa: *Anuarul Statistic 1923*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl. Fii, 1924, p. 203, *Anuarul Statistic al României pe anii 1931-32*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl Fii, 1933, p. 298.

Productivitatea medie realizată în industria arădeană în anul 1922 se ridica la 158.758 de lei anual, cea mai însemnată – 339.998 lei – fiind obținută de sectorul mecano-metalurgic reprezentat de cea mai importantă societate industrială arădeană din perioada interbelică, „Astra” prima fabrică de vagoane și motoare SA Arad, a doua productivitate medie se obținea în producția și distribuția de energie electrică – 325.000 de lei pe an – iar locul trei era ocupat de industria chimică cu o productivitate medie anuală de 225.491 de lei pe an.

Tabelul nr. 3. Situația indicatorilor din industria mare pe ramuri din Arad (1922)

nr. crt.	ramura industrială	nr. de întreprinderi	capitalul investit (lei)	forța motrice (HP)	nr. de angajați	producția (lei)	productivitatea muncii (lei)
1	mecanico-metalurgică	19	494.622.033	4.510	2.568	873.114.903	339.998
2	lemn	38	42.918.000	1.799	1.549	87.777.013	56.667
3	alimentară	38	77.445.800	4.526	1.071	195.833.697	182.851
4	textilă	8	66.449.800	1.839	2.209	160.561.450	72.685
5	pielărie	2	3.060.000	30	55	12.074.370	219.534
6	materiale de zidărie	18	10.700.000	1.502	1.392	42.176.311	30.299
7	chimică	12	45.979.000	552	389	87.716.000	225.491
8	hârtie și arte grafice	6	8.600.000	112	174	20.886.874	120.040
9	electricitate	1	7.079.000	6.000	80	26.000.000	325.000
	Total	142	756.853.633	20.870	9.487	1.506.140.618	158.758

Sursa: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 288/1943.

Sfera obiectelor de activitate ale fabricilor, ale uzinelor sau ale atelierelor ce se încadrau în activitatea industrială arădeană în anii '20 era foarte diversă, îmbrăcând activități de la fabricarea meselor de biliard, la

fabricarea șampaniei sau a „frantzbrantwein-ului”. În afară de societățile industriale sau comerciale pe acțiuni menționate anterior, au activat, printre alții, operatori organizați ca societăți în nume colectiv sau afaceri de familie, fabrici, ateliere pe care îi vom trece în revistă în continuare conform Anuarului „SOCEC” al României Mari din anul 1925⁶.

Cea mai reprezentativă întreprindere industrială a anilor '20 în sectorul construcțiilor de mașini a fost „Astra” – prima fabrică română de vagoane și motoare SA Arad.

Astra prima fabrică română de vagoane și motoare SA Arad

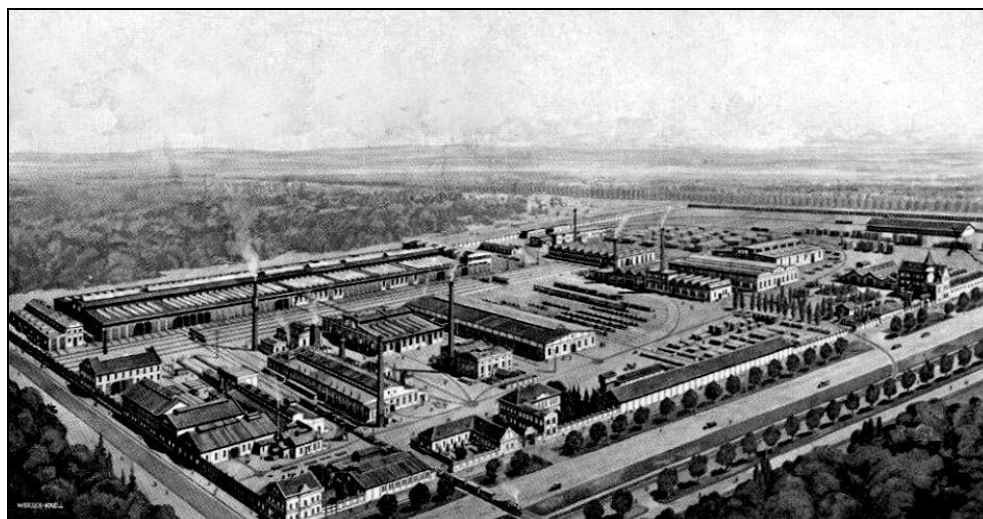
În anul 1921, se constituie societatea „Astra” – prima fabrică română de vagoane și motoare SA Arad cu un capital inițial de 75.000.000 lei. Directori erau M.N. Schapira și Colleanu M. Astra a fost consecința fuziunii dintre vechea fabrică de vagoane Johann Weitzer și MARTA, fabrica de automobile înființată în 1909 la Arad. Uzinele Astra ocupau un teren de 210.000 m² având clădiri cu o suprafață de 70.000 de m² în perioada interbelică.

Printre fondatorii Astrei, în 1921, se afla Camillo Castiglioni președintele Societății Italiene de Credit Comercial din Milano, Banca Comercială Italiană și Română SA, Banca Marmorosh Blank & Co București SA, Banca de Credit Român SA și Banca Agrară SA din Cluj. Acționarii italieni dețineau împreună 67% din capital. În cursul anului 1928 capitalul Astrei arădene se majorează până la valoarea de 420.000.000 de lei.

Fabrica de avioane Astra Arad

În cadrul noii societăți Astra, fosta fabrică MARTA a devenit Fabrica de Motoare. Aici se construiau autocamioane, autobuze, autostropitoare, autoturisme, motoare alimentate cu benzină sau gaz metan, mașini unelte de precizie precum și avioane. Pondereau au avut-o camioanele și autobuzele, dar la comandă au fost executate câteva automobile luxoase cu motoare de 4 cilindri, de 8.000 cm³ ce dezvoltau o putere de 60 CP și care au fost realizate în două modele: berlină și decapotabil.

⁶ *Ibidem.*

Uzina de Vagoane ASTRA Arad în perioada interbelică

Sursa: Delcampe Auctions

Fabrica ASTRA Arad construia imediat după război, sub licență, motoare de avion „Martha-Benz” și „Daimler-Benz”. Ca urmare a acestei performanțe tehnice, în anul 1922, în cadrul fabricii arădene a fost pusă în funcțiune secția pentru construcția de avioane care a devenit în anul următor, în 1923, „Fabrica de avioane ASTRA–Arad”. Comandorul Andrei Popovici, cumnatul lui Henri Coandă, fost comandant al Grupului 2 aviație în bătălia de la Mărășești, a fost numit directorul fabricii. Anterior comandorul Popovici fusese numit, la 1 aprilie 1920, directorul Aeronauticii în Ministerul de Război. El a avut inițiativa de a sprijini înființarea Fabricii de Avioane de la Arad și a promovat doi ingineri, „creatori” de avioane, Stanislav Șeșefski și Ștefan Protopopescu, ultimul fiind ofițer, pionier al aviației române și primul aviator brevetat în România și în același timp constructor de avioane. Din colectivul de proiectare și producție au făcut parte specialiști renumiți în acea perioadă: Ștefan Urziceanu, Radu Onciul, Dumitru Barbieri și alții. Un as al zborului, locotenentul Ion Sava, a fost numit pilot de încercare o dată cu începerea producției la fabrica arădeană. El era unul dintre cei mai buni aviatori români. La Astra au fost construite 3 tipuri de avioane în decursul a 3 ani între 1923-1925. Astfel fabrica arădeană intra în istoria aviației române⁷.

⁷ Brad, Liliana, www.romanialibera.ro. 5 aprilie 2011.

Avionul Astra-Șeșefski

Sursa: kidpoker1432, 2011; /wiki /Fabrica_de_avioane_ASTRA, 2015.

Primul avion construit la Arad fost realizat în anul 1923 și s-a numit „Astra – Șeșefski”, după numele proiectantului lui, inginerul Stanislav Șeșefski. Acest aparat de zbor a fost un biplan cu două locuri. Avionul era echipat cu un motor Marta-Benz de 250 CP cu șase cilindri construit și acesta la Arad fiind primul motor construit în România care a fost montat la bordul unui aparat de zbor. Avionul Astra-Șeșefski a fost testat de către pilotul de încercare, locotenentul Ion Sava, care, împreună cu pilotul Petre Macavei, a parcurs fără escală, ruta Arad-București în doar două ore și jumătate. Avionul fabricat la Arad a fost trimis pentru verificarea performanțelor unor unități de aviație române⁸.

Avionul Proto 1 a fost un avion biplan de școală și de antrenament care a fost fabricat la București la Arsenalul Aeronautic, în anul 1922 într-un singur exemplar, prototip. El a fost proiectat de echipa compusă din maior inginer (la acea dată) Ștefan Protopopescu, inginer Dumitru Baziliu și inginer Gheorghe Ticău. Primele zboruri experimentale au fost executate de către proiectantul Ștefan Protopopescu care a convins Ministerul de Război de calitățile aparatului și ca urmare acesta a comandat 25 de aparate ce urmau să fie fabricate la ASTRA Arad⁹.

⁸ *Ibidem*.

⁹ /wiki/Proto_1, 2013.

Tabelul nr. 4. Avionul Proto 1

anvergură	9,6 m
lungime	7,0 m
înălțime	2,9 m
masa avionului gol	970 kg
masa totală	1.080 kg
viteza maximă	183 km/h
plafon	6.000 m

sursă: (/wiki/Proto_1, 2013), (kidpoker1432, 2011)

Însă în timpul testelor cu Proto 1 a avut loc un incident nefericit: una dintre aripi a cedat, avionul a intrat în vrie, s-a prăbușit în Mureș și pilotul de încercare, locotenentul Ion Sava și-a pierdut viața. Ca urmare a concluziilor comisiei de anchetă care analizase cauzele accidentului, au fost aduse modificări aparatului Proto 1: întărirea structurii aripii prin mărirea secțiunii lonjeroanelor și adăugarea a unei perechi de montanți între planuri, astfel născându-se proiectul celui de-al doilea aparat de zbor fabricat la Arad, în anul 1924: Proto 2 un avion de recunoaștere biplan cu motor Hispano-Suiza de 300 CP. Proiectul acestui avion a fost realizat de același locotenent-comandorul, inginer Ștefan Protopopescu¹⁰.

Avionul Proto 2

¹⁰ /wiki/ Proto_2, 2013.

Tabelul nr. 5. Avionul Proto 2

anvergură	9,6 m
suprafața aripii	28,86 m
lungime	7,0 m
înălțime	2,9 m
masa avionului gol	730 kg
masa totală	1.140 kg
viteza maximă	174 km/h
plafon	5.000 m

sursă: ro.wikipedia.org/wiki/Proto_2, 2013; kidpoker143, 2011.

Avionul „Astra - Proto”

Sursa: kidpoker1432, 2011; /wiki /Fabrica_de_avioane_ASTRA, 2015.

La Astra au fost construite 25 de avioane Proto 2, pentru Școala Militară de Pilotaj de la Tecuci. Ele au fost folosite ca avioane de școală pentru faza a II-a, ce corespundea obținerii brevetului de zbor internațional.

Cel de-al treilea model de avion construit la Arad, la Fabrica de Avioane, a avut denumirea „Astra - Proto” și a fost produs în anul 1925. Aparatul a fost un biplan cu o structură din lemn și înveliș de pânză impregnată cu lac, destinat misiunilor de recunoaștere, iar proiectantul său a fost, de asemenea, locotenent-comandorul inginer Ștefan Protopopescu. Avionul a fost apreciat deoarece îndeplinea condițiile tehnice ale acelor vremuri, însă fabrica nu a primit comenzi pentru realizarea acestui model în serie¹¹.

La 1 noiembrie 1925 la Brașov iau ființă uzinele „Industria aeronautică română” și ca urmare, Fabrica de Avioane Astra se desființează

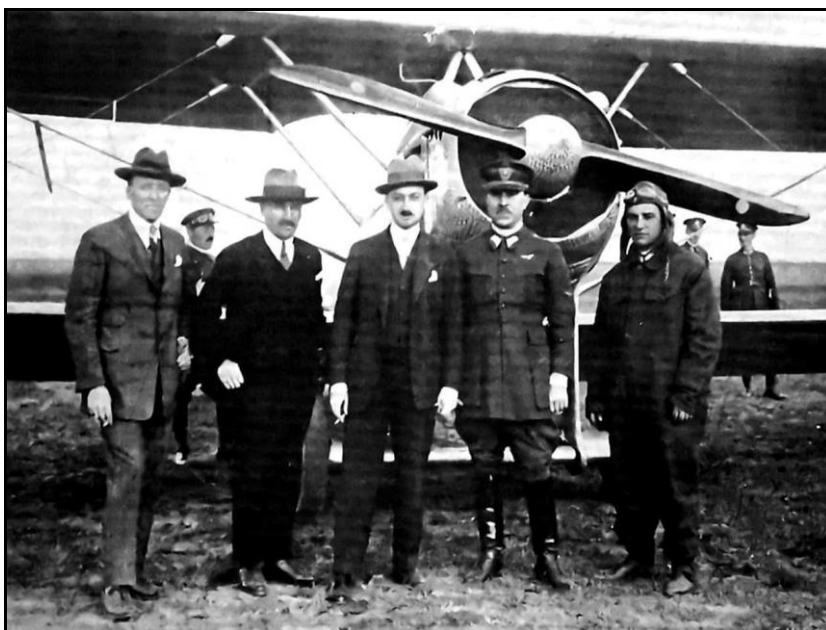
¹¹ Brad, Liliana, *loc. cit.*; /wiki/ Fabrica_de _avioane_ ASTRA, 2015.

și își transferă utilajele și personalul la fabrica brașoveană, la Arad rămânând doar liniile de producție pentru vagoanele de cale ferată.

Un alt motiv al transferului de producție de avioane de la Arad a fost cel strategic, legat de apropierea Aradului de frontiera cu Ungaria. Experiența celor care au muncit la Arad a fost hotărâtoare în dezvoltarea industriei aeronautice românești: comandorul Andrei Popovici, fostul director al Fabricii de Avioane Astra, a fost numit director general la I.A.R. Brașov.

Avion Astra PROTO în zbor

De la stânga la dreapta: ing. Brandenburg, colonel Andrei Popovici, ing. Schapira (director general Astra-Arad), col. ing. Ștefan Protopopescu (proiectantul aparatului), căp. Macavei (pilot)

Fabrica de vagoane Astra

O dată cu transferul producției de avioane, Astra va deține o treime din participațiile la capitalul Industriei Aeronautice Române (IAR) din Brașov. În anul 1927 Astra preia întregul capital al Atelierelor Vulcan – Fabrică de Mașini și Vagoane din București și al Fabricii de Locomotive și Vagoane „Romloc” din Brașov. În anul 1934, societatea industrială arădeană preia și Fabrica de Vagoane Unio din Satu Mare, devenind un holding de primă mărime în industria României din perioada interbelică.

În anul 1925, la Astra lucrau în medie 2.000 de salariați care produceau un număr de 140 de vagoane pentru transportul de cărbune, atât pentru căile ferate CFR cât și pentru căile ferate locale¹². Doi ani mai târziu, în anul 1927 la uzina din Arad s-au produs 792 vagoane de marfă pentru CFR, 46 vagoane de călători de clasa I și clasa II, 50 de vagoane remorcă pentru tramvai, livrate pentru Societatea de Transport din București. În anul 1929, fabrica arădeană realizează 25 vagoane de călători pe patru osii și 112 vagoane de călători pe două osii, precum și 320 vagoane de marfă, iar în

¹² Popescu, Ilie, *Astra Vagoane Călători – 10 ani de la privatizare*, Arad, Editura S.C. Proema S.R.L., 2010.

1930, la Arad, sunt produse 120 vagoane de clasa I și clasa II. Deși România se afla în plină criză economică, în anul 1931 la Astra se realizează 150 vagoane de marfă, 15 vagoane de poștă și 60 de vagoane de marfă pe două osii, iar în anul 1933 sunt livrate 308 vagoane de marfă de diferite tipuri.

În deceniul 4 al secolului XX Uzina de Vagoane din Arad angaja în cazul unui grad normal de ocupare, 2.500 de lucrători, putând crește până la 5.000, dacă se primeau comenzi la întreaga capacitate de producție. Forța motrice utilizată era de circa 3.000 de CP. Aici se produceau în principal vagoane de persoane, vagoane Pullman și vagoane salon, metalice, nituite, sau sudate electric pe 2, 4 sau 6 osii, comparabile cu produsele fabricilor vest europene de profil. S-au produs vagoane de marfă acoperite sau descoperite, precum și vagoane speciale, cum ar fi cele de poștă, de bagaje, vagoane frigorifer pentru transportul cărnii, vagoane pentru transport de pește viu, vagoane pentru transportul de păsări, vagoane pentru transportul cărbunelui, sau al produselor petrolifere și vagoane pentru transporturi militare¹³.

Automotorul BCM-mot-700, 1936
Colecția Cătălin Pavel

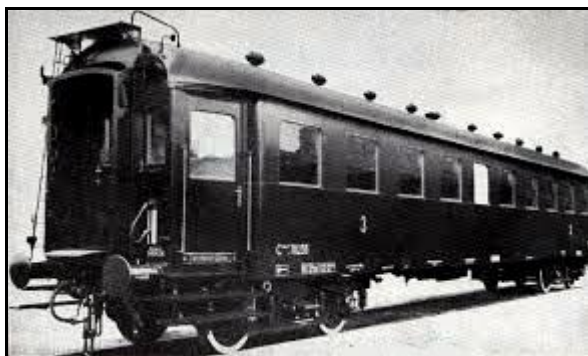
Fabrica arădeană producea și vagoane sau vagonete pentru căile ferate forestiere, vagoane pentru tramvaie, autobuze și remorci pentru camioane. O altă activitate a fabricii au reprezentat-o reparațiile precum și realizarea de piese de schimb pentru vagoane, locomotive sau alt material rulant. În afară de vehicule de cale ferată, la Astra Arad se puteau realiza poduri metalice, stâlpi pentru transportul de energie electrică și macarale

¹³ Voiticeanu, Ioan, Borgar, Ludovic Lajos, *Pentru Arad. Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935, p. 25.

rulante (nituite sau sudate), elevatoare electrice sau hidraulice, ascensoare pentru persoane sau mărfuri, funiculare. Alte produse aflate în oferta fabricii arădene erau cazanele de aburi de joasă sau înaltă presiune, rezervoarele de petrol, de apă sau benzină, podurile plutitoare, instalațiile pentru rafinării de petrol, instalațiile pentru abatoare, butoaiele de tablă neagră sau galvanizată¹⁴.

Astra deținea tehnologii pentru piese forjate, turnate sau pentru arcuri, aici existând singura fabrică de arcuri din țară din perioada interbelică. Arcurile realizate la Arad erau folosite pentru vagoane sau automobile și aveau un control tehnic de calitate și standuri de probă la cel mai înalt nivel tehnic al epocii.

Atelierul de forjă dispunea de o presă hidraulică de 600 de tone alături de alte prese excentrice și de fricțiune, ciocane cu abur, cu aer sau mecanice, mașini de forjat, foarfece, ferăstraie. Cuptoarele erau alimentate cu păcură sau cu cărbune. Atelierul de turnătorie putea produce piese de fontă sau de bronz în diferite greutăți, dimensiuni și forme. Atelierele mecanice erau dotate cu echipamente și mașini moderne pentru acea perioadă, fabrica dispunând și de laborator propriu de analiză metalografică sau pentru încercări mecanice¹⁵.

Vagon Astra Arad, 1935
Colecția Cătălin Pavel

Anul 1934 este de referință în istoria industrială a Astrei SA pentru că acum începe producția de automotoare pentru CFR, aici realizându-se 24 automotoare pe două osii, cu motoare Ganz de 120 CP, radiatoare de răcire pe acoperiș, cu viteză maximă de 74 km/h și de asemenea 75 de remorci pentru aceste automotoare. Un an mai târziu, în 1935, Astra Arad a livrat

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

Căilor Ferate Particulare Ploiești – Văleni (CFPV) 3 automotoare pe patru osii cu transmisie electrică și motor diesel – MAN (de 225 CP) având ampatamentul boghiului de numai 3.500 mm, înregistrate cu nr. „Baam-mot – 1-3” și care au intrat în funcțiune în anul 1936 (în figură).

În același an, 1935, producția arădeană de vagoane se continuă cu 102 vagoane de călători pentru clasa III pe patru osii și 250 de vagoane de marfă pe două osii¹⁶. În poză este vagonul de clasa sa a-3-a nr. 70.255 la ieșirea din uzină. În anul 1936 la 4 decembrie, uzinele arădene Astra semnează în numele holdingului pe care-l deținea o convenție cu „Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița SA” (UDR) prin care se constituie „Grupul Reșița” menționându-se obiectul de fabricație în fiecare uzină componentă. Între anii 1936-1940 la Arad sunt produse 138 vagoane de călători de diferite tipuri¹⁷.

În anul 1938 fabrica de vagoane arădeană avea un capital social de 420 milioane de lei și investiții în valoare de 74 milioane de lei, realizând o cifră de afaceri de 472 de milioane de lei, prin livrarea a 466 de vagoane¹⁸.

Aceste date economice au fost obținute în condițiile în care, în același an 1938, fabrica arădeană era să fie mutată la Brașov, făcând la începutul anului toate pregătirile de mutare. Ca urmare a contramandării deciziei de mutare și în consecință a continuării activității la Arad, uzina a avut greutăți de aprovizionare cu materii prime. În vederea mutării, acoperișurile unor hale au fost demontate, și ulterior reasezate la loc. Programul a fost dereglat, muncitorii lucrând prin rotație. În același an, lucrătorii fabricii au denunțat contractul colectiv de muncă, tratativele începând în luna decembrie 1938¹⁹.

După anul 1940 și până în 1944, producția ASTRA va fi destinată industriei de război, pentru că fabrica arădeană stăpânea tehnologia de realizare a vagoanelor și automobilelor blindate, aici fiind oferite vagoane militare, vagoane sanitare, vagoane pentru transportul tunurilor grele, ambulanțe, bucătării, chesoane, trăsuri de campanie, scuturi pentru tunuri, și pentru mitraliere, turele, poduri demontabile, pontoane, obuze. Ca urmare, capitalul societății industriale arădene este ridicat la suma de 900 de milioane de lei, statul devenind acționar majoritar, deținând 53% din capitalul social. În același timp fabrica se redenumesc „Astra – prima Fabrică Română de Vagoane, Motoare, Armament, și Munițiuni SA” Arad

¹⁶ Popescu, Ilie, *Astra Vagoane Călători – 10 ani de la privatizare*, Arad, Editura S.C. Proema S.R.L., 2010.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ S. J. A. N. Arad, *Fond Uzinele de Vagoane Arad*, dosarul nr. 176/2, 1938.

¹⁹ *Ibidem*, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 203/1938-1939.

(Monografia Uzinei de Vagoane Arad, 1972). Societatea realiza o rentabilitate ridicată, în vreme ce țara era în război și alte întreprinderi aveau greutăți în activitate, însă a fost grav avariata ca urmare a bombardamentului din 3 iulie 1944 asupra Aradului.

Fabrica de Împletituri și Tricotaje din Arad (FITA)

Fabrica de Împletituri și Tricotaje din Arad (FITA), a fost înființată imediat după Primul Război Mondial, la 26 octombrie 1918, prin transformarea în societate pe acțiuni și înregistrarea în Registrul firmelor la Tribunalul Arad a unei firme individuale aparținând lui Iuliu Racz. În perioada interbelică, cu ajutorul Băncii Românești SA care a participat la capitalul social al firmei cu o sumă de 2,4 milioane de lei, în anul 1921, FITA SA a devenit o societate industrială reprezentativă pentru economia arădeană interbelică (Timbus și Zoica, 1998).

Din consiliul de administrație al Băncii Românești făcea parte Ștefan Cicio-Pop, iar din 1921, președintele consiliului de administrație al FITA a fost Vasile Goldiș. Aceste două personalități arădene, realizatori ai Marii Uniri din 1918, au contribuit decisiv la propulsarea acestei firme arădene pe piața unei Români care-și căuta drumul după Primul Război Mondial.

Cu Banca Românească acționar principal, FITA a reușit să depășească criza interbelică chiar dacă în 1931 a fost nevoită să concedieze tot personalul. Din 1932 au fost numiți în consiliul de administrație dr. Mihai Mărcuș și Emanoil Comșa care au reușit să restructureze fabrica și, după anul 1937, să depășească pierderile provocate de criză. Ținând

seama de valoare a producției, FITA ocupa locul 6 între marile unități industriale arădene din perioada interbelică²⁰.

Fabrica avea sediul pe strada Peneș Curcanul la nr.7 și în anul 1938 dispunea de un capital social în valoare de 9 milioane de lei. Capitalul investit (clădiri și echipamente) se ridica la valoarea de 44,651 milioane de lei, iar valoarea producției realizate în 1938 se situa la 62,559 milioane de lei. În 1939 fabrica a investit în echipamente 3.000.000 de lei și a realizat un „adăpost contra atacurilor aeriene și gazelor de luptă cu o capacitate de 250 de oameni” în valoare de 100.000 de lei²¹. În anul 1940 firma obține o producție în valoare de 72,915 milioane de lei.

Inspectoratul Industrial Arad

Inspectoratul Industrial era un departament regional al ministerului de resort, cu rol de coordonare și control al firmelor industriale și care funcționa în Arad încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, înființat conform unor legi maghiare - XVII din anul 1884 și XXVIII din 1893. Ulterior, după anul 1918, inspectoratul își continuă activitatea conform atribuțiilor menționate în Ordonanța 166 din 1919 a Consiliului Dirigent, fiind printre cele 9 inspectorate industriale din Transilvania și Banat, având în jurisdicție unitățile industriale din județele Arad și Hunedoara, precum și din județul Bihor, în anumite perioade de timp.

Atribuțiile Inspectoratului Industrial Arad erau administrative, tehnice și de control și îndrumare în aplicarea legilor sau decretelor economice, financiare sau de natură industrială. Una din cele mai importante activități se referea la aplicarea „Legii pentru încurajarea industriei naționale” adoptate de Parlamentul de la București încă din 14 februarie 1912 și care se aplica în Transilvania și Banat începând cu 4 ianuarie 1921. Această lege definea „fabricile industriale” ca fiind „orice așezământ sau întreprinderea industrială care în afară de personalul tehnic administrativ întrebuințează sau 20 de lucrători sau mașini mișcate în orice fel de motor de cel puțin 5 cai putere”. Aceste întreprinderi industriale erau scutite sau aveau reduceri de taxe vamale pentru importul mașinilor, discount la prețul pentru transportul CFR pentru mașini, materii prime sau produse finite. Inspectoratului îi revenea sarcina să verifice documentațiile ce justificau aceste scutiri sau reduceri de taxe sau tarife. Această lege a rămas în vigoare până în anul 1946 la 1 aprilie.

²⁰ Mircea Timbus, *Situația industriei județului Arad între anii 1919-1944*, Arad, 1976.

²¹ S. J. A. N. Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 229/1939/1940, f. 74.

Inspectoratul Industrial Arad a fost condus în perioada interbelică de inginerul Traian Trimbișioni. Rapoartele periodice redactate de departamentul arădean făceau o radiografie a stării industriei în diferite momente de timp ale tumultuoasei perioade interbelice și ne dau astăzi informații sistematice asupra performanțelor industriale locale.

Concluzii

Avântul economic datorat încheierii Primului Război Mondial și realizării Marii Uniri a generat în Arad o dezvoltare importantă a industriei care a crescut cu nivele spectaculoase până la criza dintre anii 1929-1933. Aceste nivele nu vor mai fi atinse în întreaga perioadă interbelică. Pe de-o parte s-a consolidat industria existentă: ASTRA devine un complex industrial de primă mărime cu fabrică de avioane și de vagoane construind în același timp și autoturisme (ca urmare a fuziunii dintre fabrica de vagoane Johann Weitzer și MARTA, fabrica de automobile înființată în 1909 la Arad) la fel și Întreprinderea Textilă Arădeană SA înființată în același an, 1909. Pe de altă parte au fost constituite noi firme, în diverse domenii de activitate, dintre acestea am prezentat *Fabrica de Împletituri și Tricotaje din Arad (FITA)* pentru că reprezintă un exemplu semnificativ din moment ce președinte al Consiliului ei de Administrație a fost Vasile Goldiș de la înființarea fabricii și până la moartea sa, survenită în anul 1934.

Inspectoratul Industrial din Arad a fost o importantă filială ministerială și care a supervizat activitatea industriei arădene în întreaga perioadă interbelică având în atenție și industria din județul Hunedoara precum și pe cea din Bihor în anumite perioade de timp.

BIBLIOGRAFIE

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 229/1939-1940.

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad, *Fond Uzinele de Vagoane Arad*, dosarul nr. 176/2/1938.

Anuarul „SOCEC” al României Mari, vol. I, București, Editura SOCEC & Co Societate Anonimă, 1925.

Anuarul Statistic 1923, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl. Fii, 1924.

Anuarul Statistic al României 1937 și 1938, București, Imprimeria Națională, 1939.

Anuarul Statistic al României pe anii 1931-32, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl Fii, 1933.

Anuarul Statistic al României pe anii 1939 și 1940, București, Imprimeria Națională, 1941.

Aradul. Permanență în istoria patriei, Arad, 1978.

Caciora, A., Timbus, M., Glück, E., „Perioada interbelică. Dezvoltarea social-economică”, în *Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, pp. 420-485.

Iercan, Nerva, „Contribuțiuni la studiul situației economice a județului Arad”, în *Hotarul* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 99-102.

Manuilă, Sabin (editor), *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, Vol. IV „Locul nașterii, situația în gospodărie, menaje colective, mărimea gospodăriilor, cunoașterea limbii române, cetățenia, vârsta”, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.

Manuilă, Sabin (editor), *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, Vol. V „Populația după situația în profesie, sex, grupe de vârstă, instrucție și neam pe clase de profesii”, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.

Mărcuș, Mihai, „Aradul trebuie să devie capitala părții apusene a Țării.”, în Voiticeanu, Ioan, Borgar, Ludovic Lajos, *Pentru Arad. Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935, pp. 3-4.

Mircea, Viorel, *Istoria economică a României*, Galați, Universitatea Dunărea de Jos, 2007.

Monografia județului Arad, Arad, 1943.

Monografia Uzinei de Vagoane Arad, Arad, 1972.

Nichi, Lazăr, „Importanța săpăturilor arheologice în județul nostru”, în *Hotarul* (Arad), anul V, nr. 1-2, Ianuarie – Februarie 1938, pp. 39-44.

Nițu, Adrian, „Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial”, în *Primul Război Mondial, Studii, articole, eseuri*, coord. Corneliu Pădurean și Eugen Ghiță, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016, pp. 51-74.

Păcuraru, Brutus, „Aradul merită altă soartă”, în Voiticeanu, Ioan, Borgar, Ludovic Lajos, *Pentru Arad. Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935.

Popeangă, Vasile, „Aradul în perioada dualismului (1867-1918)”, în *Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978.

Popescu, Cezar, „Evoluția industriei din Arad după unire”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, 1929, pp. 514-516.

Popescu, Ilie, *Astra Vagoane Călători – 10 ani de la privatizare*, Arad, Editura S.C. Proema S.R.L., 2010.

„Situațiunea firmelor comerciale și industriale în orașul și județul Arad”, în *Hotarul* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 112-113.

Timbus, Mircea, Zoica, Gelu, „*Tricoul Roșu*” *Arad la 80 de ani*, Arad, 1998.

Trimbișioni, Traian, „Industria orașului și județului Arad”, *Hotarul* (Arad), anul V, Nr. 4, aprilie 1938, pp. 103-111.

Ursu, Ioan, „Aradul trebuie să prospere”, în Voiticeanu, Ioan, Borgar, Ludovic Lajos, *Pentru Arad. Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935, p. 7-9.

Voiticeanu, Ioan, Borgar, Ludovic Lajos, *Pentru Arad. Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935.

https://ro.wikipedia.org/wiki/Fabrica_de_avioane_ASTRA. 18 IX 2015. (accesat I 30, 2016).

„/wiki/Proto_2.” https://ro.wikipedia.org/wiki/Proto_2. 6 mai 2013. (accesat ianuarie 30, 2016).

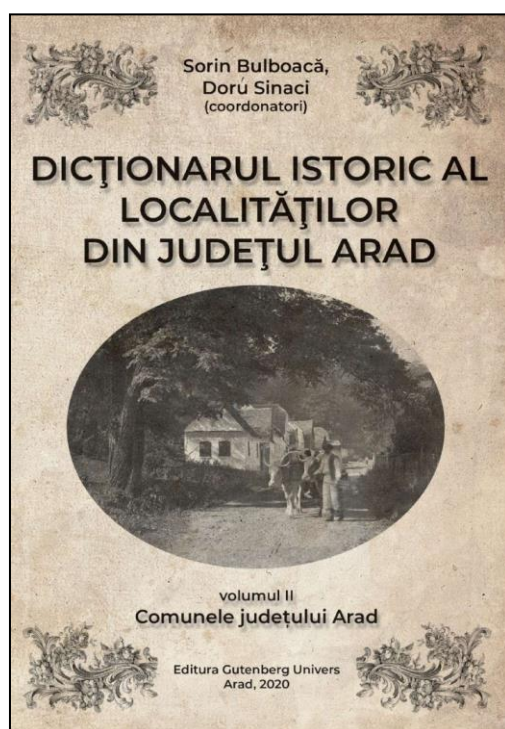
Brad, Liliana, www.romanialibera.ro. 5 aprilie 2011. (accesat octombrie 10, 2014).

https://ro.wikipedia.org/wiki/Proto_1. 6 mai 2013. (accesat ianuarie 30, 2016).

II. RECENZII REVIEWS

Dicționarul istoric al localităților din județul Arad,
coordonatori: Sorin Bulboacă, Doru Sinaci,
vol. II. Comunele județului Arad,
Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, 665 p.

Ioana NISTOR
Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad

Instrument de cercetare și expunere a realității sociale, „Dicționarul istoric al localităților din județul Arad”, și-a propus, încă de la apariția primului volum¹, evidențierea și valorificarea cercetărilor privind istoria locală, nu doar printr-o generoasă abordare cantitativă, ci mai ales prin filtrul strict și riguros al cercetării calitative. Același criteriu este aplicat și în volumul secund, ce a văzut lumina tiparului în anul 2020, la Editura Gutenberg Univers din Arad, prezentând, conform subtitlului, „Comunele județului Arad”.

De remarcate sunt eforturile și strădaniile celor 16 autori, coordonați de dr. Sorin Bulboacă și dr. Doru Sinaci, de a prezenta în

¹ *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, vol. I: „Orașe”, coord.: Sorin Bulboacă, Doru Sinaci, Arad, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2019, p. 587. Recenzia primului volum poate fi regăsită în revista „Analele Aradului” (Arad), 2019, anul V, nr. 5, Supliment, pp. 479-480.

mod detaliat, fidel și imparțial, realitatea istorică și prezentă a configurației, a structurii administrative a tuturor comunelor din județul Arad: de la elemente de identificare, repere geografice, istoric, evoluție demografică, informații privind confesiunile, învățământul, personalitățile locale, dezvoltarea economică, folclor, tradiții, obiceiuri, activități sportive, obiective turistice, la complexe resurse bibliografice ce au asigurat identificarea și redarea corectă, precum și cunoașterea integrală a realității prezente și trecute.

Asumându-și metodologia specifică cercetării, autorii –membri ai Societății de Științe Istorice din România, filiala Arad, alături de muzeografi, profesori de istorie din mediul preuniversitar, cadre didactice universitare, bibliotecari, istorici arădeni cu experiență în cercetarea istoriei județului Arad, a Banatului, a Crișanei, părților vestice a României – redau realitatea printr-un aparat conceptual comun, stabilind atât o viziune de ansamblu asupra vieții sociale, cât și furnizând repere edite și inedite ce particularizează localitatea prezentată, în speță comuna: Almaș, Apateu, Archiș, Bata, Bârsa, Bârzava, Beliu, Birchiș, Bocsig, Brazii, Buteni, Cărand, Cermei, Chisindia, Conop, Covăsânț, Craiva, Dezna, Dieci, Dorobanți, Fântânele, Felnac, Frumușeni, Ghioroc, Grăniceri, Gurahonț, Hălmagiu, Hălmăgel, Hășmaș, Ignești, Iratoșu, Livada, Macea, Mișca, Moneasa, Olari, Păuliș, Peregu Mare, Petriș, Pilu, Pleșcuța. Enumerarea cu siguranță va fi completată și completă în cadrul celui de-al treilea volum, alături de principale resurse bibliografice.

„Răsfoind volumul secund al lucrării «Dicționarul istoric al localităților din județul Arad», cu siguranță, ne dăm seama de veridicitatea cuvintelor lui Nicolae Bălcescu, care afirma că «Istoria este cea dintâi carte a unei nații. Într-însa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul». Astfel, cercetarea istoriografică locală, rezultat al muncii de cercetare și sistematizare a istoricilor arădeni, vine să întrească ideea sus-menționată: scriem despre trecut în mod obiectiv, fidel și imparțial, prin prezentul conform realității imediate, ca mărturie pentru viitorul copiilor noștri”, a declarat Ionel Bulbuc, vicepreședinte al Consiliului Județean Arad, cu prilejul unei dezbateri pe teme culturale, în cadrul Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad, alăturându-se președintelui Consiliului Județean Arad, Iustin Cionca, care consemna în „Prefața” primului volum, că lucrarea constituie: „un instrument util de lucru, atât pentru cercetători, cât și pentru profesori, studenți, elevi, funcționari din administrațiile publice locale sau, pur și simplu, pentru lectura tuturor arădenilor interesați de istorie și de trecutul județului nostru” (vol. I, p. 9).

Cu siguranță, cele două volume ale lucrării „Dicționarul istoric al localităților din județul Arad”, pot fi socotite drept o carte de vizită de lungă durată și care redă „pulsul” realității unei comunități la un moment dat și transformările prin care trece. Iar pentru ca acest „puls” al comunității să fie la îndemâna tuturor celor interesați, volumul este de acum disponibil și în format electronic, pe site-ul Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” din Arad, la adresa: <https://digital.bibliotecaarad.ro/s/istorie/item/150804>.

**Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, Delia Cora, Cristian Culiciu
(coord.), *Maramureșul istoric: studii de istorie și arheologie*,
Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane,
Cluj-Napoca, 2020, 336 p.**

Ioan Veniamin GEOLDEȘ
Prof. Dr. Liceul Tehnologic „Stefan Hell” Sântana

Publicat în anul 2020, sub patronajul Academiei Române, volumul de față reunește comunicările prezentate în cadrul sesiunii științifice intitulate: „Contribuția Maramureșului istoric la istoria românilor”, de la Oradea din 25-27 octombrie 2013, fiind rodul implicării directe al Departamentului de Istorie din cadrul Universității din Oradea. Apariția relativ târzie a volumului nu scade cu nimic din valoarea științifică a comunicărilor, ci, din contră, aduce certe contribuții și îmbogățiri pentru istoriografia acestei fascinante provincii românești.

Tema simpozionului, *Maramureșul istoric*, reprezintă pentru istoria românilor, un subiect extrem de important cu nenumărate implicații. Acest eveniment cultural s-a bucurat de prezența unor distinși cercetători, atât de la centrele universitare din țară: Oradea, București, Cluj-Napoca, Satu Mare, Baia Mare, Sighetul Marmăției, cât și din dreapta Tisei maramureșene (Ucraina), fiind, așa cum sublinia și profesorul Mihai Drecin în *cuvântul înainte*, o dovadă elocventă a strânselor „legături culturale naționale între românii din nordul și sudul Maramureșului istoric”.

Studiile reunite, 19 la număr, ating aproape toate aspectele inerente temei, coordonatorii volumului grupând acest noian de studii în patru mari secțiuni: a) Geografia locurilor; b) Învățământ și cultură; c) Politică și istorie militară; d) Societate.

Volumul se deschide cu un studiu generos (p. 31-48) dedicat particularităților geografice ale Țării Maramureșului în timp și spațiu, cu accent pe prezentarea cadrului natural și a celui politico-administrativ, a cărui lectură se dovedește a fi extrem de necesară pentru o înțelegere mai profundă a istoriei Maramureșului istoric.

În secțiunea a doua regăsim contribuții de certă valoare referitoare la învățământul maramureșean, la educația prin școală a tinerilor maramureșeni în perioada secolelor XVI-XX (dr. Livia Ardelean) sau la învățământul secundar din Sighetul Marmăției din perioada interbelică

(prof. Amalia Pop). Tot aici sunt incluse și două studii care au în vedere prezentarea a două reviste culturale: *Mesager bucovinean* și *Familia română*, două periodice care și-au propus să illustreze în paginile lor viața românilor de pretutindeni.

Cea mai generoasă secțiune a volumului, secțiunea a treia, (p. 119-260), cuprinzând nouă studii, este cea referitoare la istoria politică și militară a Maramureșului. Din spectrul atât de cuprinzător al aspectelor analizate, vom menționa, selectiv, câteva coordonate fundamentale abordate de participanți: a) legăturile Maramureșului cu domnii Țării Românești, fiind menționate anumite danii ale domnilor români către Mănăstirea din satul Biserica Albă; b) contribuțiile maramureșene la Marea Unire; c) disputele politice generate de incendiul din Borșa din anul 1930 (prof. Ioan Scurtu); activitatea diplomatului dr. Mihai Marina la Consulatul României de la Oradea, 1940-1944; d) epurarea administrației maramureșene de către comuniști în perioada 1945-1946 (Ion Zainea); e) evocarea figurii marcante a lui Gavrilă Mihali-Ștrifundă, primar al Borșei și luptător anticomunist (prof. Mihai Drecin; prof. Delia Cora); f) prezentarea cazului publicistului și istoricului bucovinean Vasile Ilica, căruia i s-a impus măsura de interdicție de intrare în Ucraina; g) istoricul Silviu Dragomir și biografia unui important lider al revoluției de la 1848: Ioan Buteanu, prefectul Zărandului (Sorin Șipoș).

Trecem în revistă și ultima parte a volumului, intitulată generic: „Societate” și care cuprinde patru studii, acoperind tematici și perioade istorice diferite. Un prim studiu reliefează importanța cercetărilor arheologice de secol XIX-XX efectuate în bazinul Maramureșului istoric pentru descoperirea de urme ale civilizației dacice (p. 263-277). Un alt studiu este focusat asupra istoriei eclesiastice a Maramureșului la jumătatea secolului XVIII, fiind oferite informații interesante despre numărul parohiilor greco-catolice, biserici, preoți și diaconi și persoane apte pentru mărturisire/spovedanie, având ca surse de informare diferitele documente elaborate cu prilejul vizitei canonice din 1751 a episcopului Mihail Olsavszky din Mukačevo. Deosebit de interesant a fost studiul elaborat de Ioan Botoș, președintele Uniunii Regionale a românilor din Transcarpatia „Dacia” Apșa de Jos (Ucraina), care a reliefat situația maramureșenilor din dreapta Tisei în componența statului român (1918-1921). Ultimul studiu vizează un aspect important din perioada comunismului și anume, activitatea organizațiilor comuniste de femei din județul Maramureș în perioada 1945-1965.

Din prezentarea sumară a acestui volum, se desprinde în mod clar, bogăția și diversitatea aspectelor abordate de participanți referitoare la

Maramureșul istoric și ampla sa contribuție la istoria românilor. Această apariție editorială va constitui cu timpul, în mod incontestabil, o importantă sursă de documentare, atât pentru cercetători, cât și pentru publicul larg, dornic să cunoască aspecte inedite din bogata istorie a Maramureșului.

ANALELE ARADULUI

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

ASPECTE GENERALE

Revista „Analele Aradului”, parte din colecția editorială „ASTRA ARĂDEANĂ – 1863”, apare sub egida „Asociației Naționale Arădene pentru cultura poporului român”, cu o periodicitate anuală, fiind deschisă studiilor, articolelor, comentariilor, analizelor, opiniilor și cercetărilor, structurate în următoarele secțiuni:

- I. Istorie;
- II. Biserica și Școala;
- III. Societate, Antropologie Culturală și Etnografie;
- IV. Medalioane;
- V. Recenzii de carte.

Societatea Culturală „Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român – ASTRA arădeană 1863” a fost înființată la 17 mai 2014, la inițiativa următorilor membri fondatori: ÎPS Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscopul Aradului, prof. univ. dr. Aurel Ardelean, președintele fondator al Universității de Vest „Vasile Goldiș” Arad, ing. dr. Gheorghe Falcă, primarul municipiului Arad, dr. Doru Sinaci, directorul Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad, prof. Ioan Traia, Muzeul Satului Bănățean, Timișoara și dr. Emil Arbonie, Centrul de Studii de Istorie și Teorie Literară „Ioan Slavici” UVVG Arad.

Instituții organizatoare / parteneri: Consiliul Județean Arad, Primăria Municipiului Arad, Centrul Cultural Județean Arad, Centrul Municipal de Cultură Arad, Arhiepiscopia Aradului, Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, Complexul Muzeal Arad, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, ASTRA arădeană – 1863, Centrul de Studii de Istorie și Teorie Literară „Ioan Slavici” Arad, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad, Asociația „Ștefan Cicio-Pop” Arad, Colectivul Monografic Județean, Societatea de Științe Istorice din România, filiala Arad.

CERINȚE LEGALE

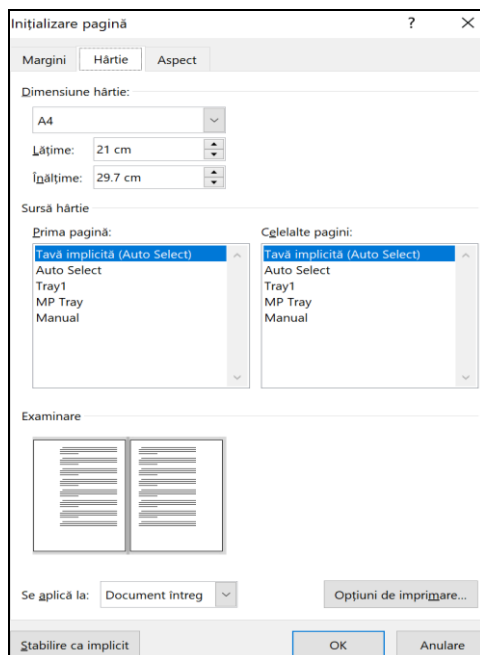
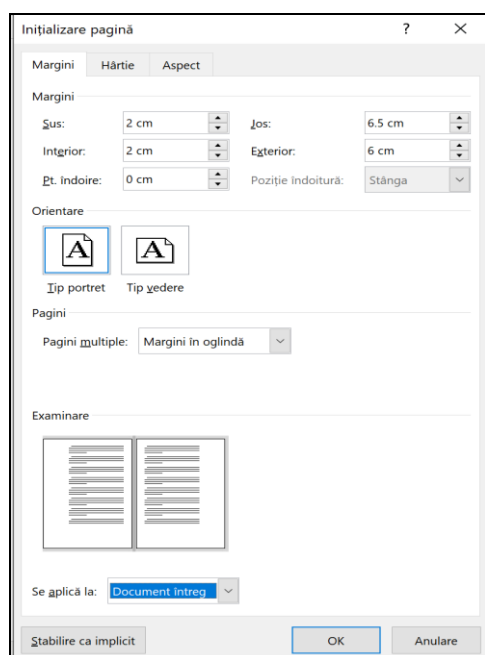
Autorii sunt responsabili pentru acuratețea conținutului lucrării, a bibliografiei utilizate, precum și de aspectele etice implicite. Autorii garantează că manuscrisul nu a mai fost publicat și nici nu va fi înaintat spre publicare altei reviste. Dreptul de autor trece asupra revistei „Analele Aradului”.

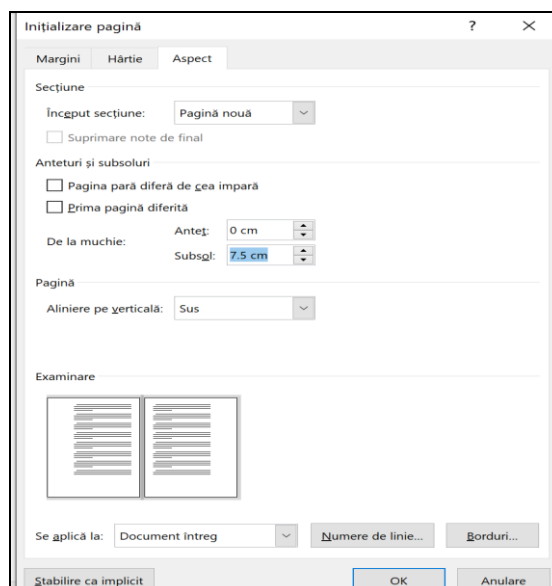
OPEN ACCESS

Preluarea, adaptarea și republicarea articolelor se poate face liber, cu respectarea Protocolului Open Access: lucrările pot fi preluate și adaptate în mod liber, cu condiția menționării/citării sursei și a specificării eventualelor modificări.

REDACTAREA ARTICOLELOR

- **MANUSCRISUL** pe suport electronic va fi redactat cu editorul Word și font Times New Roman, mărime literă: 12, paragraf: la un rând, format pagină: A4, margini (sus: 2 cm, jos: 6,5 cm, interior: 2 cm, exterior: 6 cm), aliniat stânga-dreapta (justify), lățime: 21 cm, înălțime: 29.7 cm, format: A4. Pagini multiple: Margini în oglindă. Subsol: 7,5 cm.

- **TITLUL:** font Times New Roman, corp de literă: 14, bold, centrat. Sub titlul în limba română, la un rând, se va plasa traducerea acestuia în limba engleză.

- **NUMELE AUTORULUI:** font Times New Roman, corp de literă: 12, italic, dreapta, numele cu majuscule. Sub prenumele și numele autorului se trece gradul didactic sau funcția, instituția, localitatea, adresa de mail;

- **REZUMATUL:** se acceptă doar rezumate redactate în limba engleză. Acesta trebuie să fie concis și, totodată, să ofere suficientă informație referitoare la studiul inclus. Rezumatul nu trebuie să depășească maxim 10 rânduri (aproximativ 100 cuvinte). Referințele la literatura de specialitate sau trimerile la tabele și figuri din lucrare nu sunt permise în cadrul rezumatului. Setări rezumat: font Times New Roman, corp de literă: 10, italic, la un rând.

- **CUVINTE-CHEIE:** rezumatul va fi urmat de minim 5 cuvinte cheie în limba engleză. Setări cuvinte-cheie: font Times New Roman, corp de literă: 10, italic, la un rând.

- Structura de bază a unei lucrări științifice trebuie să includă 4 secțiuni, summarize cu acronimul **IMRAD**¹, respectiv: **I**ntroducere (ce dorim să studiem?), **M**etodă (cum s-a realizat studiul?), **R**ezultate (ce s-a constatat?), **D**iscuții (ce semnificație au constatările?), la care se adaugă concluziile.

¹ G. M. Hall, *How to Write a Paper*, Londra, BMJ Books, 2003, p. 51.

- **TABELE ȘI FIGURI:** trebuie să fie numerotate și însoțite de titlu/explicație, cu referire în textul lucrării;

- **NOTE DE SUBSOL:** font Times New Roman, corp de literă 10 pt., aliniat stânga-dreapta (justify), la un rând.

Notele de subsol cuprind trimiteri exacte la lucrările și izvoarele utilizate și prezintă o garanție științifică a lucrării, având în vedere următoarea structură:

- autorul/autorii (prenume și nume, cu caractere drepte și virgulă numai între autori), titlul lucrării (caractere cursive, italice), coordonatorul lucrării (adăugând la prenume și nume, în paranteze, coord., ed. sau eds., după caz), volumul (dacă este cazul), locul de apariție, editura, anul apariției lucrării citate și pagina sau paginile din care se citează;

- când lucrarea citată apare într-un periodic, titlul periodicului se scrie între ghilimele, locul de apariție, anul calendaristic, numărul, ziua și luna (dacă este cazul), pagina sau paginile.

- dacă trimiterea la sursă este un document, se va specifica arhiva unde se află, fondul, pachetul, fila;

- dacă referința constă într-un manuscris, se va specifica autorul (dacă este cunoscut), titlul, locul unde se păstrează, fondul, numărul manuscrisului, fila.

- dacă referința include accesarea unui sit Internet, se vor specifica următoarele: prenume și nume (dacă este cazul), titlul, on line, link Internet, accesat la data de ...

- **BIBLIOGRAFIA:** include toate izvoarele și lucrările utilizate de autor. Bibliografia va fi plasată la sfârșitul articolului.

Setări bibliografie:

- Pentru volume: în ordine alfabetică după numele autorului, urmat de prenume, titlul lucrării (în italic), locul publicării, editura, anul apariției.

- Pentru articole în periodice și volume colective: numele autorului, urmat de prenume, titlul lucrării (în italic), în numele periodicului/volum colectiv (în ghilimele), locul publicării, editura, anul apariției, anul calendaristic, numărul, ziua și luna (dacă este cazul), pagina sau paginile.

- **Resurse Internet:** - nume, prenume (dacă este cazul), titlul, on line, link Internet, accesat la data de ...

Exemplificare:

Angelescu, Teodor B., *Istoria lumii*, București, Editura Național, 2018.

Bujor, Viorel, Popescu, Ion, *Națiunile*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007.

Cutean, S., Pedagogie. [online] Academia.edu, disponibil la: <https://www.academia.edu/17628265/Constantin_Cucos_Pedagogie> [accesat 19 august 2020].

Popescu, Ion, *Despre țară*, în „Analele Aradului”, anul I, nr. 1, 2015, pp. 117-129.

- **ANEXE:** pot include izvoare inedite, reproduse integral sau parțial, hărți, grafice, liste cronologice, ilustrații, desene, cu referință în textul studiului.

- În urma solicitărilor, Consiliul editorial pune la dispoziția celor interesați, documentul Template pentru utilizarea corectă a punerii în pagină.

TRANSMITEREA MANUSCRISELOR

Articolele se vor trimite în fișier Word (însoțite de o versiune PDF) la următoarele adrese de email:

- Corneliu Pădurean <corpad@gmail.com>
- Doru Sinaci <dorusinaci3@yahoo.com>
- Ioana Nistor <ioananistor2003@yahoo.com>
- Gabriela Marco <mgabi16@gmail.com>

sau pe suport electronic (CD, DVD, stick memorie).

CONSILIUL EDITORIAL

ISSN 2457-9939
ISSN-L 2457-9939